

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HZ. ÂİŞE'NİN İLK MÜSLÜMAN TOPLUMA SOSYOLOJİK ETKİLERİ
(DİN SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN KARİZMATİK TİP ARAŞTIRMASI)
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
NİMET YILMAZ

Danışman
Prof. Dr. Yümnü Sezen

İstanbul - 1998

İ Ç İ N D E K İ L E R

KISALTMALAR

ÖNSÖZ

GİRİŞ

A. Konunun Sınırları, Amacı, Metodu ve Kaynakları

B. Hz. Âişe'nin Hayatı

BİRİNCİ BÖLÜM

KARİZMATİK BİR KADIN OLARAK HZ. ÂİŞE

A. Karizma ve İlgili Kavramlar

1. Kelime ve Kavram Olarak Karizma
2. Karizmatik Şahsiyet Tipleri
3. Karizma ve Liderlik

B. Toplumsal Rol, Statü ve İşlevi Bakımından İslâm Öncesi ve Sonrasında Kadın

1. Cahiliyye Döneminde Kadın ve Toplumsal Rolü
2. İslâm Sonrasında Kadın

C. Bir Kadın Olarak Hz. Âişe'nin Karizmatik Kişiliği

1. Zekası ve Uyanıklığı
2. Açıksözlülüğü
3. Dirayeti
4. Fazileti (Karizmasını Oluşturan Özellikler)
 - a) Resûlullah'ın Nazarında Hz. Âişe
 - b) Resûlullah'ın Hanımları ve Hz. Âişe
 - c) Resûlullah'ın Çocukları ve Hz. Âişe
 - d) Sahabe Kadınlar İçinde Hz. Âişe
 - e) Sahabe Erkekler nazarında Hz. Âişe

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÂİŞE'NİN İLK İSLÂM TOPLUMUNA SOSYOLOJİK ETKİLERİ

A. Sosyal Etki, Sosyal Değişme ve Din

1. Sosyal Etki ve Sosyal Değişme Kavramları
2. Sosyal Değişme ve Din Arasındaki İlişki
3. İlk İslâm Toplumunun Oluşum Döneminde Sosyal Değişmenin Dinamizmi Olarak İslâm

B. Hz. Peygamber Hayatta İken Hz. Âişe'nin Rol ve Statüsü

1. Vahye Vesile Olan Olaylar
 - a) İfk Olayı ve Hz. Âişe'nin Temize Çıkması
 - b) Teyemmüm Ayetinin Gelmesi
 - c) Vahye Vesile Olması Sebebiyle İnsanların Üzerinde Bıraktığı Etkiler
2. Hz. Peygamber'in Ona Teveccühünden Kaynaklanan Etkiler
3. Güzel Konuşma Yeteneği ve Edebî Zevki
4. Olayları Yorumlama Yeteneği ve Metodu
5. Hz. Peygamber'in Son Günlerinde Hz. Âişe

C. Hz. Peygamber'in Vefatından Sonra Hz. Âişe'nin Konumu

1. İslâmî Aile Kurumunun Oluşumundaki Yeri
2. İslâmî İlim ve Eğitim Kurumunun Oluşumundaki Yeri
 - a) Eğitimci Olarak Hz. Âişe
 - b) Hadis Rivayeti ve Hadis İlminde Hz. Âişe
 - (1) Hadis İlmi'ne ve Dolayısıyla İlk İslâm Toplumuna Etkili Olmasının Sebepleri
 - (2) Hadis Tenkitçiliği ve Hadislerin Doğru Anlaşılmasına Etkileri
3. İslâmî Dinî Tecrübe ve Dinî Kurumun Oluşumundaki Yeri
 - a) İtikadi Konuların Oluşumundaki Yeri
 - b) Dinî Pratiklerin Oluşumundaki Yeri
 - (1) Gusül

- (2) Namaz
- (3) Oruç ve Hac
- (4) Hayızlı Kadının Durumu

4. İslâmî Siyaset Kurumunun Oluşumundaki Yeri

- a) Hz. Peygamber Döneminde
- b) İlk Üç Halife Dönemindeki Siyasî Tartışmalar ve Olaylar Karşısında Hz. Âişe
 - (1) Hz. Ebû Bekir Dönemi
 - (2) Hz. Ömer Dönemi
 - (3) Hz. Osman Dönemi
- c) Hz. Ali Dönemindeki Siyasî Olaylar ve Hz. Âişe

5. İslâmî Sosyal ve Kültürel Davranış Kuralları ve Değerlerin Oluşumundaki Yeri

- a) Âdâbı Muâşeret Kuralları
- b) Sosyo - Kültürel Serbest Alan Etkinlikleri
 - (1) Düğün ve Eğlence
 - (2) Giyim
 - (3) Süslenme ve Güzellik
 - (4) Batıl İnanç ve Hurafelere Karşı Tutumu

SONUÇ

BİBLİYOGRAFYA

KISALTMALAR

A.g.e. : Adı geçen eser.

a.g.e. : Adı geçen eser.

a.s.v. : Aleyhi's-selâtü vesselâm.

b. : bin veya ibn.

B.k.z. : Bakınız.

b.k.z. : Bakınız.

b.t.y. : Baskı tarihi yok.

b.y.y. : Baskı yeri yok.

Çev. : Türkçeye çeviren.

h. : Hicrî.

K.K. : Kur'an-ı Kerîm.

M.Ü. : Marmara Üniversitesi.

M.Ü.İ.F. : Marmara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi.

M.Ü.İ.F.V.Y. : Marmara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

S. : Sayı.

s. : Sayfa.

T.D.V. : Türkiye Diyanet Vakfı.

T.D.V.İ.A. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.

Trc. :Tercüme eden.

ÖNSÖZ

Hz. Âişe'nin ilk müslüman toplumundaki etkilerinin sosyolojik açıdan incelenmesi, tezimizin konusunu oluşturmaktadır. Karizmatik bir tip olarak Hz. Âişe'nin, Peygamber (a.s.v.) hayatta iken ve vefatından sonra sosyal hayatı nasıl etkilediği incelenmiştir.

Sosyolojik açıdan, İlk İslâm toplumunun şekillenişine müslüman kadınların katkı ve etkileri çok iyi bilinmediği düşüncesiyle, o dönemde ve İslâm tarihinde adından en çok söz edilen kadın olan ve mü'minlerin annesi sıfatını taşıyan Hz. Âişe'yi karizmatik bir tip olarak araştırmayı istedik. Amacımız Hz. Âişe'nin İlk İslâm Toplumuna sosyolojik açıdan etkisini incelemek ve onun tesiriyle o toplumda oluşan değişim ve oluşumları ortaya koymaktır.

Hz. Âişe'nin etkilerinin sosyolojik açıdan incelenmesi, müslüman toplumunun ilk döneminin anlaşılmasını sağlayacak önemli bir adımdır. Tezimizde, Hz. Âişe'nin bir kadın olmasına ve on dört asır önceki bir zamanda yaşamış olmasına rağmen, yani o günün toplumsal şartlarında bir kadın olarak toplumu etkileyen, siyasal açıdan dahi toplumun ileri gelen erkeklerini etrafında toplayabilen, karizmatik bir şahsiyet olarak örnek olmasını ortaya koymaya ve örnek alınmasını sağlamaya yönelik olarak çalıştık. Günümüz ve gelecek için de daha mutlu bir topluma ulaşmanın, özellikle kadınlarla ilgili problemlerin aşılmasında önemli bir basamak olacağı düşüncesindeyiz.

Bu çalışmanın neticeye ulaşmasında emeği ve teşviki olan herkese, özellikle hocalarıma, her türlü rehberlik yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Yümni Sezen ve bana verdiği sonsuz güven ve yol gösterici tavsiyeleri nedeniyle Dr. Ali Coşkun Bey'lere sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim.

İstanbul 1998

Nimet YILMAZ

GİRİŞ

A. Konunun Sınırları, Amacı, Metodu ve Kaynakları

Din sosyolojisi, genelde din-toplum ilişkilerini ele alan bir disiplin olarak kabul edilmiştir. Bu ilişkideki etkileşim bazen dinden bazen toplumdansa yana ağır basmış ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. “Bilimsel bir din sosyolojisi yapmak için bütün dinlerin aynı kategoriye konmaması gerekmektedir. Meselâ İslâm, hem kaynak hem de toplumsal şekillenme bakımından bir farklılık göstermektedir. Böylece de kendi şartları içerisinde İslâm’ın sosyolojik bir araştırmacısı, toplumüstü bir kaynağı göz önünde bulundurarak tevhidî bir anlayışın nasıl şekillenip kurumlaştığı, sosyal şartları değiştirme ve uyum kabiliyetinin ne olduğu, teori uygulama bileşkesinde “kitabî” (veya ahlâkî) ve “tarihî” boyutlarıyla göstermek durumundadır.”¹

Bu çalışmamız, İslâm’ın toplumsal şekillenişinin nüvesi olan ilk İslâm toplumunu, sahabîlerden oluşan cemaati, bu toplumda her yönüyle etki bırakmış karizmatik bir şahsiyet olan Hz. Âişe’nin yeri ve önemini inceleyerek tanımaya hedeflemektedir.

Tezin giriş bölümünde Hz. Âişe’nin hayatı kısaca anlatılmıştır. Daha sonra birinci bölümde Hz. Âişe’nin şahsiyeti ele alınmış, karizması incelenirken karizma kavramı hakkında genel bilgi verilmiştir. Bir kadın olarak Hz. Âişe’nin karizmatik kişiliği, İslâm öncesi ve sonrası kadının yeri gösterilerek ortaya konulmuştur. Birinci bölümün sonunda karizmatik kişiliği ve faziletleri başlığı altında karizmasını oluşturan özellikleri sıralanmıştır.

İkinci bölümde tezin ana konusunu oluşturan, Hz. Âişe’nin ilk müslüman toplumuna sosyolojik etkileri, Hz. Peygamber hayatta iken ve vefâtından sonra olmak üzere

¹ Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yayınları, İstanbul 1991, s. 27.

re iki ayrı zaman diliminde incelenmiştir. Hz. Peygamber hayatta iken vahiy ve sünnet çerçevesinde yaşadıklarının topluma sosyolojik etkileri ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in vefâtından sonra da Hz. Âişe, toplumu oluşturan temel birimlerle beraber incelenmiştir. Âile, eğitim ve İslâmî siyaset kurumunun, teorik ve pratik olarak dinî tecrübenin ve İslâmî sosyal ve kültürel davranış kuralları ve değerlerin oluşumunda oynadığı rol bütün yönleriyle sosyolojik açıdan tahlile tâbi tutulmuştur.

Nihâi olarak sonuç bölümünde çalışmanın tamamı gözden geçirilerek tez tamamlanmıştır.

Bu çalışmayı yapmadaki gayemiz, ilk müslüman toplumunun oluşumunda Hz. Âişe'nin etkisini ortaya çıkarmaktır. Hz. Âişe'nin yaşadığı toplumda oynadığı sosyolojik rolün şu ana kadar müstakil olarak ele alınmamış olması, bizi bu çalışmayı yapmaya sevketmiştir.

Çalışmamız dökümantasyon metoduna dayanmaktadır. Konu ile ilgili mevcut bilgiler toplanıp değerlendirilmiştir. Bu metodu uygularken yazılı kaynaklar kullanılmıştır. Ulaşabildiğimiz kaynakları objektiflikten ayrılmadan ve tarihî hakikatleri esas kabul ederek inceledik ve faydalandık.

Tezimizin ilgili yerlerinde Hz. Peygamber devri hakkında en sağlam bilgileri içeren Kur'an-ı Kerim'den ve ayetlerin açıklanması amacıyla da Prof. Dr. Süleyman Ateş ve Mevdudî'nin tefsirlerinden yararlandık.

Hz. Âişe'nin hayatı ve özellikleri konusunda da başta Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i ve İbn Sa'd'ın Tabakâtu'l-Kübrâ'sı olmak üzere, Prof. Dr. Mustafa Fayda'nın İslâm Ansiklopedisine yazdığı "Âişe" maddesinden, Süleyman Nedvî'nin Asr-ı Saadet'inden yararlandık.

Sosyolojik kavram ve olaylarla ilgili, Joachim Wach'ın Din Sosyolojisi'nden, Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın İnsan Ve İnsanlar, Din Sosyolojisi açısından da, Doç. Dr. Yümni Sezen'in başta Sosyoloji Açısından Din adlı çalışması olmak üzere, Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel bilgiler ve Tartışmalar ile İslâm Sosyolojisine Giriş adlı eserlerinden ve Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in İslâmiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar adlı eserlerinden yararlandık.

İslâm öncesi ve sonrasında kadının konumuyla ilgili, Dr. Rıza Savaş'ın Hz. Muhammed Döneminde Kadın, Prof. Dr. Muhammed Hamidullah'ın İslâm Peygamberi eserleri bize yol göstermişlerdir.

Aile ve eğitim kurumlarına Hz. Âişe'nin etkisi konusunda Prof. Dr. Ziya Kazı-
cı'nın Hz. Muhammed'in Eşleri ve Aile Hayatı ve yine Süleyman Nedvî'nin Asr-ı Saa-
det eserlerinden, Hadis İlmi'ne etkileri açısından Yard. Doç. Dr. Nevzat Âşık'ın Hz.
Âişe'nin Hadisçiliği eserinden, Siyasî alandaki faaliyetlerinin etkileri bakımından da
Said el-Efgânî'nin Âişe Ve's-Siyase adlı eserinden yararlandık.

Tezimizin genelinde hemen her konuda, başta Buharî ve Müslim'in sahîhleri
olmak üzere Kütüb-i Sitte bize kaynaklık etmiştir. Ayrıca Mustafa Aydın Bey'in İlk
İslâm Toplumunun Şekillenışı adlı eseri de Hz. Âişe'nin İlk İslâm toplumunun oluşu-
muna etkisinin anlaşılması açısından önemli ipuçları vermektedir.

B. Hz. Âiše'nin Hayatı

Âiše binti Ebî Bekr es-Sıddîk b. Ebî Kuhafe b. Âmir b. Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Teym b. Mürre b. Ka'b b. Lüeyy. Annesi Ümmü Rûman binti Umeyr b. Âmir.²

Bi'setin 4. Yılında (614) Mekke'de doğdu.³ Çocukluğu hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Daha büyük (17-18 yaşlarında) olduğuna dair tespitler⁴ olmasına rağmen-ki bunların daha çok müsteşriklerin eleştirilerine modernizmin etkisi ile savunma ihtiyacından kaynaklandığı ihtimali yüksektir ve sağlam rivayetlere dayanmadıkları görüşü hakimdir⁵-, altı yaşında Hz. Peygamber'le nikahlanmıştır.⁶ Ancak bu nikahlanmadan sonra Hz. Âiše'nin hayatı hakkında çeşitli açılardan bilgilenmekteyiz.

Hz. Âiše'den rivayet edildiğine göre kendisi altı yaşında iken Hz. Peygamber'le evlenmiş, dokuz yaşında iken zifafa girmiş ve onun yanında dokuz sene kalmıştır⁷.

Hicret esnasında Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir tarafından ablası Esmâ ve erkek kardeşi Abdullah'a bazı görevler verilmiş, Âiše de evde un öğretmekle görevlendirilmiştir⁸. Rasûlullah ve refiki hicret ettikten sonra Hz. Ebû Bekir, Zeyd b. Harise'yi görevlendirip kızlarını, oğlunu ve karısını Medîne'ye getirtmiştir.⁹ Hz. Peygamber'in mehir temin edememesi üzerine geciken evlilik, Hz. Ebû Bekir'in kendisine borç vermesiyle hicri 2.¹⁰ yılda gerçekleşti. Hz. Âiše bu olayı şöyle anlatmaktadır. "Peygamber,

² İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, Beyrut 1968, VIII, 58

³ Mustafa Fayda, Âiše, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 201.

⁴ Süleyman Nedvî, *Asr-i Saadet*, çev. Ömer Rıza, İstanbul 1346/1928, V, 12-25.

⁵ Mustafa Fayda, Âiše, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, II, 201; Ziya Kazıcı, *Hz. Muhammed'in Eşleri Ve Aile Hayatı*, İstanbul 1991, s. 129.

⁶ İbn İshak, *Siyer*, Yayına Hazırlayan Muhammed Hamidullah, Çev. Sezai Özel, Akabe Yayınları İstanbul 1988, s. 317.

⁷ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Kitabü'n-Nikah 39; İbn İshak, *Siyer*, s. 317.

⁸ İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdulmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut "b.t.y.", II, 53.

⁹ Zehebî, Şemsuddin Muhammed, *Siyeru A'lami'n-Nübela*, 3. Baskı, Beyrut 1985, II, 152; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 65.

¹⁰ Zehebî, a.g.e., II, 141.

Hatice'nin vefatından sonra benimle evlendi, altı yaşındaydım. Dokuz yaşında zifafa girdik, ben oynarken kadınlar geldi, beni hazırladılar sonra beni Peygambere götürdüler.”¹¹

Hz. Peygamber Âişe ile zifafından önce Sevde binti Zam'a ile evlenmişti. Sevde yaşlı ve olgun bir kadındı ve Âişe'nin Hane-i Saadete gelmesinden sonra onunla yakından ilgilendi. Resûlullah kız olarak Hz. Âişe'den başka bir kadınla evlenmedi.¹² Hatta bâkire olarak sadece kendisiyle evlendiğini Hz. Peygamber'e hatırlatma bahanesiyle, aralarında âdeta edebî zevkini ortaya koyan şu konuşma cereyan etmişti: “ Ey Allah'ın Elçisi, şu konuda ne dersin; Bir vadide konaklasaydın, orada birinin meyvesi yenilmiş birininki de yenilmemiş iki ağaç bulsaydın hangisinde hayvanını otlatırdın?” Sorusuna Resûlullah da “Otlanmamış olanda otlatırdım”¹³ cevabını verdiğinde Âişe de istediğini almış oluyordu.

Hz. Âişe kısa sürede zekâsı, açıksözlülüğü ve potansiyel liderliğini gösteriyor ve Hane-i Saadette kendini göstermeye başlıyordu. Kendisinden nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber'in hanımları iki gruba ayrılmıştı. Bunlardan biri Hafsa, Safiyye ve Sevde'nin oluşturduğu gruptu ve lideri Hz. Âişe idi. Diğeri de Ümmü Seleme'nin başında bulunduğu gruptu.¹⁴ *

Resûlullah'ın ona karşı özel sevgisi¹⁵ diğer hanımlarından bazılarının zaman zaman sıralarını ona vermesi, Uhud, Hendek¹⁶ ve Benî Mustalik¹⁷ dahil gazvelere katılması¹⁸ Hz. Âişe'nin hayatının büyük bir kısmını Hz. Peygamberle birlikte geçirdiğini ispatlamaktadır. Hz. Peygamber'in vefatına kadar onunla birlikte füm ayrıntılarıyla ha-

¹¹ Zehebî, Siyer, II, 149; İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, Usdu'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahabe, Tahran 1280, V, 502.

¹² İbn İshak, Siyer, s. 317.

¹³ Buharî, Kitabu'n-Nikâh 9.

¹⁴ Buharî, Hibe 8.

*. Metinde isimleri verilmeyen diğer hanımlar: Zeyneb binti Cahş el-Esediyye, Meymûne binti Hâris, Ümmü Habîbe Remle binti Ebî Süfyan, Cüveyriye binti Haris el-Müstalikiyye. Bkz. Ziya Kazıcı, a.g.e. s. 120.

¹⁵ Zehebî, Siyer, II, 141-143.

¹⁶ Mustafa Fayda, Âişe, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, II, 201.

¹⁷ Zehebî, a.g.e., II, 153.

¹⁸ Hz. Peygamber bir sefere çıkacağı zaman eşleri arasında kur'a çeker ve kime çıkarsa-onunla sefere giderdi. Bkz. Buharî, Şehadât 15.

yatın içinde yer almış, Resûlullah'ın vefatından sonra da toplumsal olayların içinde hatta Hz. Osman'ın hilafeti döneminden başlayarak da karizmatik liderliği ile ilmî, ictimâî ve siyasî olayları bizzat yönlendiren konumda hayatını sürdürmüştür. Uzun siyasî mücadelesi daha sonra pişmanlığını belirteceği Cemel Vak'ası ile son bulmuştur. Ancak siyasî mücadelesinin son bulması onun ilim ve eğitim faaliyetlerine daha fazla önem vermesi ve zaman ayırmasına vesile olmuştur. Cemel Vak'ası'ndan sonra uzlete çekildiğine dair rivayetler, bu olaydan sonra ilim ve eğitim faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda, bu uzletin siyasî anlamda gerçekleştiğini ortaya çıkarmaktadır.

Hz. Âişe'nin hiç öz evlâdı olmamış hatta bu duruma üzülmeye sebebiyle Hz. Peygamber ona kızkardeşi Esmâ'nın oğlu Abdullah b. Zübeyr'e nisbetle Ümmü Abdullah künyesini vermişti.¹⁹

Hz. Âişe, Hz. Peygamberden sonra kırk yedi yıl daha yaşadı. Hicretin 58. Sene-sinde hastalanmış²⁰, altmışbeş(veya altmış altı) yaşında iken 17 Ramazan 58 (14 Temmuz 678) Çarşamba gecesi vitir namazını kıldıktan sonra Medine'de vefat etmiştir.²¹

¹⁹ Mustafa Fayda, Âişe, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, II, 202.

²⁰ İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 51.

²¹ Mustafa Fayda, Âişe, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, II, 202; Süleyman Nedvî, a.g.e., V, 163.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARİZMATİK BİR KADIN OLARAK HZ. ÂİŞE

A. Karizma ve İlgili Kavramlar

1. Kelime ve Kavram Olarak Karizma

Latince bir isim olan *karizma* kelimesi, Türkçe’de sözlük anlamı itibariyle; “Bir kimsede olduğu kabul edilen fevkalâde ve sürükleyici güç”²² anlamında kullanılmaktadır.

Kelimenin aslı, Yunanca “hibe edilmiş” anlamına gelen “Charisma” dır. İlk dönem hıristiyan bilginler, Allah’ın belirli insanlara ihsan ettiği manevi bağışlara işaret için bu kelimeyi kullandılar. Kelime onlardan skolastik hıristiyan felsefesine geçti, daha sonra da, Alman sosyologu M.Weber vasıtasıyla, bazı kimselere bahşedilmiş olağanüstü özellikleri anlatmak için kullanılan sosyolojik bir kavram haline geldi.²³

“Max Weber haklı olarak, başkaları üzerinde otorite talep ve icra eyleme husûsi gücünü belirtmek üzere sosyolojik dil içerisine *karizma* terimini dahil etmiştir.”²⁴

²² D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, 11. Baskı, İstanbul 1996.

²³ *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990.

²⁴ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, Çev. Prof.Dr. Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1990, s. 398.

2. Karizmatik Şahsiyet Tipleri

Wach'ın değerlendirmesinde, karizmanın ve karizmatik şahsiyetin muhtelif tipleri mevcuttur, fakat dini tip temeldir. Terimi teolojik ve hukukî dilden ödünç alan Weber, üstelik şahsî ünvanlardan ileri gelen *şahsî karizma* ve *fonksiyon karizması* arasında bir ayırım tesis etmektedir. Bu önemli bir ayırımdır.²⁵ Yine Wach'ın değerlendirmesinde şahsî ve fonksiyon karizmalarının kapsam ve farklılıkları şu şekilde ifade edilmektedir:

“ Şüphesiz şahsî karizma içerisinde temel ve dayanılmaz bir şey mevcuttur, aksine fonksiyon karizması daha az etkinmiş gibi görünüyor. Bu sonuncusu bulanık ve çoğu zaman sınırlanması imkansız olan şahsî tipe oranla tanımlanması daha kolaymış gibi görünmektedir; fakat o, daha dar, daha sathî ve daha az yaygındır. İkisi arasında daha önemli bir fark daha mevcuttur. Şahsî özellikteki karizma daha ziyade heyecana hitap eder; fonksiyon karizması daha “aklı” dir . Birincisi toptan bir itaati, hatta kendi öz amaçlarından vazgeçmeyi gerektirirken, çoğunlukla ikincisi sınırlı ve örtülü bir itaat ister. Bununla birlikte bu ayırım teorik olmaktan çok pratiktir.²⁶

3. Karizma ve Liderlik

Karizma kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için sosyal psikoloji alanında *lider* ve liderliğin toplumsal gruplara veya toplumsal değişmelere etkisini incelememiz gerekmektedir. Şu bir gerçektir ki insanlık tarihinde, insanlığa yön veren toplumsal hareketlerin büyük bir kısmında liderler rol oynamıştır. Karizmayı işlevsel hale getirebilecek olan liderlik modelleri genelde üç şekilde ortaya çıkar.²⁷

Etkileşim liderlik modelinde grubun ihtiyaçlarını en iyi bir şekilde karşılayabilen ve kişisel özelliklere sahip bireyler, *kışisel liderlik* modelinde ise bireyin lider olabile-

²⁵ Wach, a.g.e., 398.

²⁶ Wach, a.g.e., 399

²⁷ Prof.Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan Ve İnsanlar*, İstanbul 1985, s. 229.

si için kişisel özelliklere sahip olması yeterlidir. Ortamın özelliklerinin göz önüne alınmasına gerek yoktur. Kişisel liderlik modelinde liderlik karakterine sahip bir kimse, nasıl bir gruba girerse girsin liderdir. Kişisel liderlik modelinin tersi de *ortamsal liderliktir*. Bu lideri ortam yaratır. Lider ortamın özellik ve ihtiyaçlarına göre ortaya çıkar.²⁸ “*Ortamsal liderlik görüşü daha ziyade sosyologlar tarafından benimsenmiştir. Özellikle grup yapısı ve grup içi iletişim çalışmalarında, en merkezi durumda bulunan kimse, onun lider olacağı görüşü bu modele uygundur.*”²⁹

B. Toplumsal Rol, Statü ve İşlevi Bakımından İslâm Öncesi ve Sonrasında Kadın

1. Cahiliyye Döneminde Kadın ve Toplumsal Rolü

Cahiliyye döneminde kadının toplumsal algılanış ve konumunu şu ayetler çok güzel ifade etmektedir:

“ Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir.”³⁰ “Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!”³¹ Ayrıca cahiliyye dönemi ve kadın denilince akla ilk gelen , kız çocukların diri diri toprağa gömülmeleri olayını da Kur’an-ı Kerim; “Ve sorulduğu zaman o diri diri toprağa gömülen kıza; “hangi günah(1) yüzünden öldürüldü?” diye.”³² şeklinde anlatır. Bu uygulama ve kadını algılayış şeklinin kadının toplumsal konumu hakkında bir bakış açısı vermekle birlikte, bu uygulama çok yaygın değildi.

²⁸ Çiğdem Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 229.

²⁹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 231.

³⁰ Kur’an, Nahl (16), 58.

³¹ Kur’an, Nahl (16), 59.

³² Kur’an, Tekvîr (81), 8-9

Fakirlik korkusundan büyük sıkıntı çeken bazı alt tabakalarda, özellikle Esed ve Temimoğullarından bazı ailelerde mevcuttu.³³

Ayrıca savaşlarda yenilen veya karşı koyamayanların kadınlarının esir alınmaları, bazı kadınların intihar etmeleri, cariyelerin mal telakkî edilmeleri, pazarda satılmaları³⁴ kadınların hangi konumda olduğu hakkında bilgi vermektedir.

Kadın açısından bu olumsuz durumun yanısıra, kadınların bazı alanlarda sosyal hayata katkıda bulduklarını da öğrenmekteyiz. Mesela neseb veya başka konularda anlaşmazlığa düşen bazı Arapların, kadın hakemlere başvurdukları,³⁵ kadının, kendisine sığınan kimseye eman verebildiğini rivayetlerden öğreniyoruz.

İş ve ticaret hayatında Hz. Hatice'nin Kureyş Kabilesinin zenginlerinden biri olduğu, Kâbe'nin İslâm'dan önce son tamirinde erkeklerin yanbaşıda işçilik yaptıkları³⁶ zikredilebilir.

Hz. Hatice'nin, Hz. Peygamber'i İslâm'dan önce gözleri ağırdığı zaman yaşlı bir kadına tedavî için gönderdiği³⁷ rivayeti de kadınların tıbbî işlerle meşguliyetini göstermektedir.

Cahiliyye döneminde yaygın olan kanaate göre kadınlar mirastan pay alamamakla beraber, erkeğe iki kadına bir pay verilen münferid olayların olduğu da tesbit edilmiştir.³⁸

Muâsır tarihçilerden Prof. H. İbrahim Hasan ; "Cahiliyye devri Arap şiirini araştıranlar Arap kadınının bu asırda geniş bir hürriyete sahip olduğunu kabule mecbur kalır. Öyle ki önemli işlerde kendisine danışılır, hatta işlerinin çoğunda erkeğe yardımcı, ortak olurdu. Kocasıyla olan ilişkileri zannettiğimizden daha yüksek bir seviyede idi. Erkeğin babasının nesebiyle övündüğü gibi annesinin nesebiyle de övünmesi ve şairlerin kavimlerinin üstünlükleri ile büyük işlerini methettikleri kasidelerine başlarken kadın

³³ Prof.Dr. H.İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1985, I, 87.

³⁴ Dr.Rıza Savaş, *Hz. Muhammed (sav) Devrinde Kadın*, Ravza Yayınları, İstanbul 1991, s. 28.

³⁵ İbn Hişam, a.g.e., I, 129.

³⁶ İbn İshak, *Siyer*, s. 131.

³⁷ İbn İshak, *Siyer*, s. 181.

³⁸ Rıza Savaş, a.g.e., s. 41.

sevgisini işleyen “Nesib”e yer ayırmaları bu hususu açıklığa kavuşturur. Arap kadının İslâm’da iyi bir iz bırakmış olması bu hususu isbata kâfidir”³⁹ görüşündedir.

2. İslam Sonrasında Kadın

Cahiliyye dönemindeki sosyal hayatta kadının belirsiz durumu vahyin başlangıcından itibaren yavaş yavaş belirlenmeye başlamıştır. Kur’an-ı Kerim yaratılış itibariyle erkek ile kadının birbirlerini tamamlayan varlıklar olduğunu beyan ederek; “Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peydâ etmesi de O’nun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır.”⁴⁰ ayetiyle kadın ve erkeğin konumunu belirtmektedir.

Kadın ve erkeğin yaptıkları iş ve eylemler arasında fark olmadığını da; “ Erkek olsun, kadın olsun, her kim de mümin olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar.”⁴¹ hükmüyle tespit eder.

Cahiliyye döneminde kadınların mirastan pay alamamalarını da düzelterek; “Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından, gerek çoğundan belli bir hisse ayrılmıştır.”⁴² hükmünü koymuştur.

Müslüman erkeklere kadınlarla iyi geçinmelerini ve onların mallarını ele geçirmek için sıkıştırmamalarını,⁴³ nikâhlanmak istedikleri yetim kadınlara karşı âdil davranmayı,⁴⁴ kadınlara mehirlerini gönül rızasıyla vermeyi,⁴⁵ verilen mehri geri almamayı⁴⁶ tavsiye ve emretmek sûretiyle, cahiliyye döneminde kadının aleyhindeki durumu düzeltmek ve sosyal açıdan kadını güvence altına almayı temin etmiştir.

³⁹ H.İbrahim Hasan, İslam Tarihi, I, 86-87.

⁴⁰ Kur’an, Rûm(30), 21.

⁴¹ Kur’an, Nisa(4), 124

⁴² Kur’an, Nisa(4), 7

⁴³ Bkz. Kur’an, Nisa(4), 19

⁴⁴ Bkz. Kur’an, Nisa(4), 127

⁴⁵ Bkz. Kur’an, Nisa(4), 4

⁴⁶ Bkz. Kur’an, Nisa(4), 10

Nitekim bütün bu değiştirme istikametindeki terbiyenin, meyvesini verdiğini ve İslâm'ın tanıdığı haklardan cesaret alan kadının kendi haklarını koruma yönünde aktif olmaya başladığını da şu olay güzel açıklamaktadır: Babasının, kendisinden izin almadan başka bir erkeğe nikâhlanmasını hazmedemeyen kız, Allah'ın Elçisi'ne gelip durumu izah eder. Resûlullah da kızın babasını çağırıp nikâhı feshetmesini isteyince; kız: "Ey Allah'ın Elçisi, bu nikahı kabul ediyorum. Maksadım haklarımızın açığa kavuşmasıdır."⁴⁷ cevabını vermektedir.

Kadınların İslâm toplumunda erkeklerden aşağı kalmayacak bir statü talep ettiklerini ve bu taleplerine karşılık bulduklarını görmekteyiz. Hz. Peygamber devrinde kadınlar erkeklere: " Siz müslüman olduğunuz gibi biz de bu dini kabul ettik ve sizin yaptıklarınızı biz de yaptık. Hal bu ki Kur'an'da siz anlatılıyorsunuz, biz ise anlatılmıyoruz"⁴⁸ derler ve bunun üzerine şu âyet nazil olur. " Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazi erkekler ve mütevazi kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."⁴⁹

İslâm'la birlikte kadınların kazanmaya başladığı statü, sosyal roller üstlenmesini, sosyal roller üstlenen kadının da sosyal hayata katkı ve etkisini doğurmuştur. Bunun en güzel örneklerini tebliğ faaliyetlerine katılmalarını anlatan rivayetler tesbit etmektedir. Addas isimli bir sahabînin İslâma girmesine Hz. Hatice'nin sözlerinin vesile olduğunu,⁵⁰ tebliğ faaliyetlerinin sınırlı olduğu Mekke döneminde, Guzeyye adlı bir kadın sahabînin Kureyş kadınlarının yanına gidip onları İslâm'a davet ettiğini ve aynı kadının ağır işkencelere karşı dayanıklılık, sabır ve samimiyetini gören Devs'lilerin müslüman

⁴⁷ Nesâî, Ebû Abdırrahman Ahmed b. Şuayb, Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, VI, 87.

⁴⁸ İbn Sa'd, Tabakât, VIII, 200.

⁴⁹ Kur'an, Ahzab(33), 35.

⁵⁰ Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1990, I, 181.

olduklarını,⁵¹ Hz. Osman'ın müslüman olmasını sağlayanın da Sa'de binti Kurayz adında bir kadın olduğunu⁵² görüyoruz ki Hz. Osman'ın İslâm toplumunda oynadığı rol gerçekten çok büyüktür.

C. Bir Kadın Olarak Hz.Âişe'nin Karizmatik Kişiliği

1. Zekası ve Uyanıklığı

Yaşadığı zaman sürecinin şartlarına göre bir kadından beklenmeyecek sosyal aktiviteyi gerçekleştiren bir insanın mutlaka birtakım üstün meziyetlerle donatılmış olması gerekmektedir. İşte Hz. Âişe zekâsı, uyanıklılığı, dirayeti ve ilmi yetenekleri sayesinde sosyal bir aktivite gerçekleştirmiş ve çevresindeki insanları, bir kadın olarak etrafında toplayıp peşinden sürükleyebilmiştir. Bu karizmatik şahsiyet aslında o derece gelişmişti ki, daha önce kadınların ancak yardımcı kuvvetler olarak katılabildikleri savaşlarda Hz. Âişe, toplumun ileri gelen erkeklerinin önünde bir komutan olarak savaş idare edebilecek bir konuma ulaşabilmiş, karizmasını ilmi alanda da ispatlayarak, ahabın ileri gelenlerinin birçok defa ihtilâfların çözümü için kendisine müracaat etmesi gibi bir kariyere ulaşabilmişti.

Eğer karizmatik kişiliklere tarihi bazı örnekler verilmesi gerekse Hz. Âişe sosyolojik anlamda mutlaka bu örneklerden biri olmalıdır. Çünkü yaşadığı çağdaki kadının konumuna ve kadın anlayışına rağmen ancak bir erkeğin başarabileceği bir sosyal aktivite gerçekleştirebilmiştir.

Hz. Âişe'nin kişiliğinin oluşmasına çocukluğundan itibaren bizzat Hz. Peygamber'in etkisi olmuştur. Çünkü Mekke devrinde Hz. Ebû Bekir'in evine giden Allah'ın elçisi, annesi Ümmü Rûmân'a Âişe'ye iyi davranmasını tavsiye ediyordu.⁵³ Daha son-

⁵¹ İbn Sa'd, Tabakât, VIII, 155-157.

⁵² Muhammed Hamidullah, a.g.e., I, 171.

⁵³ İbn Sa'd, a.g.e., VII, 78.

raki konularımızda da ele alacağımız üzere, evlenmelerinden sonra Hz. Peygamber onun eğitimiyle bizzat ilgilenmiş ve onu hayata hazırlamıştır.

Hız. Âişe'nin sorulara verdiği cevaplar veya söylediği sözlerden ne derece kıvrak bir zekâyâ sahip olduğunu anlamaktayız. Nitekim, bir gün Hz. Peygamber onu kanatları olan oyuncak bir at ile oynarken görür ve "bu ne?" diye sorar. Âişe "attır" der. Hz. Peygamber "Atın kanatları olur mu?" deyince " Niye olmasın, Hz. Süleyman'ın atları kanatlı değil miydi?" cevabını verir.⁵⁴ Bu cevap onun kıvrak zekâsının yanısıra çocukluğundan itibaren Kur'an'ı bilip anladığını göstermektedir.

Onun, Hz. Peygamber'e kızdığı zaman "-Ya Muhammed", hoşnut olduğu zaman da "- Ya Resûlallah" diye hitabetmesi,⁵⁵ Allah'ın Elçisinin dikkatini çekmiş ve kendisine ne zaman kızıp ne zaman hoşnut olduğunu bu ifadelerden anladığını ona hatırlatmıştır.

Hız. Peygamber'in "Bu soruyu senden başka, ümmetimden hiç kimse sormadı."⁵⁶ hitabına mazhar olan da Hz. Âişe'dir. Âişe, Hz. Peygamber'in genç ve güzel olan Zeyneb' le evlenip onun yanında daha fazla kalmasına dayanamamış ve zekîliğini ortaya koyan şu olayı tertiplemişti: Resûlullah Zeyneb'in yanından çıkıp başta Sevede ve Hafsa olmak üzere diğer hanımlarının yanına gittiğinde onlar ona her seferinde " Ey Allah'ın Elçisi meğafir⁵⁷ mi yedin?" diye soracaklar ve neticede Zeyneb'e fazla zaman ayırmasını önlemiş olacaktı.⁵⁸ Her ne kadar bu tertip bir kıskançlık belirtisi olup, pek hoş sonuçlanmamışsa da Hz. Âişe'nin kişilik özelliğini bize ifade etmektedir.

⁵⁴ Zehebî, Siyer, II, 151; İbn Sa'd, Tabakât, VIII, 62.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, VI, 30.

⁵⁶ Hz. Peygamber bu hitabı Hz. Âişe'nin "Kıyamet anında insanlar nerede olacak" sorusuna karşılık olarak vermiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 101.

⁵⁷ Tatlı olmakla birlikte çok kötü kokan bir çeşit zambak. Bkz. El-Mu'cemu'l-Vasît, Çağrı Yayınları İstanbul 1980, II, 606.

⁵⁸ Buharî, Talak 8.

2. Açıksözlülüğü

Âişe'nin insanlar üzerinde etkili olmasında belki en önemli sebeplerden biri de onun açıksözlü, daha doğrusu sözünü kim olursa olsun esirgememesi ve bu yolla karşısındakini etkilemesidir. Hz. Peygamber'i dahi eleştirmesi, ona içindekini açıkça ifade etmesi açıksözlülüğünü anlatan en güzel örneklerdir.

Hiz. Âişe anlatıyor: "Bir adam, Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm'ın huzuruna girmek için izin istemişti. Aleyhissalâtu vesselâm: "Bu aşiretin kardeşi ne kötü!" buyurdu. Ama adam girince ona iyi davrandı, yumuşak sözle hitap etti. Adam gidince: "Ey Allah'ın Resulü! Adamın sesini işitince şöyle şöyle söyledin. Sonra yüzüne karşı mültefit oldun, iyi davrandın" dedim. Şu cevabı verdi: "Ey Âişe! Beni ne zaman kaba buldun? Kıyamet günü, Allah Teâla hazretlerinin yanında mevkice insanların en kötüsü, kabalığundan korkarak halkın kendini terkettiği kimsedir."⁵⁹

Hiz. Âişe Resûlullah'ı kıskanıyordu. Nefsini Resûlullah'a bağışlayan bir kadına: "Bir kadının mehirsiz nefisini hibe etmesi yakışmaz." dedi. Resûlullah onların bazısından ayrılmıştı. Hiz. Âişe de bir umut içindeydi. İşte bu sırada: "Ey Rasûlum, zevcelerinden dilediğini boşarsın, dilediğini tutarsın. Ayırdığımı da tutmak istersen, bunda sana bir günah yoktur."⁶⁰ ayeti nazil oldu. Bunun üzerine Âişe ümidini kesti. "Öyle inanıyorum ki, Rabbin, arzun konusunda seninle yarışıyor." dedi.⁶¹

Bir gün Hiz. Âişe'nin başı ağırmıştı. Hiz. Peygamber ona; "Âişe sen benden önce ölsem de seni kefenlesem, defnetsem ve sana dua etsem" demişti. Âişe: "Benden başkasına nasib olsun. Vallahi sen şayet bunu yaparsan, benim evime döner orada da hanımlarından biri ile evlenirsin" demişti.⁶²

⁵⁹ Buharî, Edep 38.

⁶⁰ Kur'an, Ahzab(33), 51.

⁶¹ İbn İshak, Siyer, s. 327.

⁶² Ziya Kazancı, Hiz. Muhammed'in Eşleri, s. 165'ten Muhibuddin Ahmed b. Abdullah, es-Simtu's-Semin, s.55.

3. Dirayeti

Ubeyd İbnu Umayr el-Leysi anlatıyor: Hz. Âişe' ye, Abdullah b. Ömer'in, kadınlara yıkandıkları zaman örgülerini açmalarını emrettiği haberi ulaşmıştı, şöyle dedi: "İbnu Ömer 'e hayret doğrusu! Kadınlara başlarını çözmelerini emrediyormuş, bir de traş olmalarını emretmiyor mu? Ben ve Resulullah aynı kaptan (beraberce) yıkanırđık. Ben, başıma üç kere su dökmekten başka birşey yapmazdım (da Resulullah müdahale edip "örgülerini de çöz " demezdi)." ⁶³ İfadesiyle olaylar ve yanlışlar karşısında tavrını net olarak ortaya koyduğunu anlamaktayız.

" (Peygamber'in eşine) bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın, aksine o, sizin için bir iyiliktir. Onlardan her bir kişiye, günah olarak ne işlemişse (onun karşılığı ceza) vardır. Onlardan (elebaşlık yapıp) bu günahın büyüklüğünü yüklenen kimse için de çok büyük bir azap vardır".⁶⁴ İfk olayında Hz. Âişe'yi temize çıkaran bu ayet nazil olduktan sonra annesi ve babası ona "Kalk Resûlullah'a teşekkür et" deyince o; " Hayır! Vallahi kalkmam, ben yalnızca suçsuz olduğumu ortaya çıkaran Allah'a hamdederim" dedi.⁶⁵

Hz. Âişe Resûlullah'ın kıldığı kuşluk namazına devam ederdi ve "Babam gelse de beni engellese onu da dinlemem." ⁶⁶ diyerek tavrını net olarak ortaya koyan ve bu açıdan hiçbir kuldan çekinmediğini de ifade ederek kişiliğini ortaya koymaktadır.

4. Fazileti (Karizmasını Oluşturan Özellikler)

a) Resûlullah'ın Nazarında Hz. Âişe

Resûlullah, Hz. Âişe'ye apayrı bir değer izafe ediyordu. Her ne kadar ilk eşi Hz.

⁶³ Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac, *Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Hayz, 59.

⁶⁴ Kur'an, Nur(24), 11.

⁶⁵ Buharî, Şehadet, 15.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 128.

Hatice'yi hiçbir zaman unutmasa, onu her zaman hayırla yâd etse de⁶⁷ onun Hatice'ye bakışı ile Âişe'ye bakışı arasında fark vardır. Hz. Hatice Resûlullah'a en zor ve yalnız kaldığı zamanlarda sadık bir yardımcı olmuş ve ona evlatlar yetiştirmiş olması hasebiyle ona değer veriyordu. Âişe ise Resûlullah'ın nazarında hem genç bir eş, hem zekâ ve dirayetiyle ön plana çıkan bir kişilik, hem de ilme meraklı, cesur bir kadın olarak seçkin bir yere sahipti.

İlk önce şunu belirtelim ki Hz. Peygamber, eşi Âişe'yi çok sevdiğini açık açık söylemekteydi. Amr b. Âs'tan rivayet edilen bir hadise göre, Amr, Hz. Peygamber'e insanlardan en çok kimi sevdiğini sorunca o, en çok sevdiği kimsenin Âişe olduğunu söyleyerek⁶⁸ ona karşı sevgisini aynı zamanda insanlara îlan ediyordu.

Evlenmeden önce Hz. Peygamber'e rüyasında Hz. Âişe'nin eşi olarak gösterilmesi, onun Resûlullah nazarındaki değerini pekiştirmiş bunu da zaman zaman Hz. Âişe'ye ifade etmiştir. "Bana rüyamda iki defa gösterildin. Birinci rüyamda, bir adam seni beyaz, saf ipek içinde getiriyor ve ' Bu senin hanımın!' diyor. İpeği açıyorum, bir de ne göreyim! İçindeki sensin. ' Eğer bu Allah'tan ise gerçekleştir!' diyorum."⁶⁹

Ümmü Seleme anlatıyor: " İnsanlar Âişe'nin gününde hediyelerini sunardı. Âişe'nin istediği gibi hayrı istiyorduk. Peygamber'e dedim ki nerede isen insanlara hediyelerini oraya getirmelerini emret. Bunun üzerine sustu, cevap vermedi. İkinci tekrarda yine cevap vermedi. Üçüncüde ise şöyle buyurdu: " Ümmü Seleme! Âişe hakkında bana eziyet etme! Yemin olsun, ondan başka biriyle aynı örtü altındayken bana vahiy gelmedi."⁷⁰ Hz. Âişe Peygamber'in kendisine karşı olan sevgisinin bir boyutunu da şöyle nakletmektedir: " Allah'ın Elçisi kemiği bana verir, onun etini sıyrır sonra onu alır ve kemiği döndürüp ağzını, ağzımı koyduğum yere koyar(yer)di."⁷¹

⁶⁷ Mevlâna Şibî, *Asr-ı Saadet İslâm Tarihi*, Eser Neşriyat, İstanbul 1978, III, 296. (Bu eserin H.z. Âişe bölümü Süleyman Nedvî tarafından telif edilmiştir.)

⁶⁸ Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Menakıb, 62.

⁶⁹ İbn İshak, *Siyer*, s. 317.

⁷⁰ Zehebî, *Siyer*, II, 142-143; İbn'ul Esîr, a.g.e., V, 503.

⁷¹ Zehebî, *Siyer*, II, 175.

Neticede Hz. Peygamber onun diğer kadınlar arasındaki yerini şu meşhur sözleriyle ifade etmiştir: “ Âişe'nin diğer kadınlara üstünlüğü 'tirit'⁷² in öbür yemeklere olan üstünlüğü gibidir.”⁷³

Hz. Peygamber, “ Âişe benim cennetteki eşimdir.”⁷⁴ buyurarak, Âişe validemiz hakkındaki bütün hissiyatını ortaya koymuştur.

b) Resûlullah'ın Hanımları ve Hz.Âişe

Hz. Âişe'nin diğer hanımlarına göre faziletini kendi ağzından dinleyelim. “ Ben on hasletle Resûlullah'ın diğer hanımlarına üstün kıldım. Bunlar: Benden başka hiç bir bakire ile evlenmemiş olması, benden başka anne-babası muhacir olan bir kadınla evlenmemesi, Allah'ın gökten benim suçsuzluğumu bildirmesi, Cebrâil'in benim şeklimi gösteren bir ipekle gelip bu senin hanımındır demesi, Resûlullah ile ikimizin tek bir kaptan yıkanmamız ki bunu benden başka bir hanımı ile yapmazdı, benim yanbaşımnda namaz kılması, benim yanımda iken vahyin nâzil olması, Allah'ın onun ruhunu benim kucağımda iken alması, benim gecemde ölmesi ve benim evimde defnedilmiş olması.”⁷⁵

Hz. Âişe yaşça diğer hanımlarından küçük olmasına rağmen karizmasıyla onlara yol gösteren, zaman zaman diğer hanımlarını birlikte tavır almaya yönelten hareketler içine girdiğini görmekteyiz. Bu durumu daha çok aralarındaki çekişmelerde, Âişe'nin başı çektiği olaylardan anlamaktayız. Daha önce geçtiği üzere iki kısma ayrılan Hz. Peygamber'in eşlerinden başta Sevde ve Hafsa validelerimiz olmak üzere bir kısmına liderlik ettiği sabittir.⁷⁶ Belki de daha sonra siyasî olaylara müdahil olduğunda insanlara öncülük etme yeteneklerinin, kumaları ile olan çekişmelerindeki faaliyetleri

⁷² Tirit: Doğranmış ekmeğe üzerine et suyu veya pişirilmiş çemen dökülerek yapılan yemek. Bkz. D. Mehmet Doğan, a.g.e., s. 1078.

⁷³ Müslim, Fedailü's-Sahabe, 89.

⁷⁴ İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 65.

⁷⁵ İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 63-64.

⁷⁶ Buharî, Hibe 8.

neticesinde pekiştiğini söyleyebiliriz.

Ancak Âişe validemiz, kumalarıyla çeşitli defalar çekişmesine, onları kıskanmasına rağmen, kişinin hakkını vermesi, doğruyu söylemesi ve gerçekçi olmasından dolayı onlar hakkındaki düşünceleri dikkat çekicidir. En büyük rakibi Zeynep validemiz hakkında şunları ifade etmektedir: “ Zeynep, Peygamber’in diğer hanımlarına göre benimle çok yarış yapan ve rekabete giren birisidir. Onun, Resûlullah’ın yanındaki kıymet ve mevkii buna sebep olmaktadır. Bununla beraber din ve takva bakımından Zeynep’ten daha hayırlı, ondan daha doğru sözlü, akrabayı gözeten ve çok sadaka veren bir kadın görmedim.”⁷⁷

Zeyneb’in kızkardeşi Hamne Hz. Âişe’ye iftira atanların içindeydi. Hz. Peygamber ifk hadisesindeki iftira hakkında Âişe için ne düşündüğünü Zeyneb’e sorunca o, “ Onun yalnız iyiliğini ve dürüstlüğünü biliyorum.”⁷⁸ diye cevap vererek Âişe validemiz hakkındaki düşüncelerini ortaya koyar.

c) Resûlullah’ın Çocukları ve Hz. Âişe

Hız . Hatice’nin doğurduğu çocuklardan dördü, Hz . Âişe’nin üvey evlâdları olmuşlardı. Bunlar: Hz. Zeyneb, Hz. Rukiyye, Hz. Ümm-i Gülsüm ve Hz. Fâtıma’dır. Hiçbir kaynakta Hz. Peygamber’in kızlarıyla, özellikle Hz. Fatıma ile aralarında hiçbir çekişmenin olduğu kaydedilmemektedir. Bütün hadis kitapları, Hz. Âişe ile Hz. Fâtıma’nın gayet iyi geçindiklerini, ikisi arasında sevgi ve samimiyetin hakim olduğunu teyid ediyor.⁷⁹

Hız. Âişe, Hz. Fâtıma hakkında diyor ki: “Hz. Peygamber’den sonra onun kadar iyi bir insan görmedim. Ayrıca Hz. Fâtıma’nın, Ehl-i beyt ve Âl-i abâ’dan olduğuna dair hadis, Hz. Âişe’den rivayet edilmiştir.”⁸⁰

⁷⁷ Müslim, Fezailü’s-Sahabe, 83.

⁷⁸ Mevlana Şiblî, a.g.e., III, 310.

⁷⁹ Mevlana Şiblî, a.g.e., III, 310.

⁸⁰ Mevlâna Şiblî, a.g.e., III, 310.

d) Sahabe Kadınlar İçinde Hz. Âişe

Şurası muhakkaktır ki Hz. Âişe'ye başta eşler arasındaki münasebetler olmak üzere gerek ilmî gerekse hukukî alandaki müracaatlar, onu sahabe kadınların rehberi, koruyucusu ve önderi konumuna getirmişti. Ömrü boyunca pek çok kız çocuğu himayesine alması, onları bizzat eğitip terbiye etmesi ve evlendirmesi⁸¹ de onun bu konumunu güçlendirmiş ve kadınların etkisi açısından yeniden şekillenen İslâm toplumuna önemli etkilerde bulunmuştur.

Sahabi kadınlar Hz. Âişe'ye anne gözüyle bakıp ona anne diye hitap ediyorlardı. Ancak Hz. Âişe, peygamber'in hamımlarını mü'minlerin annesi olarak nitelendiren âyeti⁸² erkeklere has olarak anladığı için; "Anne" diye kendine seslenen bir kadına "ben senin annen değilim, erkeklerinizin annesiyim"⁸³ demiştir.

e) Sahabe Erkekler Nazarında Hz. Âişe

"Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri, onların analarıdır. Akraba olanlar, Allah'ın Kitabına göre, (mirasçılık bakımından) birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnadır. Bunlar Kitap'ta yazılı bulunmaktadır."⁸⁴

Peygamber hanımlarını mü'minlerin annesi ilan eden bu ilâhî buyruk zaten Hz. Âişe gibi hemen her yönden ihtimam gördüğü ashabın ona karşı hislerini ve bağlılığını kuvvetlendiren bir etken olmuştur. Allah'a tam teslimiyeti şiar edinmiş olan bu topluluk, yine Kur'an'ın emriyle öz anneye gösterilmesi emredilen saygıyı ve ihtimamı⁸⁵ Hz. Âişeden esirgeyemezlerdi ve esirgememişlerdir.

⁸¹ Mevlâna Şibli, a.g.e., III, 357-358

⁸² Kur'an, Ahzab(33), 6, 53.

⁸³ İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 64.

⁸⁴ Kur'an, Ahzab(33), 6.

⁸⁵ Kur'an, İsrâ(17), 23.

Bu hususa en güzel örneklerden bir tanesi de Halife Hz. Ömer'in peygamber hanımlarına senelik on bin dirhem tahsilat bağladığında Hz. Âişe'ye on iki bin dirhem vermesi olayıdır. Hz. Ömer buna sebep olarak da Hz. Peygamberin yanında haiz olduğu mevkiyi göstermiştir.⁸⁶

Irak'ın fethinde ele geçen incilerin paylaşılmasında sıkıntı doğunca Hz. Ömer bu incileri Âişe'ye vermek istemiş, cemaat de bunu uygun bulmuş, bu inciler Âişe'ye gönderilmiştir.⁸⁷ Hz. Ömer'in bu tavrı, öz kızı Hafsa'nın da Peygamber'in hanımı olmasına rağmen Hz. Âişe'ye daha fazla ihtimam göstermesi onun ashab nezdindeki değerini ifade etmektedir.

Suyun bulunmadığı yer veya zamanlarda bir kolaylık olarak yüz ve kolların top- rakla meshetme yoluyla abdest alma kolaylığı olan teyemmüm hükmünün⁸⁸ inmesinde Hz. Âişe'nin vesile olması nedeniyle babası Ebû Bekir kızına şu iltifatta bulunmuştu: “Vallahi, ne kadar mübarek bir insansın. Allah senin vesilenle insanlara ne kadar kolaylık ve bereket kılmıştır.”⁸⁹

Ashabın Hz. Âişe'ye kendi hanımlarından daha fazla değer verdiği ve ona daha fazla güvendiklerini ifade eden rivayetler, Âişe'nin karizmasıyla ön plana çıkmasına mutlaka katkıda bulunmuştur. Ebû Eyyüb el-Ensari'ye karısı (ifk olayını hatırlatarak); “İnsanların Âişe hakkında söylediklerini duymadın mı?” diye sorunca, “Evet olanları duydum” der. “Peki, Ey Ümmü Eyyüb sen bu işi yapar mıydın?” diye sorar. Karısı da “hayır” deyince, “Öyle ise vallahî Âişe senden hayırlıdır” demiştir.⁹⁰

Ashabın Hz. Âişe'ye karşı olan ihtimamı Resûlullah'a sunmak istedikleri hediyeleri onun yanında iken vermeleri⁹¹ ile başka bir boyut kazanır. Sosyolojik açıdan ashab, Hz. Peygamberi memnun etmekle birlikte, Hz. Âişe'yi de şerefliendirmektedirler. Hz. Âişe'nin bu ihtimamları müşahade etmesi, onu ashabın kendisi hakkındaki düşün-

⁸⁶ Mevlâna Şiblî, a.g.e., III, 331.

⁸⁷ Mevlâna Şiblî, a.g.e., III, 331.

⁸⁸ Bkz. Kur'an, Nisa(4), 43; Maide(5), 6.

⁸⁹ Zehebi, Siyer, II, 171.

⁹⁰ Süleyman Ateş, Tefsir, IV, 1799.

⁹¹ Buharî, Hıbe, 8.

celeri anlamasına ve bunlardan cesaret alarak, Hz. Osman zamanından başlayıp bazı müslümanlar üzerine yoğunlaştığı inandığı haksızlıklara karşı mücadele etmeye kendisini sevkettiğini söyleyebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÂİŞE’NİN İLK İSLÂM TOPLUMUNA SOSYOLOJİK ETKİLERİ

Bu bölümde önce konuyla ilgili soyolojik kavramlara, sonra da tezimizin ismini de oluşturan Hz. Âişe’nin ilk müslüman toplumuna sosyolojik etkilerini inceleyeceğiz. İlk müslüman toplumun oluşumundaki temel etkenler, toplumu şekillendiren vahiy ve vahyin tebliğcisi ve tebyincisi olan Hz. Peygamber’dir. Medine döneminde vahyin daha fazla sosyal içerikli olduğu gözlenmektedir. Vahiy, Medine’de sosyal muhtevası ağırlıklı olarak gelmektedir. Birlik sağlama, savunma, korunma, rol ve statüleri belirleme, ilahi çerçevede sosyal ahlaki ilişkileri düzenleme artık ön plandadır.⁹² Bir başka deyişle Mekke’de idealize olan kültürün, toplumsal gerçekleşmeye nasıl dönüşebileceğini Medine uygulaması bize gösterecektir.⁹³

A. Sosyal Etki, Sosyal Değişme ve Din

1. Sosyal Etki ve Sosyal Değişme Kavramları

“İnsanın en belirgin özelliği nedir?” diye bir soru soracak olsak şüphesiz birçok kimse buna, “insan sosyal bir varlıktır”, “insan toplum içinde yaşar” gibi cevaplar verecektir. İnsan kendini bildiğinden beri, toplum gerçeğini de bilir; içinde yaşadığı toplumdan etkilenir, onu etkiler. Yani, insanın davranışlarının büyük bir kısmı “sosyal”dir.⁹⁴ İnsanların normal seyri halindeki davranışlarının büyük bir çoğunluğu

⁹² Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenmesi*, Pınar Yayınları, İstanbul 1991, s. 108.

⁹³ Mustafa Aydın, a.g.e., s. 108.

⁹⁴ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 51.

sosyal davranış niteliğindedir. Çünkü insanı toplumdan yani diğer insanlardan bağımsız düşünmemiz veya insanlardan bağımsız davranmamız mümkün değildir. Sosyal davranışların ortak noktası “sosyal etki”dir.⁹⁵

İnsanın gerçekleştirdiği fiillerde bireyin davranışı söz konusu olmakla birlikte, bir davranış soyut olarak kendi başına değil, bireyin başkaları tarafından etkilenmesi sonucu ortaya çıkmakta ve bir sosyal etkileşim süreci söz konusu olmaktadır. Sosyal etki sonucu meydana gelen gruba uyma davranışı, kişilerin “benzerliğini” ve dolayısıyla sosyal davranış düzenliliğini yaratır. Sosyal davranışın düzenli olması sonucu da, bireyler başkalarının davranışını önceden tahmin edebilirler ve kendi davranışlarını ona göre ayarlayabilirler. Bu durum da sosyal etkileşimin genellikle çatışmasız ve ahenkli olmasını sağlar.⁹⁶

Sosyal etki uyma davranışını, uyma davranışı da davranış benzerliklerini ve sosyal davranış düzenliliğini meydana getirir. Böylece uyma davranışı toplumsal yaşam için bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Nitekim, toplum, davranış düzenliliklerini sağlamak için normlar (kurallar) geliştirir ve bunları erken çocukluk çağlarından başlayarak bütün bireylere ortaklaşa aşılar.

Sosyal etki kaynağının, yani sosyal uyma davranışını meydana getiren kişi veya grubun, algılanan mevkii ne kadar yüksekse bireylerde meydana getirdiği uyma davranışı da o kadar fazla olmalıdır. Gerçeğin tanımını yapmaya çalışan bir kişi için saygın bir kimsenin görüşü, bu saygınlıktan yoksun bir kimseninkinden daha fazla ağırlık taşımaktadır.⁹⁷

Sosyal değişme; sosyal yapılar, alışkanlıklar ya da toplumun yapısının önceki durumlarından gözlemlenebilir bir farklılık arzemesine işaret eden bir kavramdır.⁹⁸

⁹⁵ Çiğdem Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 52.

⁹⁶ a.g.e., s. 52.

⁹⁷ a.g.e., s. 52-67.

⁹⁸ Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, III, 448.

2. Sosyal Değişme ve Din Arasındaki İlişki

Din ve topluluk arasındaki etkileşim yakından ve sistematik bir şekilde incelenecek olursa, bunun birinci derecede dinin topluluk üzerindeki etkisi biçiminde varolduğu görülür. Toplumsal örgütlenme, biçim ve davranışların şekil ve karakteri bu etkiye mâruzdur. Bunun için din, kültürün ilkel basamaklarından başlayarak aile, oymak, kabile, boy ve ulus gibi doğal birliklerle hep yakın ilişki içinde bulunmuştur. Öyle ki anılan birlikler gerek zihniyet, gerekse örgütlenme bakımından dinî etkiyi hiçbir zaman gizleyemezler.⁹⁹

“Tarihî tekâmül safhalarında, cemiyet tiplerinde, yeni kültürlerin ve medeniyetlerin doğuş ve batışında, dinî olayları beraber görürüz. Tek yönlü ve standart bir korelasyon kuramayız ama, dinin değişmede, değişmelerin de dinde belirli bir tesir sahası meydana getirdiğini biliriz. Yüksek kültür ve medeniyetlerin, yüksek dinlere teka-bül ettiği, tarihi hakikatlerdendir.”¹⁰⁰ “Kutsal bir geleneğin kaydedildiği tüm çağlar ve yerlerde benzer sosyolojik etkileri görmek mümkündür.”¹⁰¹

“İnsanlar her zaman inanmışlardır. İnançsız bir insanın psikolojik varlığı düşünülemez. İnanç daima aynı kılınan tarafı vardır. İnanç ve tutumlar değişmeye karşı bir direniş gösterirler. Bir şey nasıl olur da, hem kendisi aslî hüviyetiyle aynı kalır, hem de değiştirici rol oynar? İmanın derinliği kadar genişliği de vardır. Bu kuşatıcılığı, parçalarını birleştirici olmaya götürdüğü gibi, eksik ve yanlıştan mütemediyen kurtulmaya iter. Her seferinde karanlığı aydınlık bir sahanın kuşatmasını ister. İmanın aslî hüviyeti değişmez ama, daima kendine yeni ufuklar arar. Manevi iklimden gelen otorite, eksikliği tama doğru, sınırlıyı sınırsıza doğru zorlar. Bu dinamik tutumdur ve kendine zarar vermeyen değişmelerin motoru olabilir.”¹⁰²

⁹⁹ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev. Battal İnandı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Ankara 1987, s. 17.

¹⁰⁰ Yünni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul 1988, s. 49.

¹⁰¹ Wach, a.g.e., s. 44.

¹⁰² Yünni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, s. 51.

“Her din, sosyal davranışlar için kurallar ve gündelik tecrübeler için açıklamalar (anlam yorumları) getirir. Din aynı zamanda, her biri kendi sisteminin karakterine bağlı olan iş yapma biçimleri de üretir. Din, sosyal fiil için bir motivasyon olduğu gibi, hâdiselerin akışı konusunda bir tefekkürdür.”¹⁰³

3. İlk İslâm Toplumunun Oluşum Döneminde Sosyal Değişmenin Dinamizmi Olarak İslâm

“Sosyal bir canlı olan insan, varlık sahnesine ilk çıktığı andan itibaren kendisini çepeçevre kuşatan varlık türlerini tanımaya çalıştı. Bunu yaparken eşyaya birer ad vermekle yetinmedi her nesneye birer anlam yükleyerek onları iyi-kötü, yararlı-zararlı ve daha başka şekillerde değer açısından bir tasnife tabi tuttu. Böylece fitratında bulunan tekâmül duygusu uyarınca insan, eşyaya şekil ve düzen veren, değer yaratan, yaşadığı çevreyi değiştiren ve bu arada da kendisini de değiştirip yenileyebilen üstün bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. “Allah Âdem’e bütün esmayı öğretti...” (el-Bakara, 2/31) âyeti hatırlanacak olursa, bu durum, hilkat kanunu çerçevesinde onun tabii bir misyonudur.”¹⁰⁴

Her ikisi de (Sosyal Değişme ve Din) insanı ilgilendiren bu olgular, öylesine içiçedirler ki, âdetâ onları birbirinden ayırmak, onları farklı boyutlarda incelemek imkânsızdır. İlk insan olan Âdem (a.s.)’in yaratılışından bugüne kadar da bu böyle gelmiştir.¹⁰⁵

Hız. Âdem’den itibaren bütün insanlık tarihi boyunca, yanlış ve inkâra sapan insanları doğru yola iletmek, yanlışın yerine doğruyu, bâtılın yerine hakkı koymak için Yüce Allah uyarıcı elçiler yani peygamberler görevlendirmiştir. “Dolayısıyla peygamberlerin getirdikleri sistem -ki buna tevhid diyoruz-, yozlaşmış olan kulluğun yeni-

¹⁰³ Günter Kehr, *Din Sosyolojisi*, Çev. Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1992, s. 112.

¹⁰⁴ Mahmut Kaya, *Sosyal Değişme ve Dini Hayat Adlı İlmî Toplantıya Sunulan Tebliğ*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İlmî Neşriyat, İstanbul 1991, s. 1.

¹⁰⁵ İhsan Süreyya Sırma, *Sosyal Değişme ve Dini Hayat Adlı İlmî Toplantıya Sunulan Tebliğ*, s. 13.

den tanzimidir. Yâni sosyal değişmenin ilâhî irade doğrultusunda yapılmasıdır; insanların birbirine kul olmalarından kurtarılıp, Allah'a kul edilmeleridir.”¹⁰⁶

Allah, irade buyurduğu dinî hayatı, yâni dinî sistemi kurmak ve insanları son olarak uyarmak için Hz . Muhammed'i peygamber olarak görevlendirdi. Yirmi üç senelik bir mücâdele sonunda, en mükemmel sosyal değişmeyi gerçekleştirdi insanlar arasında. Resûlullah'ın vefat etmeden önce insanlara hitabındaki vecîz sözlerini değerlendirebilmemiz için, tüm sosyal değişmelerin siyasî olduklarını kabul etmemiz lâzımdır. Çünkü görünürde iktisadî veya kültürel gibi olan bütün değişmeler de belli bir siyasete bağlıdırlar. Siyasetten bağımsız sosyal değişme düşünülemez.¹⁰⁷

“Herhangi birşeyin statik ve dinamik olmak üzere iki halinden bahsedildiği gibi cemiyet de istikrar ve değişme olarak buna sahiptir ve bu iki hale ihtiyacı da vardır. Tabiat ve cemiyet için mutlak durağanlık da mutlak değişme de yoktur veya bunlar tek başlarına alınamazlar. Tabiatın istikrar yönünü değişmeyen maddî birimlerle (108 element gibi) kanunları temsil eder. Fakat bu birimler daima yeni terkip ve oluşumlarla bir süreç meydana getirmektedirler. Cemiyetin istikrar halini maddî olarak coğrafyası, mânevî olarak da gelenekleri oluşturur. Elbette bunlar da mutlak değişmezliğe maruz değildir. Bir cemiyet yerini değiştirdiği gibi, gelenekleri de değişikliğe uğrayabilir. Ancak her değişiklik, devamlılığı ifade eden gelenekleşme durumuna geçmek zorundadır. Aksi halde cemiyetin istikrarı sağlanamaz.

İslâm bir din olarak bu iki hali, istikrar ve değişme halini kendi içinde barındırmaktadır. O Vahiyle de başlasa, bir dinî süreç içinde ortaya çıkmıştır. Kendisi de sosyal gidişin yolunu değiştirmiştir.”¹⁰⁸

¹⁰⁶ A.g.e., s. 17.

¹⁰⁷ A.g.e., s. 19.

¹⁰⁸ Yünni Sezen, *İslâm Sosyolojisine Giriş*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 170.

B. Hz. Peygamber Hayatta İken Hz. Âişe'nin Rol ve Statüsü

Toplumun yapısını oluşturan dinamikleri açıklayıcı vahiy ve Hz. Peygamber'in bu vahiy anlatma ve yaşamasında Hz. Âişe'nin rolünün anlaşılması gerekmektedir. Hz. Âişe'nin karizmasını oluşturan özelliklerin belki de en başında vahyin ona adeta özel bir konum tahsis etmesi gelmelidir. Vahiy aracılığıyla Allah tarafından Peygamber'e eş olarak seçildiğine, Peygamber'in anlatımıyla, rüyasında Cebrail tarafından kendisine gösterilip, " Bu senin eşindir " denmesi hatta bu rüyanın tekrarlanması ve Peygamber'in rüyasında Cebrail tarafından kendisine sunulan örtüyü kaldırınca Âişe'yi görmesi, bir işaret kabul edilebilir.¹⁰⁹ Hz. Âişe Peygamber eşlerinden ve diğer kadınlardan kendini üstün kılan bir vasıf olarak bunu söyleyegelmiştir.¹¹⁰ Bu sebeplere, Hz. Peygamber'in ona olan hassasiyetini, bakire ve en genç hanımı olmasını ve aralarındaki, diğer eşlerden farklı olan muhabbeti de ilave edersek, adeta Peygamber'in gerçek anlamda tek eşi olarak da düşünülebilir.

Hz. Âişe'ye vahyin tahsis ettiği özel konumun göstergelerinden biri de Cebrâil'in vahiy sadece Hz. Âişe'nin odasında getirmesiydi.¹¹¹ Bu ayrıcalığın Peygamber tarafından diğer hanımlarına Hz. Âişe'yi farklılaştırıcı bir değer olarak ifade edildiğini¹¹² ve hatta Cebrâil'in Hz. Âişe'ye gönderdiği selamlarla¹¹³ da vahiy boyuttaki önemini görmekteyiz.

1. Vahye Vesile Olan Olaylar

Bütün bunlara ilave olarak toplumu şekillendiren vahyin bizzat gelişine vesile olan hadiselerin içinde Âişe'yi görmekteyiz. Onun bazı hükümlerin vahyedilişine vesile olması ve bu hükümlerin sosyal nitelikte olmaları, Hz. Âişe'nin toplumsal statüsünün

¹⁰⁹ Buhârî, Kitabu'n-Nikah 9; Tirmizî, Menakıb, 62.

¹¹⁰ İbn Sa'd, Tabakât, VIII, 65; Zehebî, Siyer, II, 141.

¹¹¹ Zehebî, Siyer, II, 142-143; İbn'ul Esîr, a.g.e., V, 503.

¹¹² Zehebî, Siyer, II, 143; Buhârî, Fezailu's-Sahabe 30; İbnü'l-Esir, Usdu'l-Ğabe, VI, 503.

¹¹³ İbn Sa'd, Tabakât, VIII, 68; Zehebî, Siyer, II, 146; İbnü'l-Esir, Usdu'l-Ğabe, V, 503.

yükselmesine katkıda bulunmuş ve insanların güven ve teveccühünü kazanmaya da vesile olmuştur.

a) İfk Olayı ve Hz. Âişe'nin Temize Çıkması

Belki de Hz. Âişe'nin hayatından en fazla zihinlerde kalan bilgi, onun bir iftiraya uğraması ve Allah tarafından ayetle temize çıkarılmasıdır. Bu bilgi, zihinlerden kalplere uzanan, Hz. Âişe'nin yüce şahsiyetine ve Allah'ın ona verdiği değere izafeten bir sevgi ve saygıyı var etmektedir. Biz bütün bu yönlerinden farklı olarak hadiseyi meydana getiren sosyal etkenlere, hadise esnasında Âişe'nin tutumuna ve ayetlerle varılmak istenen toplumsal değişmelere değinmek istiyoruz.

Nur sûresinin iniş sebebi kabul edilen¹¹⁴ ve özellikle 10-22. ayetlerinde ifade edilen ifk olayını kısaca aktaralım. Müreyysi gazvesinden zaferle dönerken Peygamber'e eşlik eden Hz. Âişe, gece konakladıktan sonra hareket emri verilen kafileden ihtiyacını gidermek için uzaklaşmış, kolyesini kaybettiğini anlayınca aramak için oyalanmış ve geri döndüğünde kafilayı - yola çıktıkları için - bıraktığı yerde bulamamıştı. Hz. Âişe zayıf olduğundan devesinin üzerindeki hevdecin içinde olduğu sanılarak devesi kaldırılıp sürülmüş ve yola çıkarılmıştı. Hz. Âişe, durum anlaşılıp geriye dönüleceğini tahmin ederek bulunduğu yere oturup beklemeye başlamıştı. Bir müddet sonra ordunun arkada bıraktıklarına bakmak için görevlendirilen bir sahabî oraya ulaşınca Âişe'yi görmüş, onu devesine bindirip kendisi de deveyi sürerek Hz. Âişe'yi Medine yakınlarında konaklayan kafilaya yetiştirmişti. Bu olay özellikle ordudaki münafıklar tarafından dedikodu malzemesi yapılmış ve Hz. Âişe hakkında hoş olmayan söylentiler çıkartılmıştı. Hz. Âişe Medine'ye varınca hastalanmıştı. Olaylardan habersizdi. Hakkındaki iftiraları duyunca, Peygamber'in de kendisine daha soğuk davrandığı kanaatine vardığı için izin isteyerek, hadisenin aslını öğrenmek niyetiyle anne - babasının evine gitti. Dedikodular devam ediyor, Âişe hastalık içinde günlerini geçiriyordu. Hz. Peygamber, olay hakkında

¹¹⁴ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, III, 440.

kendisine bir vahiy gelmesini beklerken Hz. Ebû Bekir'in evine gider ve dedikodular başladığından beri yanına oturmadığı Hz. Âişe'nin yanına oturur ve ona: "Ey Âişe! Hakkında bana şöyle şöyle sözler ulaştı. Eğer bu isnadlardan berî isen, yakında Allah seni temize çıkarır. Yok eğer böyle bir günaha yaklaştınsa Allah'tan mağfiret dile ve Allah'a tevbe et. Çünkü kul günahını itiraf ve tevbe edince Allah da ona avf ile muamele eder" der. Bunun üzerine Hz. Âişe, kendisinin suçsuz olduğunu ve bunu da Allah'ın bildiğini, kendisinin suçsuzluğu konusunda onları inandıracak bir söz bulamadığını, yalnızca Yusuf Peygamber'in babasını örnek olarak gördüğünü, çünkü O (Yusuf'un kardeşleri, Yusuf'un gömleği üzerindeki yalancı bir kanla geldikleri zaman, Hz. Yakub oğullarına): "Hayır nefisleriniz sizi aldatıp bir işe sürüklemiş. Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin bu anlattıklarınıza karşı yardımına sığınılacak ise sadece Allah'tır"¹¹⁵ demişti. Hz. Âişe bu konuşmasından sonra yatağına yönelir ve bu sırada Resûlullah henüz yerinden kalkmamıştı ki nihayet, hadiseyi çözen ayetler Peygamber'e, Âişe'nin yanındayken nâzil olur ve Âişe'nin mâsumiyeti ortaya çıkar.¹¹⁶

Nur sûresinin 10-22. ayetlerinde, bu yalan haberin içerinden bir topluluğa ait olduğu, bu haberi duyunca inanan erkek ve kadınların " bu bir iftiradır " diyerek yalanlamalarının gerektiği, müslümanlar hakkında iyi niyet içinde bulunmaları ve karşılığı dünyada ceza ahirette azab olan bu hal ve davranışlardan kaçınmaları ısrarla vurgulanmaktadır.

İfk olayının ve akabinde Hz. Âişe'yi temize çıkaran ayetlerin toplumsal etkileri dikkate değerdir. Hicretin beşinci yılında, Hendek savaşından sonra yani müşriklerin kesin yenilgiye uğradıkları, İslâm toplumunun oluşumunu baltalamak isteyen münafıkların faaliyet göstermek için fırsat kolladıkları bir dönemde, münafık ellerin özellikle toplumsal oluşumun çekirdeğini oluşturan Peygamber'in haremine uzandığını görüyoruz. Hz. Âişe'nin iftiraya uğraması bu çabanın bir neticesi idi. Fakat Âişe'nin olay karşısında takındığı tavır, Peygamber'in olay hakkındaki görüşlerini almak maksadıyla

¹¹⁵ Bkz. Kur'an, Yusuf (12), 18.

¹¹⁶ Hz. Âişe'nin anlatımıyla; Buhârî, Şehadât 15; Zehebî, Siyer, .II, 153-159; İbn-i Kesir, el-Bidaye, IV, 160-164; Ziya Kazıcı, a.g.e., s. 148-154.

mescitte ashabıyla yaptığı konuşmalar¹¹⁷ ve nihayetinde inen ayetler bu emelleri boşa çıkarmış hatta hayra vesile kılmıştır.

“ Bu olayın müslümanlara daha başka yararları da olmuştur. Bu olay nedeniyle İslâm'ın sosyal hukuk kurallarına önemli eklemelerde bulunulmuştur. Müslümanların bu alanda Allah'tan aldıkları yeni hükümlerle, İslâm toplumu ahlâkî kötülüklerin başgösterip yayılmasına karşı koruma altına alınmış, daha da arınmış ve kötülükler ortaya çıkacak olsa bile, derhal önleme çareleri getirilmiştir.”¹¹⁸

Toplumda, iffetli olmanın, ahlâkî olgunluğun ve hüsnu zannın önemi gösterilmektedir. Bu değişmeyi sağlayan hükümlerin geliş sebepleri bizzat Peygamber'in hayatında meydana gelmekte ve Hz. Âişe'nin yaşantısında olmaktadır. O, bir peygamber eşi ve mü'min bir kadın olarak bu değişimde bir bakıma acı ama önemli görevi üstlenmiştir.

İfk hadisesiyle ilgili son olarak Hz. Âişe'nin takındığı tavır, sözleri ve onun hakkında inananların düşünceleri de bilinmeye değerdir. Hz. Âişe'nin karizmasını ve toplumdaki etkisini gösteren bu gelişmeler tezimizin ilgili bölümlerinde ele alınacaktır.

b) Teyemmüm Ayetinin Gelmesi

Teyemmüm ayetinin nüzûlüne vesile olan olay da, yine Hz. Âişe'nin de katıldığı bir sefer sırasında kolyesini kaybetmesi neticesinde oluşmuştur. Olayı Hz. Âişe şöyle anlatmaktadır. “Hz. Peygamberin katıldığı seferlerden birinde¹¹⁹ beraberce yola çıkmıştık. Ya Beyda, ya da Zatü'l-Ceyş'e vardığımızda gerdanlığım kop(up kaybol)du. Arayıp bulunsun diye Rasûlullah (o yerde) bekle di. Herkes de beraber bekle di. Halbuki bir su başında değillerdi. İnsanlar Ebu Bekir'e gelip “Ya Ebâ Bekir, Aişe'nin ettiğini gördün mü? Resûlullah'ı ve insanları alıkoydu, su başında değiller ve yanlarında su da yok”

¹¹⁷ Zehebî, Siyer, II, 156; Süleyman Ateş, Tefsir, IV, 1794.

¹¹⁸ Mevdüdi, Tefhim, III, 504.

¹¹⁹ Bu seferin beni Müstalik Gazvesinde ya da Zatü'r-Rika Gazvesinde meydana geldiğine dair görüşler vardır. Bkz. Zebidi, *Sahih-i Buhari Muhtasari, Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Baskı, Ankara 1983, II, 242.

dediler. Ebu Bekir, ben Peygamberin başı dizimde uyur haldeyken yanıma geldi. 'Rasulullah'ı ve insanları alıkoydun, su başında değiller ve yanlarında da su yok' diyerek beni azarladı ve söylendi. Eliyle böğrüne vurmaya başladı. Rasulallah'ın başı dizimde olduğu için hareket edemedim. Susuz olarak sabahladılar. Teyemmüm ayeti nâzil oldu¹²⁰ ve teyemmüm ettiler."¹²¹ Hz. Âişe'nin kendi dilinden öğrendiğimiz bu hadise, müslümanların dinî pratiklerini yerine getirirken onlara sunulan çok önemli bir kolaylık olarak müslümanların hayatındaki yerini almıştır.

Teyemmüm ayetinin, Hz. Âişe'nin tamamen insanî ve kadınlığa has bir tavrının - kolyesini kaybetmesi ve aramak için ordunun bir yerde namaz vakitlerini geçirecek kadar kalmaları - neticesinde gelmiş olması, onun şahsiyeti adına kaydedilebilecek önemli bir puandır.

Âişe'nin, inişine vesile olduğu sembolik abdest¹²² denilen teyemmüm, sadece müslüman ümmete has bir kolaylıktır. Hz. Peygamber, yalnız kendisine verilen beş şeyden biri olarak yeryüzünün kendisine ve ümmetine temiz kılındığını bildirmiştir.¹²³ Öyleyse, teyemmüm sadece İslâm ümmetine verilmiş bir kolaylıktır. Ve Hz. Âişe'nin vesilesiyle vahyi inzal olmuştur.

c) Vahye Vesile Olması Sebebiyle İnsanların Üzerinde Bıraktığı Etkiler

Hz. Âişe'nin iftiraya uğrayıp ayetlerle temize çıkarılması ve kaybettiği kolyesi aranırken geçmek üzere olan namazın kılınabilmesi için teyemmüm kolaylığının Allah tarafından müslümanlara tanınması, bütün bu olanlar ve vahyin gelişi, müslümanların nazarında Âişe'nin statüsünü belirleyen önemli sebepler olmuştur.

Allah'ın, Hz. Âişe'yi vesile kılarak insanlara kolaylıklar ve bereketler verdiği ve Âişe'nin mübarek bir insan olduğu kanaatini, kaynaklardaki sahabe sözlerinde bulmak

¹²⁰ Bkz. Kur'an, Nisa (4), 43.

¹²¹ Buharî, Teyemmüm 1; Zehebî, a.g.e., II, 170; Afzalur Rahman, a.g.e., II, 169.

¹²² Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, I, 304.

¹²³ Buharî, Teyemmüm 1.

hiç de zor değildir.

Hiz. ÂiŖe'ye, kızıgnlığını dili ve eliyle ifade etmesine rağmen babası Ebu Bekir, teyemmüm ayeti gelince "Vallâhi, ne kadar mübarek bir insansın! Allah senin vesilenle insanlara ne kadar kolaylık ve bereket kılmıştır"¹²⁴ demekten kendini alamamıştır.

Yine teyemmüm ayetinin gelişinin akabinde Hiz. ÂiŖe'ye Useyd b. Hudayr : "Allah hayrını versin! Vallâhi, başına hoşlanmadığın bir iş gelse, Allah o işi mutlak senin hayrına döndürür" diyerek hayret ve hayranlığını ifade etmiştir ."¹²⁵

Son olarak, Hiz. ÂiŖe'nin hastalığında kendini ziyaret eden İbn Abbas'ın ona hitaben söylediklerini aktarıyoruz. "Sen, Peygamber'e eşlerinden en sevgili oldun. Ebva gecesinde gerdanlığın düştü. Peygamber onu arıyordu, insanların yanında su yoktu. " Temiz toprağa teyemmüm edin." ayeti indi. Bu senin sebebinle oldu. Bu ümmete Allah bunu ruhsat olarak indirdi. Sonra Allah yedi kat gökten senin suçsuzluğunu indirdi. İçinde Allah'ın anıldığı her mescitte senin suçsuzluğunu anlatan ayetler gece gündüz okunmaktadır ."¹²⁶

2. Hiz. Peygamber'in Ona Teveccühünden Kaynaklanan Etkiler

"Hiz. Peygamber, hanımları arasında Hiz. Hatice'den sonra en çok onu sevmiş, dünyada en çok kimi sevdiği sorusuna karşılık olarak onun adını vermiş ve bu sevgisini dile getirmiştir. Hanımları içinde yalnızca ÂiŖe ile birlikte bulunduğunda kendisine vahiy geldiğini açıklaması,¹²⁷ onun diğer hanımlarından daha faziletli olduğunu ve Hiz. Peygamber'in ona duyduğu sevginin -Zehebî'nin dediği gibi-¹²⁸ ilâhî kaynağa dayandığını göstermektedir."¹²⁹

¹²⁴ Zehebî, Siyer, II, 171.

¹²⁵ Zehebî, a.g.e., II, 170.

¹²⁶ Zehebî, a.g.e., II, 180.

¹²⁷ Zehebî, a.g.e., II, 142; Mustafa Fayda, ÂiŖe, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, II, 202.

¹²⁸ Zehebî, a.g.e., II, 141-143.

¹²⁹ Mustafa Fayda, ÂiŖe, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, II, 202.

“Hz. Peygamber onu çok sevdiği için kendisine Ayşe, Uveys ve Âiş diye hitap ederdi. Ayrıca beyaz tenli olmasından dolayı Hz. Âişe’ye Humeyrâ denildiği, kendisine Hz. Peygamber’in bu şekilde hitap ettiği rivayet edilmiştir.”¹³⁰

Hz. Peygamber’in dünyadaki teveccühü öylesine fazlaydı ki “ Âişe benim cennetteki eşimdir”¹³¹ diyerek bu sevgiden kaynaklanan birlikte olma isteğini ahirete dahi taşımak istemiştir.

Hz. Peygamber’in ona karşı diğer hanımlarından daha farklı bir sevgi beslediğini şu olaydan daha iyi anlıyoruz. Ümmü Seleme’ye; Peygamber oruçlu iken öper miydi? diye sorulmuş, hayır deyince, Âişe, insanlara Peygamber’in oruçlu iken kendini öptüğünü anlatıyor denilince, Ümmü Seleme’nin verdiği cevap dikkate değerdir: “ Peygamber, sevgisinden dolayı ona karşı kendini tutamamıştır.”¹³²

Hz. Peygamber’in Âişe’ye olan muhabbeti, Âişe’nin fizikî cazibesi veya zerafeti sebebiyle değildir. Çünkü hanımları arasında ondan daha fazla değilse bile güzellikte ve zerafette eşit olanlar vardı. Zeynep bintü Cahş, Safiyye ve Cüveyriyye gibi.

Ayrıca onlar da gençti. Siret ve hadis kitaplarında onların güzellik ve zerafetlerini söz konusu eden birçok haber vardır. Birkaç hadise dışında Âişe’nin bu yönleri hakkında pek az haber yer almaktadır.¹³³

Gerçek şu ki, Âişe çok zeki, maharetli ve akıllı idi. Hz. Peygamber’den pek çok fikhî mesele hakkında derin bilgiler elde etti. Hz. Peygamber Âişe’nin gelecek nesiller arasında uzun süre Kur’anî bilgilerin ve kendi uygulamalarının yayılmasına vesile olacağını gördü.¹³⁴

Sosyal açıdan ona teveccühünü ve güvenini ifade etmesi açısından Mekke’nin fethi için hazırlıklar başladığında, hiç kimse seferin nereye yapılacağını bilmediği hâlde bunu sadece Hz. Âişe’ye haber vermesi çok önemli bir örnektir.¹³⁵

¹³⁰ Mustafa Fayda, Âişe, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, II, 202.

¹³¹ İbn Sa’d, a.g.e., VIII, 65.

¹³² Zehebî, Siyer, II, 172.

¹³³ Afzalur Rahman, Siret Ansiklopedisi, İnkılab Yayınları, İstanbul 1996, II, 165.

¹³⁴ Afzalur Rahman, a.g.e., II, 165.

¹³⁵ Mustafa Fayda, Âişe, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, II, 201.

Hepsinin üzerinde, aslında Hz. Peygamber'in son günlerinde Âişe'nin odasında kalmak için diğer hanımlarından müsaade istemesi ve nitekim onun yanında kalması ve onun kolları arasında vefat etmesi, diğer hanımlarına karşı bir rüçhaniyeti olduğunu göstermektedir.¹³⁶

İşte bütün bu örnekler Hz. Âişe'nin ashab nezdindeki durumunu pekiştirmiş ve onu karizmatik bir lider olarak tarihin bir döneminde ortaya çıkararak erkek - kadın müslümanlara önderlik yapmasını sağlamıştır. Hem de bu önderlik sadece siyaseten değil, sosyal, kültürel, eğitim ve daha önemlisi ilmi açıdan bir önderliği ortaya koymuştur.

3. Güzel Konuşma Yeteneği ve Edebî Zevki

Güzel konuşma yeteneği veya düşünceleri ifade edebilme insanlarla sağlam ve sağlıklı ilişkiler kurabilmenin önemli unsurlarından biridir. Bu yeteneğe bir de bilgili olmak ve olayları kavrama ve yorumlama yeteneğini ilave edecek olursak, samimiye-tinden ve bir cemaat içinde temel ilkelere samimiyetle bağlılığından şüphe edilemeyecek, gerek düşünceleri gerekse eylemleriyle topluma güven vermiş bir insanın toplum-sal olaylara etki etmesi, toplumu yönlendirmesi ve şekillendirmesini daha kolay ve anlaşılır olacaktır.

Hz. Âişe'yi bu ölçüler içerisinde düşündüğümüz zaman tam bir uyumun gerçekleştiğini görürüz. Çünkü Âişe küçüklüğünden itibaren, güzel konuşma, hitabet ve belâğatın sembolü olan Hz. Peygamber'in yanında yetişmiş ve bizzat onun eğitiminden geçmiştir. Hz. Peygamber ile en çok birlikte olan Âişe'nin, bu yetenekleri elde etmesi, öğrenmesi, akli ve üstün zekâsı sayesinde kullanabilmesi zaten beklenmesi gereken bir sonuç olmalıdır. Bütün bunlara Âişe'nin Kur'an-ı Kerim ile olan yakınlığı, ve vahyi sadece lafzıyla değil mana ve hikmetiyle ele alması onun Kur'an dilini de çok iyi anla-

¹³⁶ Afzalur Rahman, a.g.e., II, 174.

dığını ifade eder. Böylece hem vahyin dili hem de vahyin mübelliği Hz. Peygamber'in ifade tarzı Hz. Âişe'nin konuşmasını ve edebî zevkini etkilemiştir.

Nasıl ki ilâhî vahiy ve onun uygulayıcısı ve tebliğcisi, İslâmdan önceki Arap toplumunu hemen hemen bütün yönleriyle farklılaştırıp büyük bir değişimi gerçekleştirdiyse, bu iki kaynakla şekillenen bir karakter de 'bilhassa Resûlullah'ın vefatından sonra bu değişim ve şekillenmeye çok önemli katkılarda bulunması gerekirdi, böyle de olmuştur. Âişe, gerek ilmini gerekse toplumsal ve siyasî düşüncelerini insanlara çok güzel ifade edebilmiş ve bunun neticesinde insanların geniş bir teveccühüne nâil olmuştur.

Hz . Âişe'nin güzel hitabetine en güzel örnekler; rivayet ettiği hadislerdir ki bunların sayısı 2210 tanedir.¹³⁷ Cemel Vak'ası öncesi ve sonrasında gerek kendi taraftarları gerekse karşı taraftakilere irad ettiği hutbeler, okuduğu şiirler ki hafızasında yüzlerce şiir bulunuyor ve 160 beyitlik uzun bir kasideyi ezbere okuyabiliyordu.¹³⁸ Şimdi onun sözü güzel ifade etme ve edebî zevkine işaret eden örnekler vererek konuyu pekiştirmek istiyoruz.

Âişe Hz. Peygamber'e kızgın olduğu zaman ona " Ya Muhammed! ", Hoşnut olduğu zaman da " Ya Resûlallah " diye hitabederdi.¹³⁹ Başka bir rivayette de kızgın olduğu zaman " İbrahim'in Rabbine yemin ederim ", hoşnut olduğu zaman da " Muhammed'in Rabbine yemin ederim" hitabını hatırlatan Resûlullah'a: " Evet, valahi ben sadece ismine küserim" ¹⁴⁰ diye cevap vermiştir.

Hz. Âişe Resûlullah'ı kıskanıyordu. Nefsini Resûlullah'a bağışlayan bir kadına: " Bir kadının nefisini mehirsiz hibe etmesi yakışmaz" dedi. Resûlullah onların bazısından ayrılmıştı. Hz. Âişe'de bir umut içindeydi. İşte bu sırada: "Ey Rasûlum, zevcelerinden dilediğini boşarsın, dilediğini tutarsın. Ayırdığını da tutmak istersen, bunda sana bir

¹³⁷ Zehebî, a.g.e., s. 139.

¹³⁸ Afzalur Rahman, a.g.e., II, 165.

¹³⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 30.

¹⁴⁰ Müslim, Fezailu's-Sahabe, 80.

günah yoktur.”¹⁴¹ Ayeti nazil oldu. Bunun üzerine Âişe ümidini kesti. “ Öyle inanıyorum ki, Rabbin, arzun konusunda seninle yarışıyor” dedi.¹⁴²

4. Olayları Yorumlama Yeteneği ve Metodu

Hiz. Âişe'nin muteber bir şahsiyet olmasında en önemli sebeplerden birisi de onun, görüşlerini önce Kur'an'a dayandırması sonra da Hiz. Peygamber'in uygulamalarına sıkı sıkıya bağlı olması ve neticede aklı yorumunu ortaya koymasıdır. Ne kadar ilginçtir ki bugün bile tartışılan, Kur'an'ı temel ve kesin kaynak olarak alma metodunu Hiz. Âişe çok güzel bir şekilde uygulamıştır.

Kendisine Peygamber'in ahlâkını soran birine: “Siz Kur'an okumuyor musunuz, Hiz. Peygamber'in ahlâkı baştan başa Kur'an'dı” demiştir.¹⁴³ Hiz. Peygamber'in gece ibadetini soranlara da Müzzemmil sûresini işaret ederek cevap vermişti.¹⁴⁴ “ Ey örtünüp bürünen (Resûlüm)! Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl. (Gecenin) yarısını (kıl). Yahut bunu biraz azalt. Ya da bunu çoğalt ve Kur'an'ı tane tane oku. Doğrusu biz sana (taşınması) ağır bir söz vahyedeceğiz. Şüphesiz gece kalkışı, (kalp ve uzuvlar arasında) tam bir uyuma ve sağlam bir kıraata daha elverişlidir. Zira gündüz vakti, sana uzun bir meşguliyet var. Rabbinin adını an. Bütün varlığını O'na yönel.”¹⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'i yine Kur'an ile açıklama metodunu Âişe'de görmekteyiz. Hiz. Peygamber'in Allah'ı gördüğü yolundaki söylentiler kendisine ulaştığında bu konudaki güzel örneklerden birini ortaya koyar ve “Gözler O'nu göremez...”¹⁴⁶ ayetini delil getirerek, “Andolsun ki, onu apaçık ufukta görmüştür”¹⁴⁷ ayeti ile “Andolsun onu, önceden bir defa daha görmüştü,”¹⁴⁸ ayetindeki zamirin (onu), Cebrâil'i ifade ettiğini söyler.¹⁴⁹

¹⁴¹ Kur'an, Ahzab(33), 51.

¹⁴² İbn İshak, Siyer, s. 327.

¹⁴³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 54.

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 54.

¹⁴⁵ Müzzemmil (73), 1-8

¹⁴⁶ Bkz. Kur'an, En'am (6), 103.

¹⁴⁷ Kur'an, Tekvir (81), 23.

¹⁴⁸ Kur'an, Necm (53), 13.

¹⁴⁹ Müslim, İman, 287.

Hiz. ÂiŒe'nin kullandığı metoddâ en önemli hususlardan biri de ahkâmın sebebi-ni belirtmesidir. Sa'd b. Ebî Vakkas vefat ettiğinde ÂiŒe onun cenaze namazında bulunabilmek için cenazesinin mescide getirilmesini istedi. Halk buna itiraz etti. Hiz. ÂiŒe: "Halk ne kadar çabuk unutuyor, Hiz. Peygamber Sehl b. Beyza'nın cenaze namazını mescidde kıldırması"¹⁵⁰ dedi. Bu olay da Hiz. Peygamber'in yaptığı bir uygulamanın Hiz. ÂiŒe tarafından şüphesiz ve kesin bir delil olarak kullanıldığını ifade eder.

5. Hiz. Peygamber'in Son Günlerinde Hiz. ÂiŒe

Hiz. Peygamber hastalanınca ÂiŒe'nin evini tercih edip¹⁵¹ son günlerini onun yanında geçirmesi Hiz. Peygamber'in bu dönemdeki davranışları ve sözlerinin gerek o günkü topluma gerekse bugün bizlere yol göstermesi açısından önemlidir. Çünkü son günlerini yaşayan Hiz. Peygamber'in söz ve davranışları İslâm toplumu için çok büyük önem arz ediyordu.

Resûlullah hastalığından önce Hiz. ÂiŒe'ye bir miktar para emanet etmişti. Resûlullah bunu hastalığında hatırlayarak ÂiŒe'ye: "Bu paraları hemen Allah yolunda sarfet! Muhammed Allah'ına kavuşurken zimmetinde böyle bir şey kalmasın" dedi. Hiz. ÂiŒe de bu parayı derhal fakirlere dağıttı.¹⁵² İşte böyle bir rivayet Hiz. Muhammed'e bağılı insanları ölüm halinde nasıl davranacakları konusunda aydınlatmış ve birçok sa-habenin tasadduku şiar edinmelerini sağlamıştır.

Hiz. Peygamber'in hastalığı şiddetlendiği zaman imamet vazifesini ifa edemiyordu. Allah'ın Elçisi cemaate imamet etmek için yerinden kalkmağa gayret etmiş, fakat her defasında bir hoş düştüğü için Hiz. Ebû Bekir'in cemaate namaz kıldırmasını emretmişti. Hiz. ÂiŒe diyor ki: "Resûlullah'ın makamına geçecek olan herhangi bir zatın (o makamın Resûlullah'tan boşaldığını göstereceği için) meş'um¹⁵³ addedileceğini sanarak

¹⁵⁰ Müslim, Cenâiz, 101.

¹⁵¹ İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 65; Zehebî, a.g.e., II, 141.

¹⁵² Ahmed b. Hanbel, Müsned, VII, 249.

¹⁵³ Meş'um: Şeametli, uğursuz, kademsiz.

Ebû Bekir'in imamete geçmemesini istemiştim. Resûlullah'a: 'Ey Allah'ın Elçisi, Ebû Bekir son derece kalbi râkik bir adamdır, onun için bu işi yapamaz sizin makamınıza geçecek olursa ağlamaya başlar. Başka birini imamete geçiriniz' dedim. Fakat Resûlullah emrini tekrar etti."¹⁵⁴ Bu olay hem Hz. Âişe'nin toplumsal olaylara müdahalesini hem de daha önemlisi Hz. Peygamber'in son nefesine kadar iradesini kullandığını ve bu konulardaki spekülasyonların geçersizliğini ifade etmektedir.

C. Hz. Peygamber'in Vefatından Sonra Hz. Âişe'nin Konumu

1. İslâmî Aile Kurumunun Oluşumundaki Yeri

Modern antropoloji aileyi mevcut en küçük sosyal birlik olarak mülâhaza etmektedir.¹⁵⁵ Aile, nüfusu yenileme, millî kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme, ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin fonksiyonlarının yerine getirildiği bir müessese olarak da tarif edilir.¹⁵⁶

Sosyolojik açıdan, her toplumun sürekliliği için aile, vazgeçilmez bir unsurdur. Ayrıca sosyal müesseselerin bütünleşmesinde temel rol oynamaktadır.¹⁵⁷ Aile, evrensel ve daimî bir gruptur. Semavî dinlerdeki sosyolojik yapı aile sosyolojisine müsteniddir. Tevrat, İncil ve Kur'an'da insanın yaratılışından beri aile ele alınmıştır. Ailenin evrensel ve temel bir grup olduğu üzerinde, sosyoloji müellifleri, pek azı müstesna, müttetikler.¹⁵⁸

Belki de herhangi bir toplumsal yapının merkezinde, onun aileye ilişkin kuralları

¹⁵⁴ Buharî, Ezan 46.

¹⁵⁵ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, Çev., Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1990, s. 69.

¹⁵⁶ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1987, s. 76.

¹⁵⁷ Mustafa Erkal, a.g.e., s. 76.

¹⁵⁸ Yümni Sezen, *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler Ve Tartışmalar*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 116.

yatar. Medine cemaatında, en açık yeniliklerin yapıldığı alan buydu; o kadar ki, Kur'an'ın teşri ile ilişkin tüm muhtevası büyük oranda aile ilişkileri konusundaydı.¹⁵⁹

İslâm'da aile kurumuna özel bir ehemmiyet verilmiştir. Çünkü İslâm'ın ilkeleri, inanmanın ötesinde fiiliyata dönüştürülmesi yani yaşanması gereken iş ve davranışlardır. Bazı pratiklerin yaşayanlardan veya yaşanılarak öğrenilmesi gerekliliği İslâm'da başka bir önem kazanır. İşte İslâm, aileye Allah rızasını kazanabilme hünerini hem yetişkinlere hem de çocuklara aktarıldığı bir müessese olarak bakar. Ayrıca aileyi koruyucu işlevi olan bir kurum olarak görür. “Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.”¹⁶⁰ Ayeti, aileye nihaî hedef konusunda böyle bir görev vermektedir.

Ayrıca Kur'an'da aile ahlâkına,¹⁶¹ ailenin sevgi ve huzur yuvası olduğuna,¹⁶² ailede barış ve esenliğin hakim olması gerektiğine,¹⁶³ çocuk ve çocuk yetiştirme hakkında,¹⁶⁴ erkek ve kadın hakları hususunda¹⁶⁵ tanıtıcı ve yönlendirici kurallar bulunmaktadır.

Hz. Peygamber de ailenin korunması hususunda esir alınanları birbirinden ayırmayıp aileyi olduğu gibi bir kişiye verecek kadar dikkatli davranmaktaydı. Erkekleri de ailelerine karşı şefkatli ve merhametli davranmaya yöneltirdi.¹⁶⁶

“İslâm, ailenin sağlam bir şekilde kurulup devam ettirilmesine son derece önem vermiştir. İslâm'ın ilk tebliğ yıllarından itibaren (dini inanç ve diğer hükümlerinin yanında aile ile ilgili) çok sayıda ayet nazil olmuş, Hz. Peygamber de ailevi ilişkileri düzenleme bakımından, bu gün pek çoğu hadis kitaplarında yer alan kavli ve fiilî girişimlerde bulunmuştur. Sözün kısası onu Tevhid inancını taşıyabilecek bir toplumun alt ya-

¹⁵⁹ M.G.S.Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, I, 122.

¹⁶⁰ Kur'an, Tahrîm (66), 6.

¹⁶¹ Bkz. Kur'an, Nisa (4), 3,4,129.

¹⁶² Bkz. Kur'an, Rûm (30), 21.

¹⁶³ Bkz. Kur'an, Nisa (4), 188.

¹⁶⁴ Bkz. Kur'an, Bakara (2), 223; Kehf (18), 45; Enfal (8), 28; Tâ-Ha (20), 123; Teğabun (64), 14.

¹⁶⁵ Bkz. Kur'an, Bakara (2), 187, 228, 233; Nisa (4), 34.

¹⁶⁶ Ebû Davud, Sünnet, 16.

pısı olarak görmüştür. Örneğin devamlılığın yanında kültürel süreklilik için de gerekli saymıştır.”¹⁶⁷

İslâm aile kurumunun oluşmasına, muhakkak ki Hz. Peygamber’in bizzat yaşadığı aile modeli örnek teşkil etmiştir. Peygamber ailesini bize tanıtanların başında Hz. Âişe gelmektedir. Çünkü karı koca arasında olması gereken sevgiden, çok eşliliğin getirdiği problemlere ve bunların çözüm ve düzene kavuşturulmasına kadar, Âişe’nin bizzat yaşadığı veya kendi ağzından naklettiği örnekler ziyadesiyle bizi aydınlatmaktadır.

Hz. Âişe’nin Peygamber’in ailesinde tabiatı ve kişiliği icabı aktif bir rol üstlenmiş olması zaten doğrudan doğruya o ailenin, dolayısıyla da İslâm aile kurumunun oluşumuna etkisini gösterir. İslâmî hükümlerin birçoğunun İslâm toplumunda yaşanır, yani pratikte uygulanır hale geldikten sonra vahiy veya sünnetle hükme dönüştüğünü göz önünde bulundurduğumuzda, Âişe’nin etkisiyle pratiğe yansıyan aile ile ilgili konuların daha sonra Kur’an veya Sünnet kaynaklı hâle dönüştüğünü söyleyebiliriz. Meselâ Kur’an’da çok eşliliğe ruhsat verilmesine rağmen tek eşliliğin tavsiye edilmesine,¹⁶⁸ Hz. Âişe ile Hz. Peygamber’in diğer hanımları arasında geçen çekişmelerin¹⁶⁹ neden olduğu düşünülebilir. Ayrıca, vahiy ile Hz. Peygamber’e eş olarak sunulması,¹⁷⁰ tek bakire hanımı olması, ahirette de eş olarak tanıtılması¹⁷¹ tek eşliliğin tavsiye olunmasına ve nihayet İslâm aile kurumunun da târihî seyri içinde tek eşli bir konuma meyletmesini sağlamıştır.

İslâm aile kurumunun en önemli yapı taşlarından biri olan, ailenin karşılıklı hak ve ödevlerden ziyade, karşılıklı sevgi ve saygı temelinde oluşmasına, Hz. Peygamber’in Âişe’ye karşı sevgisini açıkça insanlara bildirmiş olması¹⁷² ve daha önce ifade ettiğimiz gibi Hz. Peygamber’in ona teveccühü de rol oynamıştır.

Hz. Âişe’nin, Hz. Peygamber’le beraber yaşadıkları aile hayatının çeşitli alan

¹⁶⁷ Mustafa Aydın, a.g.e., s. 199.

¹⁶⁸ Bkz. Kur’an, Nisa (4), 3.

¹⁶⁹ Ziya Kazıcı, a.g.e., 144-146.

¹⁷⁰ Zehebî, Siyer, II, 140; İbn Sa’d, Tabakât, VIII, 65.

¹⁷¹ İbn Sa’d, Tabakât, VIII, 65.

¹⁷² Zehebî, Siyer, II, 142; İbn Sa’d, Tabakât, VII, 67.

lardaki temel pratiklerinin müslümanlara onun tarafından anlatılması ve açıklanması, İslâm tarihinde oluşan aile hayatını şekillendirmiştir. Bu konuyla bağlantılı olarak, mahrem konular hakkında konuşmayı hiçbir zaman garip görmeyen, hatta bu konuda sorular sorulmasını teşvik eden¹⁷³ ve aileyi oluşturan sebeplerden biri olan biyolojik ihtiyaçların karşılanması noktasında onun açıklamaları, İslâmî aile yapısının oluşmasına yine doğrudan etkili olmuştur. Bu tür rivayetlerin daha çok Hz. Âişe'den nakledilmiş olması da bu açıdan işlevinin daha fazla olduğunu isbat eder.

2. İslâmî İlim ve Eğitim Kurumunun Oluşumundaki Yeri

“İslâmî eğitim, insan hayatında takib edeceği yolu, nazarî olarak çizip hayata uygulamak, nasıl hareket edeceğini göstermektir.”¹⁷⁴ Kur'an bu noktaya “Allah'ın Alemlerin Rabbi” olması, yani bütün Kainatı ve kâinattaki varlıkları yaratan, yöneten, düzenleyen velhasıl terbiye eden¹⁷⁵ olduğu hususunu belirterek açıklık getirir.

“Eğitimi Peygamber düzeyinde ele aldığımızda, “tebliğ” etmek mânasına gelir. Böylece öğretim de eğitimin içine girmektedir. Tebliğ hem eğitimi hem de öğretimi içine alır.”¹⁷⁶

Tezimizin konu ve gayesini göz önünde bulundurduğumuzda şu tarif bize yol göstermektedir: “İslâmî eğitim, dinin esaslarına bağlı, beşeriyeti sapıklıktan hidayete, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için her zaman ve her yerde hak dini tebliğ ederek, bütün beşeriyetin hizmetine sunmağa gücü yeten müslüman şahsiyetin teşekkül ettiği sağlam temeldir. İslâmî terbiye, İslâm medeniyetinin bütünü, fikir ve prensipte, söz ve işte, ahlâk ve davranışta, usûl ve nizamda, dünya ve ahirette başarılı olgun ve mutlu

¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 148.

¹⁷⁴ Bayraktar Bayraklı, *İslamda Eğitim*, M.Ü.İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 105.

¹⁷⁵ Elmalı'lı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, “b.t.y.”, I, 63-74.

¹⁷⁶ Bayraktar Bayraklı, a.g.e., s. 105.

hayatında bütün verileriyle yerleştiği sağlam temeldir. İslâm eğitimi gerçekten bu medeniyetin temelidir.”¹⁷⁷

İslâm, insanın doğuştan iyi ve güzel olduğunu kabul eder¹⁷⁸ ve Allah'ın gösterdiği doğru yolda yaşamaya devam ettiği müddetçé bu iyilik ve güzelliği koruyacağını belirtir. Aksi takdirde aşağıların aşağısına düçar olacağını¹⁷⁹ hatırlatır. Ayrıca eğitimin sadece bilgi aktarımı değil onunla birlikte hikmetin de öğretilmesi gerektiğini tenbih eder.¹⁸⁰ “ Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.”¹⁸¹

a) Eğitimci Olarak Hz. Âişe

Hz. Âişe, İslâm prensiplerine göre eğitilmiş olma açısından, değil Peygamber hanımlarının, ashabın da en iyi eğitilmişlerinden biriydi. Çünkü bir kere anne ve babasını hep müslüman olarak bildi, daha evlenmeden önce Hz. Peygamber bizzat onun eğitimiyle meşgul oldu, yine evlenmeden önce şahsî yetenekleri sayesinde Kur'an ile meşgul olduğunu bilmekteyiz. “ Kur'an-ı Kerim'in yarından fazlası Hz. Âişe'nin evlenmesinden önce inmiş olmakla beraber Rasûl-i Ekrem, Hz. Ebû Bekir'in evini daima ziyaret ettiğinden ve Hz. Ebû Bekir'in evinde yaptırdığı mescitte daima Kur'an okunduğundan, yaratılıştan zekî ve hafızası kuvvetli olan Hz. Âişe Resûl-i Ekrem'e varmadan da Kur'an ile meşgul oluyordu.”¹⁸²

Hz. Peygamber'le evlendikten sonra ise Peygamber bizzat onu kendisi büyük bir dikkatle bir eğitimci olması için yetiştirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber onu çoğu zaman

¹⁷⁷ Bayraktar Bayraklı, a.g.e., s. 106'dan Ali Abdulhalim Mahmud, Addarah MC., s. 136, S.2, Mekke 1977.

¹⁷⁸ Bkz. Kur'an, Tin (95), 4.

¹⁷⁹ Bkz. Kur'an, Tin (95), 5.

¹⁸⁰ Bkz. Kur'an, Bakara (2), 129, 151; Cum'a (62), 2.

¹⁸¹ Kur'an, Âl-i İmran (3), 164.

¹⁸² Mevlâna Şiblî, a.g.e., III, 370.

yanından ayırmıyor, sefere çıktığında onu yanına alıyor ve yolda devenin üstünde seyahat ederken bile onunla sohbet ve müzakere ediyordu. Evlerinde iken gece namazına kalkan Hz. Peygamber onu da kaldırır ve geceleyin bir müddet müzakere ederlerdi. Ayrıca Âişe'nin odası Peygamber Mescidine bitişik olduğundan, onun ashaba irad ettiği hutbeleri dinler ve öğrenirdi. Tabii ki bunlardan daha da önemlisi Âişe'nin bizzat Hz. Peygamber'i ve ahabın ileri gelenlerini görerek öğrenmesi ve öğrendiklerinin pratiğe dayalı olması, onu, hep bildikleri uygulanır mahiyette bir eğitimci olmasını sağlamıştır.

Hız. Âişe bu şartlar altında yetişen bir kişi olarak dinin ve tarihin kendisine yüklediği eğitim misyonunu ziyadesiyle yerine getirmiştir. Hız. Peygamber'den sonra uzun bir süre yaşamış olması da ilim ve eğitimciliğinden uzun süre faydalanılmasını sağlamıştır. "Peygamber'den sonra, ashaba, tâbiuna, onların kadınlarına, çocuklarına, cariyelerine ve kölelere İslâm inancıyla ilgili vaaz vermeye devam etti. O, mümtaz bir Kur'an ve Sünnet takipçisiydi. Kendisine sık sık ilmî ve fikhî konularda başvurulurdu."¹⁸³ "Medine'deki en büyük ilim merkezi Hız. Âişe'nin evi idi. Herkes, çocuk, kadın, erkek, buraya devam eder, onun derslerini dinlerlerdi."¹⁸⁴

Her yıl haccettiği için, hacca gelenler onun çadırına uğrar, ona sualler sorarlardı. Talebelerine bir anne şefkatıyla yaklaşır, kimsesiz olanların masraflarını karşılardı.¹⁸⁵ Hız. Âişe'nin talebelerinin birçoğu ileride müstakil ilimlerin kurucuları ve en önemli kişileri olmaları¹⁸⁶ göz önünde bulundurulursa onun etkisinin ne kadar geniş bir alanı kapsadığı ortaya çıkar.

Hız. Âişe ilimde bir otorite olarak kabul edildiğinden,¹⁸⁷ bu otorite eğitimde kendini göstermiş ve ahabın en büyüklerinin ona müracaatını¹⁸⁸ sağlamış ve böylece onun eğittiği insanlar daha sonraki nesillerin eğitimini gerçekleştirdikçe Âişe'nin eğitimdeki etkisi devam etmiştir. Başka bir deyişle, onun eğitimdeki rolü, kendi zamanıyla sınırlı

¹⁸³ Afzalur Rahman, a.g.e., II, 175.

¹⁸⁴ Mevlâna Şibli, a.g.e., III, 409.

¹⁸⁵ Mevlâna Şibli, a.g.e., III, 410.

¹⁸⁶ Mevlâna Şibli, a.g.e., III, 410-412.

¹⁸⁷ İbn Sa'd, Tabakât, II, 375.

¹⁸⁸ İbn Sa'd, Tabakât, II, 374.

değil bütün İslâm tarihini etkileyen bir zincirin temel halkasını oluşturmuştur.

Yahudî bir kadının birşeyler sormak ve öğrenmek için kendisine müracaat ettiği¹⁸⁹ düşünüldüğünde onun yalnızca müslümanların değil müslüman olmayanların da eğitimi ile ilgilendiği anlaşılır.

Hz. Âişe'nin eğitim faaliyetleri ile ilgili dikkat edilmesi gereken bir konu da onun bu faaliyetlerinden herhangi bir ücret almadan sırf Allah rızasını gözeterek bu faaliyetlerini gerçekleştirmesidir. Bu konuda Muhammed Hamidullah şu tespitte bulunmaktadır: "İslâm Devleti tarafından öğretmenlere Resûlullah zamanında verilen maaşlarla ilgili bir delil ve bir bilgiye kaynaklarda rastlayamamış bulunuyoruz. Ancak şurası gayet kesindir ki öğretim için talebelere herhangi bir ücret alınmamıştır. Resûlullah öğretmenlere hediye almamalarını da tenbih ediyordu."¹⁹⁰

b) Hadis Rivayeti ve Hadis İlminde Hz. Âişe

"Hadis, söz, fiil, takrir, yaratılış veya huyla ilgili bir vasıf olarak Hz. Peygamber'e (veya sahâbe ve tâbiûn'a) izafe edilen herşeydir."¹⁹¹ Bir ilim dalı olarak Hadis İlmi ise; "Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrir (tecviz) lerinden meydana gelen SÛNET'in yazılı anlatımı mânâsında olmak üzere "Peygamber sözü" diye türkçeleştirdiğimiz HADİS'i bize ulaştıran; onu, değişik açılardan çeşitli yönleriyle inceleyen, değerlendiren ve bu değerlendirmenin usûl ve kaidelerini tayin ve tesbit eden ilimdir."¹⁹²

"Rivayet ise hadîsi senedle nakletmek yani "Haddesenâ, Ahberenâ" gibi edâ sîgaları ile söyleyenine veya yapanına nisbet etmektir."¹⁹³ "Hadisler hocadan talebeye; yazılı tesbit ve yüksek sesle okuyarak mukabelesini yapmak şeklinde oluşmuştur."¹⁹⁴

¹⁸⁹ Buharî, Kûsûf 7.

¹⁹⁰ Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 771.

¹⁹¹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul "b.t.y.", s. 25.

¹⁹² İsmail Lütfi Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1985, s. 39.

¹⁹³ Abdullah Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 129.

¹⁹⁴ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, II, 716.

(1) Hadis İlmî'ne ve Dolayısıyla İlk İslâm Toplumuna Etkili Olmasının Sebepleri

“Hayatta iken Hz. Peygamber hem vahiy vasıtasıyla hem de vahiy dışında kendi sözleri ve davranışlarıyla Müslümanların tek dinî ve siyasî rehberi idi. Ölümüyle geriye Kur'an kaldı, ve onun dini bakımdan otorite olan şahsî rehberliği kesilmiş oldu. İlk dört halife, sürekli olarak ortaya çıkan yeni durumları, bunlara Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in kendilerine öğrettiği şeylerin ışığı altında kendi hükümlerini uygulamak suretiyle karşıladılar.”¹⁹⁵ Bizim, özel olarak bu bölümde genel olarak ise tezimizde işlemeye çalışacağımız gibi Hz. Âişe ilk İslâm toplumuna etkisi, sadece dolaysız kendi etkisi değil, toplumu şekillendiren ve yöneten insanları etkilemesi açısından önemlidir. Âişe bu etkisini daha çok hadis ve sünnetin belirlenmesi ve açıklanmasında ortaya koymuştur.

Hz. Âişe'nin hadis ve hadis ilmi ile yakından ilgili ve bilgili olması tabii bir durumdur. Çünkü Âişe, daha önceki konularda ifade ettiğimiz gibi, Hz. Peygamber ile sürekli birlikte olmasının yanısıra bizzat ondan aldığı bir eğitim süreci yaşamıştır. Bunların yanısıra hücreci Mescid-i Nebî'ye bitişik olmasından dolayı Hz. Peygamber'in sohbetlerini dinleme fırsatı buluyordu. Ancak bunların içinde onun hadis ilmi alanındaki ilim ve otoritesinin kaynağını “Yaşayan Kur'an” olan Allah'ın Elçisi'nin neyi, niçin ve nasıl yaptığını bizzat onunla yaşayarak kavramış olması teşkil etmektedir.

O, Hz. Peygamber'den 2210 hadis rivayet etmiştir.¹⁹⁶ Hadis ilminde temel kaynak olarak kabul edilen Buharî ve Müslim sahihleri onun 297¹⁹⁷ hadisine yer vermişlerdir. Bir edîbe olarak tanınan ve okuma bilen Ümmü Seleme 378, Ümmü Habibe 65, yine okuma yazma bilen Hafsa 60, Zeyneb binti Cahş sadece 11 hadis rivayet etmişlerdir.¹⁹⁸ Ancak Hz. Âişe sadece hadisleri rivayet etmekle kalmamış, onların ahkâmını da

¹⁹⁵ Fazlur Rahman, *İslâm*, Çev. Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın, 2. Baskı, Selçuk Yayınları, Ankara 1992, s. 59.

¹⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, II, 139; Mustafa Fayda, *Âişe*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, II, 204; Nevzat Âşık, *Hz. Âişe'nin Hadisciliği*, İzmir “b.t.y.” s. 31.

¹⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, II, 139.

¹⁹⁸ Nevzat Âşık, *Hz. Âişe'nin Hadisciliği*, s. 6.

illet ve sebepleriyle açıklamıştır. Hz. Peygamber kurban etlerinin üç günde yenilmesini istemesini Hz. Âişe: Kurban etini tuzlar Medine’de Resûlullah’a takdim ederdik, Resûlullah “ Kurban etini üç günden fazla yemeyiniz!” dedi. Resûlullah bu sûretle başkalarının da yemesini istiyordu”¹⁹⁹ şeklinde açıklamıştır.

(2) Hadis Tenkitçiliği ve Hadislerin Doğru Anlaşılmasına Etkileri

“Hz. Âişe’nin bir hadîsci olarak esas değeri, Hz. Peygamber’den sonra yaşadığı yarım asra yakın zaman içerisinde devam ettirdiği tashîh ve tenkîd faaliyetleridir. Eğer böyle olmasa idi, sünnetin başta mahrem konular olmak üzere büyük bir kısmı ilim meraklıları için dahi meçhul kalacak; ortaya çıkan soru ve problemler cevaplanamayacaktı.²⁰⁰

Sahâbe ve tabiûn’dan yaklaşık 200 kişinin Hz. Âişe’den hadis rivayet ettiğini, bilhassa müslüman toplumun şekillenmesinde önemli rol oynayan Amr b. Âs, Ebû Mûsa el-Eş’arî, Zeyd b. Halid el Cühenî, Ebû Hureyre, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Abbas ve Sâid b. Yezîd gibi sahabîlerin ondan hadis öğrenmeleri ve rivayet etmeleri²⁰¹ onun etkisini daha da güçlendirmektedir.

“Hz. Âişe aralıksız devam ettiği ilim faaliyetleri ile aynı zamanda ilim meraklısı hanımlara da örnek olmuş ve onlardan birçoğunun hocalığını da yaparak bu sahada yetişmelerini sağlamıştır.”²⁰²

Hz. Âişe’nin hadis ilmine ve dolayısıyla İslâm toplumuna kazandırdığı en önemli tavırlarından biri de hadis diye duyduğu rivayetleri Kur’an ölçüleriyle değerlendirip, itibar edip edilmemesini buna göre tayin ve tesbit etmesidir. Urve b. Zübeyr Hz. Âişe’ye Safa ile Merve arasında sa’y etmemenin bir günahı olmadığını söyleyince; Âişe hiddetlenerek Urve’yi şu şekilde tenkid eder: “Ne çirkin söyledin, ey kız kardeşimin

¹⁹⁹ Buharî, Et’ime 27.

²⁰⁰ Nevzat Âşık, Hz. Âişe’nin Hadisciliği, s. 6.

²⁰¹ Zehebî, Siyer, II, 135-139.

²⁰² Nevzat Âşık, Hz. Âişe’nin Hadisciliği, s. 6; Bkz. Zehebî, Siyer, II, 139.

oğlu! Resûlullah sa'y yapmış, Müslümanlar da bunu ifâ etmişlerdir. Binaenaleyh bu, bir sünnet olmuştur. Safa ile Merve arasında sa'y yapmayanlar ancak Müşellel denilen yerde azgın Menat putuna telbiye getiren cahiliyye mensuplarıdır. İslâmiyet gelince biz bunu Peygamber'e sorduk. Bunun üzerine Allâh "Şüphe yok ki, Safa ile Merve Allâh'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa şüphesiz Allâh kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir"²⁰³ ayetini indirdi. Eğer bu iş senin dediğın gibi olsaydı âyet-i kerîme "O kimseye sa'y yapmamakta bir beis yoktur" şeklinde inerti"²⁰⁴ Bu olay Hz. Âişe'nin ilmini beyanla birlikte toplumun şekillenişinde etkili ölabilecek yanlış bilgi ve hurafeleri bertaraf etme açısından rolünü ifade etmektedir.

Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in gelen ayetlerden bazılarını tebliğ etmediğı ve bazı insanların gelecekte haber verdikleri şeklindeki görüşleri yine Kur'an'dan ayetler okuyarak çürütür.²⁰⁵

Hz. Âişe aynı zamanda sünnete dayalı olarak verilen yanlış hükümleri de Hz. Peygamber ile yaşadığı tecrübelerden yola çıkarak doğrusuyla düzeltmiş ve bu konuda İslâm'ın hem ilk dönemde hem de sonraki nesiller tarafından daha doğru ve Kur'an ve Sünnete dayalı olması açısından daha saf bir din olarak yaşanmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Âişe, Abdullah b. Amr'ın kadınlara yıkanacakları zaman saç örgülerini çözmelerini emrettiğini duymuş. Bunun üzerine; "Şu İbni Amr'a şaşarım, kadınlara, yıkanacakları zaman örgülerini çözmeyi emredermiş, bari onlara başlarını traş etmelerini emretseydi. Vallahi, ben ve Resûlullah bir kaptan yıkanırđık. Başıma üç defa su dökmekten başka bir şey yapmazdım" demiştir.²⁰⁶

²⁰³ Kur'an, Bakara (2), 158.

²⁰⁴ Müslim, Hac, 259; Ahmet Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, "b.t.y.", VI, 545.

²⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 49-50.

²⁰⁶ Müslim, Kitabu'l-Hayz, 59.

Ashabın en büyükleri bütün konularda olduğu gibi hadis konusunda da Âişe'ye müracaat ederler,²⁰⁷ hatta kendi aralarında anlayamadıkları veya neticeye kavuşturamadıkları problemlerin çözümü ve ilim açısından son sözü almak gayesiyle ona başvururlardı. Abdullah b. Ömer ile Ebû Hureyre arasında cenazeye katılacak insanların alacakları sevap konusunda çıkan bir tartışmada, Abdullah b. Ömer Ebû Hureyre'nin Resûlullah'tan rivayet ettiği hadisi kabul etmemesi üzerine, Ebû Hureyre onu tutmuş ve Hz. Âişe'nin yanına götürerek, Resûlullah'tan rivayet ettiği hadisin doğru olup olmadığını sormuş, Âişe'de "Ebû Hureyre doğru söylemiş" demiştir.²⁰⁸

Yine Hz. Âişe bir kısım hadislerin baş veya son taraflarının, yahut esbab-ı vürûdünün iyi bilinmemesinden kaynaklanan hataları düzeltirken "yanıldı", "unuttu", "hadisin baş tarafını nakletmeyip sonunu nakletti" gibi ifadeler kullanarak İslâm dünyasında tenkit zihniyetinin gelişmesine öncülük etti.²⁰⁹

Dinî konularda müslümanların sağlam bir itikada sahip olabilmeleri, Hz. Peygamberi ve O'nun sözlerini doğru olarak öğrenmelerine bağlıdır. Bunun temininde ise hiç şüphesiz sünnetin her çeşidini, ilk kaynağından bizzat ahz ve tahammül²¹⁰ eden sahâbîlerin dikkat ve titizliğinin rolü büyüktür. Çünkü küçük bir rivayet hatası yanlış anlama ve yanlış inançlara kapılmaya sebep olabilir.

Nitekim Abdullah İbn Ömer'in: "Ansızın ölüm, mü'minler için gazaptır" şeklinde rivayet ettiği hadis bunun delilidir. Ölüm her müslümanın başına er veya geç gelecek bir olaydır. Mûsa İbn Talha'nın rivayetine göre bu hadis kendisine ulaştığı zaman Hz. Âişe hatayı şöyle düzeltmiştir:

"Allah Ebû Abdirrahman'ı mağfiret etsin. Şüphesiz Resûlullah onun dediği gibi değil ve fakat şöyle buyurdu: Âni ölüm mü'minler için bir hafiflik ve rahat, kâfir ve fâcirler için ise bir şiddet ve gazaptır."²¹¹

²⁰⁷ İbn Sa'd, Tabakât, II, 374.

²⁰⁸ Müslim, Kitabu'l-Cenâiz, 55.

²⁰⁹ Mustafa Fayda, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, II, 204.

²¹⁰ Ahz ve Tahammül: Şeyhden (hocadan) hadis alma, öğrenme. Bkz. Abdullah Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, İstanbul 1987, s. 147.

²¹¹ Nevzat Âşık, a.g.e. s. 45'ten Zerkeşi, el-İcâbe, s. 108.

Abdullah İbn Ömer Resûlullah'ın yaptığı dört umrenin her birine katıldığı halde bunların yapıldığı ayı unuttuğu ya da karıştırdığı için birinin Receb ayında yapıldığını söylemesi üzerine Hz. Âişe tarafından tenkid edilmiştir. Konu ile ilgili rivayetin sahibi Urve İbnü'z-Zûbeyr'dir. Bir gün Urve, Abdullah İbn Ömer'le beraber Hz. Âişe'nin hücrelerine dayanmış oturuyorlardı. Hatta bu sırada onun, odasında dişlerini temizlediği misvağının sesini duyuyorlardı. İşte bu esnada Urve, İbn Ömer'e : "Hz. Peygamber Receb ayında umre yaptı mı?" diye sorar. O: "evet" diye cevap verir. Urve oturduğu yerden Hz. Âişe'ye: "Ey anne! Ebû Abdırrahman'ın ne dediğini duymuyor musun? diye seslenir. Hz. Âişe: "Ne söylüyor?" der. Urve'nin: "Resûlullah'ın Receb ayında umre yaptığını söylüyor" demesi üzerine Âişe bint Ebî Bekr: "Allah İbn Ömer'i bağışlasın. Hayatıma yemin ederek söylüyorum ki Allah Resûlü hiç Receb ayında umre yapmadı. (İbn Ömer'in bunu bilmesi gerekirdi.) Çünkü O Resûlullah'ın bütün umrelerine bizzat O'nunla katılmıştır" der. Urve bu olayı naklettikten sonra şöyle diyor: "İbn Ömer bütün konuşmaları duyduğu halde ne evet, ne de hayır demedi, sadece sukût etti."²¹²

İbn Ömer Resûlullah'ın: "Şüphesiz bir ay yirmi dokuz gündür" buyurduğunu rivayet eder. Bunu duyan Hz. Âişe derhal itiraz ederek: "Allah Ebû Abdırrahman'ı bağışlasın. Resûlullah onun iddia ettiği gibi değil, fakat: "Şüphesiz ay bazan yirmi dokuz çeker" buyurdu. O, karıştırdı, unuttu veya vehme kapıldı", diyerek tenkid etmiş ve Hz. Peygamber'in bu sözünün sebep-i vürûdunu şöyle açıklamıştır: "Resûlullah hanımlarından bir ay süre ile uzaklaşmıştı. Fakat yirmi dokuzuncu günü çıkageldi. Hanımları kendisine ayın dolmadığını henüz yirmi dokuz gün olduğunu hatırlatmak istediler. Bunun üzerine O: "Şüphesiz ay bazan yirmi dokuz gün çeker" buyurmuştur."²¹³

"Eğer Hz. Âişe, tenkitleri ile yapılan yanlışlıkları düzeltmeseydi bu yanlışlıkların sürmesi ile beraber bunlara yenilerinin eklenmesi kaçınılmaz olacaktı. Çünkü Kur'an ve hadise yanlış metodlarla yaklaşıldığı zaman ister istemez yanlış sonuçlar çıkacaktır. Hz.

²¹² Bkz. Buhârî, Umre 3.

²¹³ Bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned, VII, 52-53.

Âişe'nin bilhassa kadınların aleyhine yorumlanan âyet ve hadisleri doğru açıklaması ayrı bir önem arz etmektedir.²¹⁴

3. İslâmî Dinî Tecrübe ve Dinî Kurumun Oluşumundaki Yeri

Dinin “korkutucu ve büyüleyici sır” olarak vasıflandırılan “kutsalın tecrübesi veya yaşanması” şeklindeki mücmel tarifi, içerisinde, ferdin bu kutsî alanı yani dini kesb ve tecrübe edip yaşayabilme yeteneğinin bulunduğu, hatta bu durumun onda fitriliği yani yaradılışı ve tabiatının bir icabı olduğu gerçeğini içinde saklamaktadır.²¹⁵

“Kutsalın tecrübesi olarak tarif edilen dini tecrübenin belli tutumlara ve kendi aralarında farklı ifade şekillerine büründüğü anlaşılmaktadır.”²¹⁶ Dinî tecrübenin nazarı anlatımı akideyi, pratik anlatımı ibadetleri oluşturmaktadır. “Nazarı olanla amelî olanın birbirinden ayrılmaz bir biçimde birbirine sarılmış olduğunu düşünüp, birinin diğerinden üstünlüğü fikrini reddetmek gerekir. İlâhî herhangi bir fikir olmaksızın hiçbir takva fiili mevcut olamayacağı gibi, ibadetle ilgili hiç değilse cüz’i bir anlatım bulunmaksızın bir din de amel olunmaz.”²¹⁷

Dini tecrübenin ifade şekillerini kısaca tanıtacağız. Birincisi; dini tecrübenin teorik anlatımı yani akidedir. “Dini tecrübenin zihni anlatımının muhtevası, özel öneme sahip üç konu etrafında döner: Tanrı, Dünya ve İnsan.”²¹⁸ Her din bu üç konu ile ilgili belli inançlara sahiptir. İkincisi; dinî tecrübenin pratik anlatımı yani ibadettir. Bu ikinci kategori birincisiyle, inançla sıkı ilişki içerisinde. “İmanın nazarı tasdikinde ifadesini bulan şey, din tarafından ilham olunan fiillerle yerine getirilir. Daha geniş bir anlamda dinî tecrübeden hasil olan ve onun tarafından belirlenmiş bulunan bütün ameller, onun pratik anlatımıymış (ibadet) gibi itibar edilmek zorundadır.”²¹⁹ İbadet, dinî inancın can-

²¹⁴ Rıza Savaş, a.g.e., s. 142.

²¹⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Ders Notları*, Kayseri 1986, s. 130-131.

²¹⁶ Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 21.

²¹⁷ Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 22.

²¹⁸ Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 24.

²¹⁹ Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 26.

lılığının korunması, devamı ve arttırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. İbadet dinî grubu kaynaştırmaya, birleştirmeye ve geliştirmeye yarar.²²⁰

Dinî tecrübe ve ifade şekilleri olan îtikad ve ibadet hakkında verdiğimiz bu genel bilgilerden sonra İslâmî dinî tecrübenin mahiyeti ve oluşumunda Hz. Âişe'nin yeri ve önemi üzerinde duracağız.

a) İtikadî Konuların Oluşumundaki Yeri

İslâmî dinî tecrübenin teorik anlatımını akâid oluşturmaktadır. Akâid, îtikad kelimesiyle aynı kökten türemiş olup, terim olarak “inanılması zarûrî olan ilke (îman esası” diye tarif edilebilir. Buna göre akâid, “İslâm dîninin temel kâideleri, inanılması zarûrî hükümleri mânasına gelir.”²²¹

“Akâid ilmi, Asr-ı Saadetten itibaren günümüze kadar çeşitli merhaleler geçirmiştir. Bu tarihi seyir içinde kelâm ilminin doğuşuna, tevhid ilminin zuhûruna, İslâm felsefesinin teşekkülüne ve yeni ilm-i kelâmın çıkışına şahit oluyoruz.”²²²

Âyet ve hadislerle akâid-kelâm literatürü çerçevesinde, ayrıntılarıyla ilgili bazı görüş farklılıkları bir yana, bütün İslâm ümmeti ve genel olarak İslâm mezheplerince kabul edilen İslâm akâidini şu şekilde özetlemek mümkündür: Allah vardır, kâinat yaratılmıştır, Allah birdir ve zâtına has sıfatları vardır, Allah diridir ve subûfî sıfatlara haizdir, kader haktır, peygamberlik haktır ve son peygamber Hz. Muhammed'dir, meleklerle ve ilâhî kitaplara inanmak gerekir, ahiret hayatı ve ceza haktır.²²³

Şimdi, yukarıda kısaca değinmeye çalıştığımız gibi İslâmî dinî tecrübenin teorik anlatımı olan akaid (inanç esasları)ın oluşum ve gelişiminde Hz. Âişe'nin katkılarını incelemek istiyoruz. Hz. Âişe'nin îtikadî konuların oluşumundaki yerini görebilmek için, vahyin gelmeye devam ettiği dönemde inanç meselelerine bakışı bilmemiz ve va-

²²⁰ Ünver Günay, Din.Sosyolojisi Ders Notları, s. 141.

²²¹ Ahmet Saim Kılavuz, Akaid, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, II, 212.

²²² Bekir Topaloğlu, Kelâm İlmi, Damla Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1988, s. 19.

²²³ Ahmet Saim Kılavuz, Akaid, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, II, 213.

hiy sonrası Hz. Âişe'nin ölümüne kadar olan dönemdeki gelişmeleri takip etmemiz gerekmektedir.

“ Bir dine has inançların heyet-i mecmuunun ya bizzat dinin peygamberine nâzil olan vahiylerin tesbit edilip bir kitap halinde toplanması suretiyle veyahutta o dinin kurucusunun yakınları, tilmizleri ve öteki mensubları tarafından sonradan derlenerek bir kitap hâlinde toplanması şeklinde tesbit edildiği görülmektedir. Bunlardan birinci durumun en canlı ve müstesna örneğini Kur'an-ı Kerim teşkil etmektedir.”²²⁴ “ Kur'an-ı Kerim peyderpey nâzil olmuştur. Diğer sahalarda olduğu gibi akâid sahasında da bir müşkil ile karşılaşan sahabe henüz hayatta olan vahiy kaynağına başvuruyor ve sualinin cevabını yüce Peygamber'den alıyordu.”²²⁵ Vahyin gelmeye devam ettiği ve ilk müslüman toplumun akidesinin oluştuğu dönem, İtikâdî konuların genel seyrinde geliştiği bir dönemdi.

Peygamberin vefatından yani vahyin gelişinin nihayete ermesinden sonra artarak devam eden farklı fikir ve davranışlar, diğer sahalarda olduğu gibi İtikâdî sahada da konuların gelişmesine, akımların ve grupların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Hz. Âişe bu gelişmelerin kaynağında küçümsenemez bir değere sahiptir. İleride önemli İtikâdî fikir ve akımların oluşmasını sağlayacak olan birtakım sorular, Hz. Âişe'nin vazgeçilmez roller üstlendiği hadiseler neticesinde sorulmuştur. “Üçüncü halife Osman b. Affan'ın 37/656 yılında âsîlerce öldürülmesi, dördüncü halife Hz. Ali zamanında müslümanların, Cemel, Sıffin ve Nehrevan savaşlarında birbirlerinin kanını dökmesi ve benzeri müessif hadiseler beraberinde, İtikâdî ve fikhî yönden çözümlenmesi gereken birçok problem getirdi. Ölme ve öldürme fiillerinin, ilâhî kaza ve kader, insanın fiilleri ve İman-küfür çizgisi yönlerinden değerlendirilip açıklanması, Allah'ın sıfatları ile ilgili yorumlar yapılması; “halife” veya “imam” tayininin Kur'an ve Sünnete dayandırılması,

²²⁴ Ünver Güney, Ders Notları, s. 137.

²²⁵ Bekir Topaloğlu, Kelâm İlmî, s. 19.

müslüman cemaat bünyesinde itikâdî, siyasî ve fikhî çeşitli “mezhep”lerin doğmasına dolayısıyla müslümanların bölünmesine neden olmuştur.”²²⁶

Hz. Âişe hayatta iken sadece birer soru olarak değerlendirilen ve ileriki yıllarda farklı düşünce ve mezheplerin doğuşuna sebep olan itikâdî konulara, Hz. Âişe'nin yaklaşımının ve getirdiği cevapların, gerek isabet ve kabul görmesi gerekse ashabin Hz. Âişe'nin ilmine müracaat etmesi açısından büyük önemi vardır.

İtikâdî konuları örneklendirmek gerekirse, Allah'ın görülüp görülememesi hususunda Kur'an'dan iki âyeti²²⁷ delil göstererek Allah'ın görülemeyeceği fikrini kabul etmiştir. İbni Abbas'ın başka ayetten²²⁸ delil getirerek görülebileceği fikrini de âyetteki zamirin Cebrâil'e işaret etmekte olduğunu söyleyerek çürütmüştür.²²⁹

Yine itikâdî konular içerisinde mümtaz yerleri olan gaybın bilinemeyeceği, Peygamber'in vahiyden hiçbirşey gizlemediği²³⁰ - ki bu konu yüzyıllarca İslâm toplumunun bütünlüğüne gölge düşüren bir tartışma olarak devam edegelmiştir-, Mîracın rûhen gerçekleştiği,²³¹ Peygamber'in ölürken halife tayin etmediği²³² görüşlerini de beyan etmiştir.

İsrâ denen, Peygamber'in Mekke'den Kudüs'e seyahat ettirilmesi olayının, ruhânî mi, cismânî mi yani sadece ruhla mı yoksa hem ruh hem cisimle mi olduğu ihtilaf konusudur. Çoğunluğun kanısına göre isrâ, hem ruh hem bedenle olmuştur. Fakat azınlıkta kalan alimlere göre isrâ ruh ile dir. Hz. Âişe'nin: “Allah'ın elçisinin cesedi yerinden kaybolmadı, fakat o rûhuyla seyahat ettirildi” dediği rivayet edilir.²³³ Böylece Hz. Âişe itikâdî bir konuya farklı bir bakış açısı getirerek bu konuda daha sonra ortaya çıkan görüş ve mezhepleri etkilemiştir.

²²⁶ Mehmet Çağlayan, “On Soruda Ehl-i Sünnet Soruşturması İçin Gelen Cevaplar,” Aylık Dergi, Ehl-i Sünnet Özel Sayısı, Sayı. 73-78, Ankara 1985, s. 66.

²²⁷ Bkz. Kur'an, En'am (6), 103; Şûra (42), 51.

²²⁸ Bkz. Kur'an, Necm (53), 13,18.

²²⁹ “Kim Muhammed'in Rabbini gördüğünü zannederse, bu Allah'a karşı yalanların en büyüğüdür. Fakat o, Cebrâil'i iki defa kendi sûretinde görmüştür”, Bk. Müslim, İman, 287; Zehebî, Siyer, II, 166.

²³⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 237.

²³¹ Süleyman Ateş, Tefsir, III, 1509.

²³² Nevzat Âşık, Hz. Âişe'nin Hadisciliği, s. 47.

²³³ Süleyman Ateş, Tefsir, III, 1509.

b. Dinî Pratiklerin Oluşumundaki Yeri

İslâmî dinî tecrübenin diğer vechesini dinî pratikler oluşturmaktadır. Dinî pratikler amel, ibadet kavramlarıyla açıklanmaktadır. Müslümanların neye, nasıl inancıkları vahiy aracılığıyla kendilerine bildirildiği gibi inandıkları varlığa nasıl tapıncıkları yani ibadet edecekleri de bildirilmiştir.²³⁴

Amelî tavrı belirleyen, ibadetleri şekillendiren bilgi, ilk önce vahye daha sonra Hz. Peygamber'in uygulamalarına dayanmaktadır. İslâm ümmetinin ifa ettiği dinî pratiklerin en belirginleri, bedeni ibadetler olan namaz, oruç; mâlî ibadet olan zekât; hem bedenî hem de mâlî ibadet olan hac ibadetidir.

Hz. Peygamber'in ibadetlerle ilgili uygulamaları en net, doğru ve incelikli olarak Hz. Âişe'den öğrenilmiştir. Hz. Âişe taşıdığı pekçok vasfın yanısıra Hz. Peygamberle en gizli hususları yaşaması ve konuşması sebebiyle gerek dinî yaşantıyla ilgili bilgi verecek, gerek bu konularda ileri sürülen fikirlerdeki hataları düzelterek, sihatli bir dinî yaşantının oluşmasını sağlamıştır.

(1) Gusûl

Özellikle müslümanların dinî yaşantısının vazgeçilmez bir unsuru olan temizlik, maddî - mânevî pisliklerden temizlenme, abdest, gusûl hususunda Hz. Peygamber'in davranışları, Hz. Âişe tarafından aktarılmıştır.²³⁵ Müslümanlar bu meselelerle ilgili müşküllerini ve sorularını hiç çekinmeden mü'minlerin annesi Hz. Âişe'ye getirmişler ve sadece Hz. Âişe'ye nasip olabilecek peygamberî çözümler kendilerine sunulmuştur. Hadis kaynakları ve fıkıh kitapları, bu hususla ilgili pekçok rivayeti ihtiva etmektedir. Kadınlara ait özel hallerle ve mânevî temizlikle ilgili hadislerin ve özel bilgilerin çoğu Hz. Âişe'den gelmektedir. Meselâ hadis kaynakları içinde birinci derecede kabul edilen

²³⁴ Bkz. Kur'an, Ankebût (29), 45; Rûm (30), 18; Âl-i İmran (3), 97; Bakara (2), 184.

²³⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. VI, s. 96; Buharî, Kitabu'l-Hayz 5.

Buharî'nin sahihini konu edinmiş Tecrîd-i Sarîh adlı eserin Hayz kitabındaki 19 hadisin 12 si Hz. Âişe tarafından rivayet edilmiştir.²³⁶

Dinî pratiklerin oluşması açısından Hz. Âişe'nin ilk İslâm toplumuna bıraktığı en önemli miras gusûl hakkındadır. Gusûlün nasıl yapılacağı, nelere dikkat edileceği, nasıl bir ortamda ne kadar su ile gusûl alınabileceği hakkındaki soruların büyük bir çoğunluğu Hz. Âişe tarafından cevaplandırılmış ve gerek kendisi kadınlara, gerekse Hz. Peygamber'in uygulamasını aynen konuyu soran erkek müslümanlara anlatması bu konudaki pratik uygulamayı belirlemiştir.²³⁷

Hz. Peygamber'in cünüpken yemek yemek veya uyumak istediğinde abdest aldığı, gusûlden sonra abdest almadığını²³⁸ Hz. Âişe'nin ifadesiyle, Peygamber'in elbisesinden cenabet eserini yıkayıp da elbisesinde yer yer su ıslaklığı görüldüğü halde namaza çıktığını yine Âişe'nin ifadesinden öğrenmekteyiz.²³⁹

(2) Namaz

Bedenî ibadetlerden olan namaz ibadeti ile ilgili Hz. Âişe'den pekçok anlatım bize ulaşmıştır. Özellikle Hz. Peygamber'in nasıl namaz kıldığına dair pekçok soruya Hz. Âişe'nin cevapları mevcuttur.²⁴⁰ Hz. Peygamber'in nafîle yani kendi isteğiyle kıldığı gündüz ve gece namazları ile ilgili detaylı bilgiyi Hz. Âişe'den almaktayız.²⁴¹

Namaz ibadetinin toplumsal özelliğini oluşturan farz namazların topluca kılınma zorunluluğu, bu namazlara kadınların iştiraki, Hz. Âişe'nin kadınlar cemaatine imamlık yaptığı²⁴² kadınların ısrarla cemaate katıldıkları ve Peygamber'in onlara izin verdiği,²⁴³

²³⁶ Tecrid-i Sarîh, I, 217-260.

²³⁷ Bkz. Buharî, Kitab'ı-Gusûl, Kitabu'l-Hayz, Sicistânî, Ebû Bekir Abdullah b. Süleyman b. Eş'as, Müsnedü Âişe, Mektebetü Daru'l-Aksa, Kuveyt 1985, s. 53.

²³⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 192.

²³⁹ Buharî, Vudû' 64.

²⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 97.

²⁴¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 54.

²⁴² Mustafa Fayda, Âişe, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, II, 202.

²⁴³ Rıza Savaş, a.g.e., s. 111.

hatta teşvîk ettiği gibi bugün dahi güncelliğini koruyan bilgileri Hz. Âişe'den öğrenmekteyiz.

Onun namaz hakkındaki rivayetlerinin bir kısmından da dinin direği kabul edilen bu ibadetin bugün bazı anlayışların aksine katı kurallara bağlı olmayıp daha serbest bir alan içinde yerine getirilmesine katkıda bulunmuştur. “Ayaklarım peygamber’in kiblesine gelecek şekilde yatarım, uyurdum. Secdeye gelince eliyle ayağımı dürterdi, ben de ayağımı çekerdim. Kalkınca ayaklarımı uzatırdım.”²⁴⁴ Şeklindeki sözleri aynı zamanda böyle bir fiilin namaza engel teşkil etmediğini ifade açısından önemlidir.

Hz. Âişe ayrıca bilhassa namazla ilgili fikhî hükümlerin sebeplerini açıklamıştır ve bu konuda pratiğin bilinçli bir şekilde oluşmasına katkıda bulunmuştur. Sabah namazının niçin iki rekat kılındığını, kıraat uzunluğunu, gece namazlarının vakti, sayısı, devam durumu hakkındaki bilgileri,²⁴⁵ nafil namazların yorgunken oturarak kılınabileceğini, yolcu namazının niçin iki rekat kılındığını²⁴⁶ ondan öğrenen ashab uygulamalarını buna göre şekillendirmiştir. Hz. Âişe'den: “Allah namazı farz ettiği zaman seferde de hizada da iki rekat olarak farz kıldı. Sonra (hicretten sonra) sefer namazları olduğu gibi bırakıldı, hizada namazlarına iki rekat ziyade edildi.”²⁴⁷ Bu ifadeler konuyu detaylandırma açısından bir örnek olmakla birlikte, aynı zamanda uygulamaya dönük prensipleri de açıklamaktadır.

İbadetlerin az da olsa sürekli olması ilkesini yine Hz. Âişe'nin ifadeleri ve Hz. Peygamber ile olan ortaklığından anlıyoruz. Yanındaki kadının kim olduğunu soran Hz. Peygamber'e onu tanıttıktan sonra kıldığı namazlardan da sitayişle bahsedince Hz. Peygamber: “Yapabildiğinizi yapın, siz usanmadıkça Allah usanmaz” buyurmuştu. Bu prensibe dayanarak Hz. Âişe “Peygamber'in en sevdiği din, sahibi tarafından devam üzere yapılandır” şeklinde konuya ışık tutmuştur.²⁴⁸

²⁴⁴ Buharî, Salat 22.

²⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 54.

²⁴⁶ Mevlâna Şibî, a.g.e., I, 401-405.

²⁴⁷ Buharî, Salat 1.

²⁴⁸ Buharî, İman 32.

(3) Oruç ve Hac

Yine diğer ibadetler, oruç ve hac ile ilgili Peygamber'in uygulamalarını Hz. Âişe'nin aracılığıyla öğrenmekteyiz.²⁴⁹ Orucu bozup bozmaması açısından karı-kocanın birbirine yaklaşma dereceleri en çok tartışılan konulardandır. İşte bu konuyla ilgili de ashabı aydınlatan kişi Hz. Âişe'dir.²⁵⁰ "Hac yolundaydım, hayız oldum, Peygamber yanıma geldi, ağlıyordum. Hayız mı oldun diye sordu, "evet" deyince, "bu Allah'ın Âdem'n kızlarına yazdığı bir şeydir, haccın menasiklerini aynen yap, yalnız tavafı sonraya bırak" dedi."²⁵¹ Hemen her yıl hacceden Hz. Âişe bu ilkelere bağlı kalarak yerine getirdiği hac ibadetlerinde aynı zamanda uygulamaya yönelik olarak fikhî hükümlerin oluşmasını sağlamıştır.

(4) Hayızlı Kadının Durumu

Özellikle ibadetlerde kadınlarla ilgili husûsiyetler, Hz. Âişe tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. Âdetta Hz. Âişe devre dışı bırakılsa, Peygamber'in özel yaşantısı ve kadınlarla ilgili pek çok bilgi gün ışığına çıkamayacaktır. Hayızlı kadının namazlarını kaza etmeyeceğini çünkü Hz. Peygamber'in bunu kendilerine emretmediği²⁵² gerekçeyle açıklayan Hz. Âişe bu konudaki uygulamaya ve dolayısıyla ümmette oluşan icmaya kaynak teşkil etmiştir. Hayızdan nasıl temizleneceğini kendine soran kadına Peygamber guslünü anlatıp, bir parça bez parçası ile temizlenmesini söyleyince kadın "nasıl" diye sormuş. Hz. Âişe kadını kendine çekmiş ve "kanın izince gezdir" demiştir.²⁵³ Bu ifadeler dinî pratiklerin bir de uygulama ile öğretildiğini bunun da pratiğin yerleşmesine önemli ölçüde katkıda bulunduğunu anlamamıza yardımcı olması açısından önemlidir.

²⁴⁹ Bkz. Buharî, Savm, Hacc; Zehebî, Siyer, II, 172; İbni İshak, Siyer, s. 152.

²⁵⁰ Buharî, Savm 23-24.

²⁵¹ Buharî, Hayz 1.

²⁵² Buharî, Hayz 20.

²⁵³ Buharî, Hayz 13.

Karı kocanın aynı kaptan yıkanabileceğini, adetliyen eşlerin birbirine sarılıp yatmalarının bir mahzuru olmadığını, hayızlıyken eşinin başını tarayabildiğini ve Kur'an okuyabildiğini²⁵⁴ yine Hz. Âişe'den öğrenmekteyiz. Ancak bu rivayetlerin en önemli tarafı uygulama olarak Hz. Peygamber ile birlikte yaşanmış olması ve böylece kaynak teşkil etme ve ashabın uygulamalarına aynen yansımış olmasıdır.

Hz. Âişe'nin bu konularla ilgili en önemli etkilerinden biri de cahiliyye dönemine ait birtakım hurafe, batıl inanç ve adetleri İslâm'dan ayıklaması, aktarılan hadislerdeki eksik ve yanlışları tenkid ederek düzeltmesidir. Hayızlı kadının uğursuzluğu gibi batıl inançların ve uygulamaların Hz. Âişe'nin rivayetleri ve uygulamaları ile bertaraf edildiği araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir.²⁵⁵

Dinî pratiklerin oluşumunda Hz. Âişe'nin en önemli etkisi, bu konularda bilgi veren diğer otoritelerin hata ve eksiklerini hiç çekinmeden eleştirmesi ve düzeltmesidir.²⁵⁶ Daha sonraki dönemlerde, dinî yaşantının bilgi ve metod olarak ekollere dönüşmesinde ve en doğrunun elde edilmesinde Hz. Âişe'nin bu tenkitlerinin küçümsenemez bir etkisi olacaktır.

Asr-ı Saadet yazarı Mevlâna Şiblî²⁵⁷ Hz. Âişe'nin çağdaşlarıyla ihtilafa düştüğü hususları otuz madde halinde sıralamıştır.²⁵⁸

Sonuç olarak Hz. Âişe'nin, ilk müslüman toplumunun dinî yaşantısının oluşumunda, dinin tebliğcisi Hz. Peygamber'in doğru anlaşılmasını sağlamasından dolayı vazgeçilmez bir yeri vardır. Hz. Âişe'nin ilk toplum için taşıdığı bu değer günümüz müslümanları için de geçerliliğini koruduğu düşüncesini savunabiliriz. Zira dinî yaşantının zaman zaman çıkmazları olarak müslümanların gündemine getirilen pek çok melenin (özellikle kadınların sosyal hayattaki fonksiyonları ile ilgili) Hz. Âişe'nin yaklaşımları ve aklı kıyasları ile çözüme ulaştırıldığı görülebilmektedir.

²⁵⁴ Buharî, Hayz 2-3.

²⁵⁵ Nevzat Âşık, a.g.e., s. 37, 38, 61.

²⁵⁶ Mustafa Fayda, Âişe, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, II, 204.

²⁵⁷ Bu eserin Hz. Âişe bölümü Süleyman Nedvî tarafından telif edilmiştir.

²⁵⁸ Mevlâna Şiblî, a.g.e., III, 390-392.

4. İslâmî Siyaset Kurumunun Oluşumundaki Yeri

“İslâm, siyâsî hayat bakımından yepyeni bir girişimdir. O, yoktan bir devlet kurmuş, dağınık halde bulunan doğal güçleri bir araya getirerek ideal bir toplumsal teşkilât ortaya koymuştur.”²⁵⁹

Hız. Âişe'nin ilk İslâm toplumuna etki açısından en önemli faaliyetleri bilhassa Hız. Osman'ın halifeliği zamanından başlayıp, cemel vâk'asının sonuçlanmasına kadar geçen ve İslâm toplumunun tabiri caizse sık sık depremler yaşadığı dönemde meydana gelmiştir. Bu dönemdeki olaylar her ne kadar siyaset ve devlet yönetimiyle ilgili görünse de tezahürleri bakımından o günkü ve daha sonraki dönemlerde İslâm ümmetini derinden etkilemiştir.

İslâm düşünürleri, siyaseti, sosyal hayat için vazgeçilmez yararlı bir uğraş olarak yorumlamışlardır. Örneğin İmam Gazalî'ye göre siyaset, yaşayabilmek için zorunlu işler arasında yer alan şerefli bir meslektir; toplumun sevgi, saygı, yardımlaşma ve beraberliği sağlama aracıdır; insanlığı ıslah ile dünya ve ahirette sélâmete ulaştıracak doğru yolu gösteren bir faaliyettir.²⁶⁰

İslâm dîni îman, ibadet, ahlâk gibi daha çok ferdî düzeydeki hayat anlayışını düzenlemekle birlikte, sosyal bir hayat alanına da sahiptir. Yani insanlardan, bir fert olarak sosyal bir toplum içinde yaşarken yalnız kendi başlarına değil diğer insanlarla birlikte, ortak bir hayat sürdürdükleri gerçeğini gözardı etmeden yaşamalarını ve toplumsal birtakım yükümlülükleri olduğunu ısrarla belirtir. Her müslüman, toplumun düzeninden, güvenliğinden, adaletinden sorumludur. Ancak bu sorumluluk idarî açıdan bazı müslümanlara devredilerek düzenin ve adaletin sağlanması yükümlülüğü yerine getirilmiş olur. Yine de müslümanın sorumluluğu bitmez. İdarî hizmetleri yerine getirenleri denetleme sorumluluğu müslümanlara aittir. İdarî hizmetlerin dışında her müslüman gücünün yettiği, dilinin döndüğü ölçüde çevresinde meydana gelen olayları takip etmeli ve gerektiğinde müdahale etmelidir. Çünkü Allah Teala: “ Mümin erkek-

²⁵⁹ Mustafa Aydın, İslâm Toplumunun Şekillenışı, s. 212

²⁶⁰ Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, s. 423.

lerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkorlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resûlüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azîzdir, hikmet sahibidir²⁶¹ buyurarak toplum düzenini sağlama sorumluluğunu mü'minlere vermiştir.

Allah halife olarak yarattığı²⁶² insanı yeryüzünde başıboş bırakmamıştır.²⁶³ Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar onları uyaran ve doğruya çağırان elçiler görevlendirmiştir. Ancak son elçinin vefatından itibaren artık iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma, yani insanları uyarma ve toplumun düzenini sağlama görevini, vahiy almayan ancak mevcut olan vahyi (Kur'an-ı Kerim) temel alarak, "Muhammed'in Ümmeti" üstlenmiştir.

Hz. Peygamber'den sonra İslâm toplumunda meydana gelen ve müslümanların birbiriyle savaşmalarına kadar varan anlaşmazlıkların, münafıkların özel gayretleri bir tarafa bırakılacak olursa, kısır çekişme olarak nitelendirilmeleri başta Hz. Âişe olmak üzere ashabın ileri gelenlerine haksızlık olur. Hz. Âişe ve diğer ileri gelen sahabilerin toplumsal olaylara müdahil olması, dinî prensip ve hükümleri farklı yorumlamadan kaynaklanmayla birlikte, yukarıda izah ettiğimiz gibi müslümanın toplumsal olaylara bîgâne kalamayacağı şeklindeki yükümlülükten kaynaklandığını belirtmek istiyoruz.

Bu minval üzere Hz. Âişe'nin sosyal ve siyasî olaylara müdahale etmiş olması iki açıdan elzem kabul edilmesi gerekir. *Birincisi*, Hz. Âişe tezimizin önceki bölümlerinde ifade etmeye çalıştığımız gibi, hem Hz. Peygamber'den hem de ashabın ileri gelenlerinden büyük bir teveccüh görüyordu. Müslümanların arasının düzeltilmesi hususunda harekete geçmesi gerekenlerin başında Hz. Âişe olmalıydı. Çünkü o, bu dirayet ve karizmaya sahip bir lider olma özelliğini taşıyordu ve insanlar da bunu biliyordu. *İkincisi* bir kadın olması hasebiyle, Arap toplumuna kadının konumu hakkında büyük değişmelere sebep olan İslâm'ın kadınlar hakkındaki anlayışının belirgin bir şekilde

²⁶¹ Kur'an, Tevbe (9), 71.

²⁶² Bkz. Kur'an, Bakara(2), 30.

²⁶³ Bkz. Kur'an, Kıyame(75), 36.

kavratılması da Hz. Âişe'nin bir lider olarak erkeklerin önünde yer alması ile gerçekleşmiştir.

a) Hz. Peygamber Döneminde

İslâm'da devlet anlayışının pratikteki yegane örneğini şüphesiz Hz. Peygamber vermiştir. Onun devleti biatlarla başlamıştır. Esasen İslâm'ın devlet ile olan ilişkisi her icraatın bir dinî norma uydurulması değil, Allah ve 'Resûlü'ne ait bazı öncüllerin gözönünde bulundurulmasına bağlıdır. Meselâ Hz. Peygamber'in yaygın olarak başvurduğu istişare (danışma) sistemi siyasî yapının dünyevî boyutunu gösteren açık bir örnektir.²⁶⁴

Hz. Peygamber dönemiyle ilgili Âişe'nin siyasî konumuna belki biraz bu açıdan bakılmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber döneminde Hz. Âişe'nin doğrudan devlet yönetimine veya siyasete müdahalesi kaynaklarda söz konusu edilmemektedir. Ancak o, Hz. Peygamber'le çok yakın bir hayat sürmüştü ve bazı siyasî sırları dahî onunla paylaşmıştı. Mesela hazırlıklar başladığında Mekke'nin fethini sadece Hz. Âişe'ye haber vermesi²⁶⁵ bunu göstermektedir. Bu olay hem birtakım sırları paylaştıklarını hem de bazı istişarelerde bulduklarını kanıtlamaktadır.

Esasen, iki insanın çok yakın bir hayat sürmeleri ve aralarında birtakım istişarelerde bulunmamaları mümkün değildir. İstişare de bir bakıma etkileşim sözkonusudur. Yani Hz. Peygamber'in uygulamalarına Âişe'nin belirli yönlerden etki ettiğini düşünebiliriz.

Hz. Âişe'nin Resûlullah hayatta iken siyasî olaylarla yakından ilgilendiğini ispatlayan ve gerek ilk dönemde gerekse sonraki dönemlerde hilafetin konumunu etkileyen ve bir yargı taşıyan görüşler de onun tarafından dile getirilmiştir. Hz. Âişe'nin yanında, Hz. Ali'nin Peygamber'in vâsîsi olduğu söylendiğinde; "Resûlullah ona ne zaman vasiyette bulundu? Öleceği sırada o benim göğsüme yaslanmış vaziyette idi, bir

²⁶⁴ Mustafa Aydın, İslâm Toplumunun Şekillenmesi, s. 213.

²⁶⁵ Mustafa Fayda, Âişe, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, II, 201.

leğen getirtti, kucacımda bükülmüştü, öldüğünü bile hissetmedim. Öyleyse ona ne zaman vasiyet etti”²⁶⁶ diye itiraz etmesi onun siyasî olaylarla her zaman ilgili olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu tepki onun siyasî tercihini de ortaya koyduğu ilk tepki olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

b. İlk Üç Halife Dönemindeki siyasî Tartışmalar ve Olaylar Karşısında Hz. Âişe

“Müslümanlar başından beri İslâm toplumunu yönetecek bir devlet ve onu belli ölçüler içinde temsil eden bir başkan ve diğer mekanizmalarının olması gerektiği konusunda hemfikirdirler. Aklî ve dinî bir sebeple bunda bir zorunluluk görülmüş, her gelişmiş toplumda olduğu gibi, fonksiyonları belirmiş bir siyasî yapı üzerinde durulmuştur. Esasen Hz. Peygamber sonrası klâsik dönemde İslâm, siyasî seviyede gerçekleşmiş, yaklaşık üçyüzyıl boyunca tüm kültürel kurumları buna göre şekillenmiştir.”²⁶⁷

(1) Hz. Ebû Bekir Dönemi

Hz. Peygamber’den sonra devlet başkanlığı görevini alan Hz. Ebû Bekir aynı zamanda halife sıfatıyla adlandırılmıştır. Ancak bu halifelik peygamberliğin devamı veya vekâleti anlamında bir hilafet değil, İslâm devletinin idaresi ve dolayısıyla siyasî anlamda Hz. Peygamber’e vekâlet edilmesi söz konusudur. Hz. Ebû Bekir bu anlamda müslümanlara lâayık oldukları bir vekillik örneği ve devlet idaresi göstermiştir. Zaten kendisi halife olarak seçilmesinin hemen ardından irad ettiği hutbede hem kendisinin durumunu hem de kendinden sonra gelecek halifelerin nasıl olması gerektiğini ifade eden bir ders niteliğinde şu sözleri söylemişti: “Ey insanlar! Sizin en iyiniz olmadığım halde başınıza geçmiş bulunuyorum. Görevimi hakkıyla yerine getirirsem, bana yardım ediniz. Yanılırsam bana doğru yolu gösteriniz. Doğruluk, emanet; yalancılık ise hıyâ-

²⁶⁶ Buharî, Vesaya 1.

²⁶⁷ Mustafa Aydın, a.g.e. s. 223.

nettir. İçinizdeki zayıf, hakkını alıncaya kadar benim nazarımda kuvvetlidir. İçinizdeki kuvvetli de, ondan başkasının hakkını alıncaya kadar zayıftır. Bir millet, Allah yolunda cihad etmeyi bırakırsa zillete düşer. Bir millette kötülük yaygın ve revaçta olursa Allah o milleti belaya düşürür. Ben Allah ve Peygamber'e itaat ettiğim müddetçe siz de bana itaat ediniz. Ben Allah ve Peygamber'e isyan edersem, sizin bana itaat etmeniz gerekmez. Haydi namaza kalkınız, Allah hepinize rahmet eylesin!"²⁶⁸

Şunu önemle belirtmek gerekir ki Hz. Âişe'nin siyasî olaylara müdahalesi ve etkisi Hz. Ebû Bekir'in çizmiş olduğu bu çerçeve içerisinde ve bu amaca yönelik olarak olmuştur. Zaten Hz. Peygamber ashabına; "Ben ancak bir insanım, size dininizden bir şey emredersem onu hemen alın, kendi görüşümden bir şey söylersem ben ancak ve ancak bir beşerim"²⁶⁹ şeklindeki terbiyesi onların sosyal konularda bir anlayışa sahip olmalarını sağlamıştı. Ashab bu anlayışını dört halife döneminde devam ettirmiş ve kendi anlayışlarına göre Kur'an ve Sünnete aykırı icraatların hesabını sormayı ihmal etmemiştir.

Hz. Peygamber'den sonra devlet idaresinde bulunan insanlar işte bu şekilde bir hesap sorma ile sürekli karşı karşıya bulunmuşlardır. Bu durum da onların daha âdil olmalarına vesile olmakla birlikte birtakım huzursuzlukların ve aşırılıkların ortaya çıkmasına da katkıda bulunmuştur. Bu durumun en önemli etkenlerinden biri de insanların, hata ve başarısızlık risk ve tabiiğini gözardı etmiş olmalarıdır. Bu etkeni Hodgson şöyle ifade etmektedir: "İslâm'a uygun bir hayat tarzı inşa etme görevini üstlenen kişiler, insanlığın erişebileceği en iyi noktalara ulaşma imkânını taşıyan, ama eşit derecede büyük bir hata ve başarısızlık riskini de barındıran bir girişimde bulunmuşlardır."²⁷⁰

Hz. Ebû Bekir, zamanında devlet yönetiminde yeni bir yapılanmaya gitmemiş, yeni sayılabilecek prensipler de ortaya koymamıştır. İslâm toplumunu koruyan fevkelade tedbirler almış, bu meyanda ridde olaylarını²⁷¹ bir daha ortaya çıkmayacak

²⁶⁸ H. İbrahim Hasan, İslâm Tarihi, I, 268.

²⁶⁹ Müslim, Fezail, 140.

²⁷⁰ M.S.G. Hodgson, İslâm'ın Serüveni, I, 2.

²⁷¹ Ridde: Siyasî otoriteye başkaldırı niteliğinde, İslâm birliğini parçalayıcı dinden dönme hareketleri. Sebep ve sonuçları için bkz. H. İbrahim Hasan, İslâm Tarihi, II, 13-25.

şekilde halletmiştir. İslâm toplumunun içte bütünlüğünü sağlarken, fetihlere yönelmiş, Kur'an'ın tek nüsha halinde toplanmasını sağlamış, ülke on iki bölgeye ayrılmış, huzurlu bir yönetim için özellikle içişleri, maliye ve adalet işlerinde maaşlı pekçok memur isdihdam edilmiştir.²⁷²

Hiz. Âişe'nin, Peygamber'in vefatından hemen sonra "yol gösterici" özelliğini ortaya koymaya başlaması yine Peygamber hanımları ile alakalı bir konu ile başlar. Hiz. Peygamber'in vefatından sonra Hiz. Ebû Bekir'in halifeliğinde Peygamber'in hanımları Hiz. Osman aracılığıyla Ebû Bekir'den miras talebinde bulduklarında, Hiz. Aişe, Peygamber'in "Biz peygamberlerin mirasçıları yoktur, bıraktıkları sadakadır" sözünü hatırlatmıştır. Böylece peygamber hanımları miras istemekten vazgeçmişlerdir.²⁷³ Bu hadise, yine Âişe'nin ilmi otorite ve hadis bilgisinin bir tartışmayı sona erdirecek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

(2) Hiz. Ömer Dönemi

Hiz. Ömer on yıllık devlet başkanlığında topluma yeni düzenlemeler ve yapılanmalar kazandırdı, toplumun ihtiyaçlarına cevap veren kurumlar ortaya koydu. Şûra sitemini işletmesi, divan teşekkül ettirmesi, toplumdaki kaçınılmaz tabakalaşmayı manevî temellere oturtması yaptığı çalışmalardan sadece birkaçıdır. Ancak Hiz. Ömer bu uygulamaların büyük bir kısmını geçici talimatlar olarak düşünüyor, sabitleşecek şer'î ilkeler olarak düşünmüyordu. Çünkü bu uygulamalar o günün toplumsal şartlarını yansıtır.²⁷⁴

Hiz. Âişe toplumsal olaylara hiçbir zaman ilgisiz kalmadı. Ancak o, babası Ebû Bekir ile Ömer'in halifeliği döneminde herhangi bir olaya karışmadı.²⁷⁵ Ancak onun bu dönemde siyasi bir olaya karışmaması kendisinde bulunan bir eksiklikten değildi, bila-

²⁷² Mustafa Aydın, a.g.e. s. 139-141.

²⁷³ Mevlâna Şibli, a.g.e., III, 330.

²⁷⁴ Mustafa Aydın, a.g.e. s. 141-144.

²⁷⁵ Ziya Kazıcı, a.g.e. s. 170.

kis bu halifelerin adalet ve başarılarından kaynaklanmaktaydı.

(3) Hz. Osman Dönemi

Hz. Osman'ın on iki yıllık halifeliği döneminde, önemli mevki ve görevler için Emevîleri tercih etmesi, Kureyş'in diğer gençlerini rencide etmişti ve Hz. Osman aleyhine gelişen hareketlerde yer almalarına sebep olmuştu.²⁷⁶ Hz. Âişe'nin siyasi olaylara müdahale etmesi biraz da kendi isteği dışında toplumun isteği ve baskısı sonucu oluşmuştur. Âişe ilk zamanlar karışıklıklara müdahale etmek istememiş, hatta kardeşini de olaylara karışmaktan men etmeye çalışmıştır. Hz. Âişe erkek kardeşi Muhammed'in, isyancılar içinde olduğunu duyunca onu ikaz etmiş ve kendisiyle birlikte hacca gelmesini istemiş ama Muhammed onu reddetmişti.²⁷⁷

Hz. Osman, Hz. Ömer'in planlarını aynen uygulamasına rağmen, gücü, birliği sağlamaya yetmedi ve güvendiği valilerle bu gücü kullanmak istedi ancak valiler halife-yi yönlendirmeye kalkınca başgösteren fitne Hz. Osman'ın şehadetiyle sonuçlandı.

Bu dönemin problemleri, İslâm öncesi mevcut statülerin Hz. Peygamber'den sonra tekrar su yüzüne çıkmasıyla, oluşmuş olan dini statülerle ve gelişmekte olan toplumsal statüler arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanıyordu. Yani konu, bu geçiş döneminin sorunlarını çözmedeki güçlükten doğuyordu. Kur'an ve Peygamber'in sünnetinde belirtilen, sahâbîler için manevî derece, toplumda siyasi-sosyal bütün alanlara uygulanmış, İslâm'ın ferdi çaba ve yeteneklere önem veren tavsiyeleri ikinci planda kalmıştır. Gittikçe siyasi çerçevede yoğunlaşan bu gelişme Hz. Ali döneminde devam edecektir.²⁷⁸

Hz. Âişe, Osman'ın faziletine²⁷⁹ ve ona karşı sevgisine²⁸⁰ dair rivayetler nakletmekle birlikte yaptığı yanlışlıklar karşısında onu tenkid etmekten de geri kalmamış-

²⁷⁶ Mevlâna Şibli a.g.e. s. 334.

²⁷⁷ Mevlâna Şibli, a.g.e., III, 334-335.

²⁷⁸ Mustafa Aydın, a.g.e. s. 144-146.

²⁷⁹ Said el Efgânî, Âişe ve's-Siyase, 2.Baskı, Daru'l-Fikr, Beyrut 1971, s. 32; İbn Kesîr, **Büyük İslam Tarihi (el-Bidye ve'n-Nihaye)**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, VII, 337.

²⁸⁰ İbn Kesîr, a.g.e., VII, 338.

tır.²⁸¹ Ancak onu tenkid etmesine rağmen Hz. Osman'ın muhasara edilmesi ve ona karşı ayaklanılmasını istememiştir. Hac yolculuğunda konaklardan birinde Abdullah b. Abbas'ı bu isyanlara katılmaması konusunda uyarmıştır.²⁸² Hatta kendisinden Hz. Osman'ın katli için fetva istenince: "Maazallah ben müslümanların imamı için asla hüküm veremem"²⁸³ diye tepkisini ortaya koymuştur.

Hz. Âişe her ne kadar bu olaylara bizzat müdahale etmek istemese de daha önce izah ettiğimiz gibi toplumsal baskılarla karşılaşmış olması ve daha ziyade özelliklerinden ötürü insanların ondan birşeyler yapmayı beklemleri onu her an olaylarla birlikte anılan bir lider olarak ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Hz. Osman muhasara edildiği sırada haccetmek üzere Medîne'den ayrılıp Mekke'ye gitti. Başta Mervan b. Hakem olmak üzere bazı kimseler böyle kritik bir dönemde onun Medine'de kalmasını istediler. Ancak o, bu istekleri reddetti, fakat başta Talha ve Zübeyr olmak üzere onlara aralarında istişare ile problemleri çözmelerini tavsiye etmekten de geri kalmadı.²⁸⁴

Bütün bu gelişmelerden meydana gelen olaylardan toplumun büyük bir huzursuzluk duyduğunu ve müslümanların birbirlerini incitmelerinden korkulduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada önemli olan nokta, bu karışıklıklar içinde, insanların Hz. Âişe'den birşeyler yapmasını beklemleridir. Ashabın ileri gelenlerinin dahi bu olaylar karşısında ondan yardım beklemleri ve olaylara müdahale etmesini istemeleri, Hz. Âişe'nin ilk İslâm toplumundaki karizmasını ortaya koymakla birlikte toplumun oluşum ve şekillenişine siyaset dahil, çok önemli etkilerde bulunduğunu kanıtlamaktadır.

c) Hz. Ali Dönemindeki Siyasî Olaylar ve Hz. Âişe

Hz. Ali döneminde toplumda fikrî, siyasî ve sosyal hareketliliğin arttığı görülür. Bu dönem problemleri bir dönemdir. Problemlerin temelini, dinî statülerin, sosyal statüle

²⁸¹ İbn Sa'd, a.g.e., V, 37.

²⁸² Said el-Efgânî, a.g.e. s. 56.

²⁸³ Süleyman Nedvî, a.g.e. s. 132.

²⁸⁴ Efgânî, a.g.e., s. 57; Mustafa Fayda, Âişe, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, II, 203.

re dönüşmesi anındaki gerginlikler oluşturmuştur. Ne var ki bu yeni statüler, objektif İslâmî değerlerin toplumsal şartlara göre şekillenmesinden çok, sırf kabile kültürüne ve etnik unsurlara dayanıyordu. Hz. Ali'nin davası da İslâm'ı en iyi şekilde temsil edecek bir yönetici olma özelliğinden çok, Hz. Peygamber'in damadı olma gibi fiziki bir statüye bağlanmaya çalışılmıştı.²⁸⁵

Hz. Ali ile Âişe arasında, Ali'nin hilafetinden önce zaten birtakım problemler meydana gelmişti. Bu problemlerden iki tanesi aralarındaki ilişkinin bozuk olmasına neden olmuştur. Bir tanesi ifk olayı nedeniyle Hz. Peygamber'in Ali'ye danışması ve Ali'nin de Âişe'ye çok güvenmediğini ima eden konuşması,²⁸⁶ diğeri de Hz. Peygamber'in vefatından sonra halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğu ve Hz. Peygamber'in onu vasiyet ettiği şeklindeki haberlere Âişe'nin tepki göstermesi ve Peygamber'in böyle bir şey vasiyet etmediğini îlan edip, böyle bir sebepten dolayı hilafetin Ali'nin hakkı olmadığını söylemiş olmasıdır.²⁸⁷ Âişe bilhassa ifk olayındaki Hz. Ali'nin tutumunu hiç unutmamış, bundan dolayı Hz. Osmandan sonra Hz. Ali'nin halife olması Âişe tarafından kabul görmemiştir.²⁸⁸

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra hac dönüşü yolda insanlar toplanınca onlara bir hutbe okudu²⁸⁹ ve bu hutbe Ali'nin hilafetine karşı başkaldırı ve ona bey'atı önemsememenin açık bir ilanıydı.²⁹⁰ Âişe Hz. Osman'ın kanının (öcünün) alınmasını istiyordu.²⁹¹ Zübeyr ve Talha'nın Hz. Ali ile bu konuyla ilgili görüşmelerinden bir sonuç alamamaları ve ümitsizliğe kapılmaları²⁹² onu Basra'ya doğru harekete iten sebeplerin başında geliyordu.

Tarihe "Cemel Vak'ası" olarak geçen ve Hz. Ali ile Hz. Âişe'nin taraftarlarıyla birlikte karşılıklı savaşmalarına sebep olan olayın başlangıcı Hz. Âişe'nin Basra'ya ha-

²⁸⁵ Mustafa Aydın, a.g.e., s. 146-148.

²⁸⁶ Efgânî, a.g.e., s. 78.

²⁸⁷ Buharî, Vesaya 1.

²⁸⁸ Efgânî, a.g.e., s. 79.

²⁸⁹ a.g.e., s. 85.

²⁹⁰ a.g.e., s.86.

²⁹¹ a.g.e., s.88.

²⁹² a.g.e., s. 88-93.

reket etmesiyle başlamıştır. Âişe'nin Basra'ya hareket ettiğini öğrenenler, onun kafilisine iltihak ediyorlardı. Basra'ya vardıklarında sayılarının üç bini bulması,²⁹³ ayrıca Âişe'nin sosyal ve siyasal gücünü ve hutbeleriyle insanları etkileme kabiliyetini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Hiz. Âişe ve taraftarları Basra'ya yönelince, geceleyin bir suya ulaştılar. Suyun etrafında köpekler havlamaya başlayınca Âişe hemen Hiz. Peygamber'in bir sözünü hatırladı. Bu ne suyu diye sorunca "Hev"eb Suyu" cevabını aldı ve geri dönmek istediğini söyledi. Çevresindekiler ne olduğunu sorunca Hiz. Peygamber'in hanımlarını kastederek sizden birinizin üzerine Hev'eb köpekleri havlar o bulunduğu işten vazgeçsin mealindeki sözünü onlara açıkladıysa da, çevresindekiler kendileri ile birlikte olmasının yeterli olacağını, müslümanların onu aralarında görmekle anlaşma ihtimallerinin daha fazla olacağı konusundaki ısrarlara dayanamadı ve yoluna devam etti.²⁹⁴

Cemel Vak'asından önce Hiz. Ali ile Âişe arasında bazı görüşmeler ve mektuplaşmalar oldu. Hatta taraflar silahlı çatışmaya girmeden önce hem kendi hem de karşı tarafın topluluklarına uzun uzun hutbeler irad ettiler. Bir ara anlaşma sağlanır gibi olmasına rağmen, fitne çıkarmak isteyenlerin oyunu neticesinde bir gece vakti iki müslüman grup kılıçlarıyla vuruşmaya başladılar. Vuruşmalar Hiz. Âişe nin devesinin etrafında daha çok meydana geldiğinden dolayı bu olaya "Cemel Olayı" denilmiştir. Olay, Hiz. Ali'nin Hiz. Âişe ve taraftarlarını kontrol altına almasıyla son bulmuştur. Cemel Olayı Hicretin 36. Yılı Cemâziyelaahirinde (Aralık 656) meydana gelmiş ve müslümanlar arasında ilk kanlı çarpışma olarak tarihe geçmiştir.²⁹⁵

Bu olayda Hiz. Âişe'nin bir orduyu komuta etmesi ve bizzat savaşın içinde bulunması onun toplumsal etkilerinin hangi boyutlara taşıdığını ifade etmesi açısından önemlidir. Ayrıca silahlı vuruşma gerçekleşmeden önce, kendisi de bir taraf olmasına rağmen oradaki müslümanları çoğunluğunun onu bir hakem ve büyük olarak dinlemele-

²⁹³ Süleyman Nedvi, a.g.e., s. 136.

²⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 96; Zehebî, a.g.e., II, 177.

²⁹⁵ Mustafa Fayda, Âişe, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, II, 203.

ri ve kabul etmeleri de karşısında bulunan insanlar tarafından dahi onun liderliği ve saygınlığının kabul gördüğünü belirtmektedir.

Ancak bütün bunlara rağmen Âişe, Basra'da bulunuşundan ve Cemel gününe katılışından dolayı tamamen pişman olmuştu. İşin buralara varabileceğini düşünmemişti. Bu pişmanlığını Ahzab sûresi 33. Ayeti²⁹⁶ okuyup başörtüsü ıslamıncaya kadar ağlayarak tevbe etmekle belirttiği rivayet edilir.²⁹⁷ Ölüm halinde "Keşke ağaç olsaydım, taş olsaydım, Allah beni yaratmasaydı" diye söylenir sonra tevbe ederdi.²⁹⁸ Bu durum, karizma sahiplerinin de hata yapabileceğini, pişmanlık duyabileceğini, hatasızlık ve karizmanın mutlak bütünleşmesinin sözkonusu olmadığını gösterir.

Hiz. Âişe bu olayların hiçbir zaman arzu etmediği bir şekilde müslümanların birbirini öldürmesi ile neticelenmesinden sonra uzlete çekilmiş ve bundan sonraki hayatını ibadet ve insanları eğitmekle geçirmiştir.

Medine'deki evi bir ilim merkezi vazifesi görüyor, çocuk, kadın, erkek, herkes onun derslerini dinliyordu.²⁹⁹ Çocuk doğurmadığı halde müslümanların evlatlarını, bil-hassa yetim çocuklarını alır, bunlara bakar, terbiye eder, yetiştirir ve evlendirirdi. Hatta bunu yapmayı bir borç addederdi.³⁰⁰ Her yıl haccettiği için, hacca gelen muhtelif ilim erbabları onun çadırına uğrar, ona sualler sorarlardı. Talebelerine bir anne şefkatiyle yaklaşır, kimsesiz olanların masraflarını karşılardı.³⁰¹

Hiz. Âişe insanlar tarafından bu kadar teveccühe layık görülmesine rağmen hiçbir zaman gösterişsiz ve sade yaşamayı terketmemiş, kendisine bahşedilen zenginlikleri tasadduk ederek halktan biri olarak hayatını sürdürmeyi yeğlemiştir. Muaviye tarafından kendine takdim edilen iki kâse altını o günün akşamına kadar tasadduk ettiği ve akşam zeytin ekmekle iftar ettiği rivayet edilir.³⁰²

²⁹⁶ " Evlerinizde oturun, eski cahiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."

²⁹⁷ Zehebî, a.g.e., II, 177.

²⁹⁸ İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 74.

²⁹⁹ Mevlâna Şiblî, a.g.e., III, 409.

³⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 269.

³⁰¹ Mevlâna Şiblî, a.g.e., III, 410.

³⁰² Tecrid-i Sarîh, V, 160.

Hiz. ÂiŒe Cemel Olayı'ndan sonra bir uzlet hayatı yaŒamasına rağmen yine de devlet yönetiminde halka yapılan haksızlıklar konusunda insanların bir are olarak kendisine baŒvurmaları neticesinde gerekli yer ve kiŒilere tepkisini dile getirmekten geri kalmamıŒtır. Bir gün Hicr adında Ali taraftarı aŒhabdan birinin haksız yere Œam'da öldürüldüğü haberi kendisine ulaŒtırılmıŒtı. Muaviye kendisini Medine'de ziyaret etmek için geldiğinde Hiz. ÂiŒe ona: "Nasıl korkmadan buraya girebiliyorsun, Hicr'in katli zamanı nerede idin. Allah'ından korkmadın mı?" Œeklinde onu azarlamıŒtır.³⁰³

5. İslâmî Sosyal ve Kültürel DavranıŒ Kuralları ve Değerlerinin OluŒumundaki Yeri

Vahye dayalı İslâmî değerler, Hiz. Peygamber'in eliyle fert ve toplum hayatında ŒekillenmiŒ, o toplumda daha önce var olandan farklı bir sosyal-kültürel yapı oluŒmuŒtur. "İslâm, formal yapılar üzerinde pek az durur, o genelde bir değerler sistemidir ve her değer sistemi gibi normlaŒıp kurumlaŒır. Esasen her beŒerî olgu, değerlerin toplumsal Œartlarda bir gerekleŒmesidir."³⁰⁴

İslâmî sosyal ve kültürel davranıŒ kuralları ve değerlerin oluŒumunda Hiz. ÂiŒe'nin yeri ve önemi tezimizin bu bölümünün konusunu oluŒturmaktadır. Hiz. ÂiŒe, daha önceki bölümlerde incelediğimiz gibi ilk müslüman toplumun kurumlarının oluŒması ve geliŒmesinde vazgeçilmez bir öneme sahip olmakla beraber, toplumun sosyal yaŒantısındaki kural ve değerlerin oluŒması ve geliŒmesinde de aynı yeri korumuŒtur.

İlk müslüman toplum, vahye göre Œekil alırken, eskiden sahip olduğu değerlerini, vahyî çizgide, vahye uygunsa aynen uyguluyor, ya değerştiriyor ya da tamamen iptal ediyordu. Vahyin geliŒ serüveninin yirmi  yıl gibi çeyrek asra yakın uzun bir zaman dilimine yayılmıŒ olması, oluŒturulmak istenen toplumun gemiŒten geleceğe sarsılmaz bir yapıya kavuŒmasının arzulandığına bir delildir.

³⁰³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 92.

³⁰⁴ M.Aydın, a.g.e., s. 163.

Vahyin ve Peygamber'in örnek uygulamasının akabinde toplumdaki sosyal yaşantı ve değerler, vahyin canlı şahitleri ve ilk muhatapları olan sahabîler tarafından tecrübe ve aklî kıyaslarla devam ettiriliyordu. İşte Hz. Âişe vahyin gelmeye devam ettiği ilk devrede vahyin alıcısı olan Hz. Peygamber'in en yakınındaki kişi olarak, vahyî değerleri en iyi algılayan ve uygulayan kişi idi. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da toplumdaki davranış ve yaşantıları, vahyî tecrübesinin süzgecinden geçirerek eleştiren ve İslâmî değerlere en uygun hale gelmesi ve öylece korunması için çalışan bir kişi oldu.

a) Âdâbı Muâşeret Kuralları

Âdabı muâşeret arapça bir terkip olup, birlikte hoşça yaşamak için uyulması gereken kurallar anlamındadır. Âdab, edeb kelimesinin çoğuludur.³⁰⁵ “Edep terimi gelenek, görenek, ahlâk gibi ilk anlamları yanında İslâm kültürünün tarihi gelişimi içinde çeşitli mevkiler, meslek ve sanatlar, eğitim ve öğretim; tasavvuf ve tarîkat; ilmî araştırma ve tartışmalar; ibadet, dua ve Kur'an okuma gibi dinî faaliyetler; yeme içme, giyim kuşam, temizlik vb. günlük meşguliyetler; her türlü sosyal ilişki ve hayatın bütün alanlarına dair bilgiler ve en uygun davranış tarzları için kullanılan son derece geniş kapsamlı bir terim haline gelmiştir.”³⁰⁶ Biz burada âdabı muâşeret kavramını sosyal içeriği ile kullanıyoruz. Âdabı muâşeret kuralları deyince, gelenek görenek, ahlâk, günlük meşguliyetler, yani her türlü sosyal ilişki kurallarını kastediyoruz.

Hız. Âişe ilk müslüman toplumunun genel davranış kurallarının ihdasında, hem vahyî çizgide bu kuralları uygulamış hem de uygulanması için kendisine düşen görevi hakkıyla yerine getirmiştir. Hız. Âişe'nin kendi hayatındaki uygulamaları, Peygamber'in eşi olması ve onun bütün hal ve tavırlarını yakinen takip etmesi, aynı zamanda da davranış ve tutumlarının oluştuğu dönemi Peygamber'in ve tabii ki vahyin kontrolü altında geçirmiş olması ve daima bu iki ana kaynağın gözetimine ve ikazına muhatap olması

³⁰⁵ Mehmet Doğan, a.g.e., s. 10

³⁰⁶ Mustafa Çağrıncı, Edep, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, X, 414.

açısından önem kazanmaktadır. Bu inceliği çok iyi kavramış olan sahabiler, Hz. Âişe'nin davranışlarını yakinen takip ediyor, Peygamber'in bir mesele karşısındaki tutumunu ondan sorup öğreniyor, aralarında çelişkiye düştükleri durumlarda Hz. Âişe'ye müracaat ediyor ve onun gösterdiği çözüme riayet ediyorlardı.

Hz. Âişe Peygamber'in önderliğini, vahyin anlaşılması ve sosyal hayatta yaşanmasındaki önemini çok iyi kavramıştı. O vahiy ile Peygamberi aynı anlatımın teorik ve pratik iki yüzü olarak görmekteydi. Kendisinden Peygamber'in ahlâkını anlatmasını isteyen bir sahabiye “o yaşayan bir Kur'an dı”³⁰⁷ cevabını vermiştir. Bu cevap aynı zamanda yaşayan bir ahlak önderinin ötesinde dahi ilahî bir düzenlemenin olduğunu, böylece insanların âdabı muaşeret kuralları dahil tüm davranışlarının Kur'an'a dayandırılması gerektiğini ifade etmektedir.

Hz. Âişe insanlara yol gösterirken, yani nasıl davranmaları gerektiğini anlatmaya çalışırken de kendisinin Hz. Peygamber'den gördüğü davranışları örnek vererek ifade etmiştir. Onun İki şey arasında muhayyer kalan Peygamber'in kolay olanını tercih ettiğini bildirmesi³⁰⁸ insanlara her konuda bir anlayış, bir bakış açısı sunduğunu kanıtlamaktadır.

b. Sosyo - Kültürel Serbest Alan Etkinlikleri

(1) Düğün ve Eğlence

“Toplum hayatının en önemli kurumlarından olan evlilik, her toplumda değişik şekillerde yapılan törenlerle kutlanır. Hz. Peygamber devri toplumunda yapılan düğünlerde kadınların önemli işler yaptıkları anlaşılmaktadır.”³⁰⁹ Düğünlerin yapılış şekli ve eğlence türü uygulamalar, toplumların örf ve adetlerine dayalı olarak kültürel birikimin

³⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 54.

³⁰⁸ Sicistânî, a.g.e., s. 54; Suud b. Abdillâh el-Ferîsan, *Merviyatü Ümmü'l-Mü'minin Âişe fi't-Tefsîr*, Riyad 1992, s. 65.

³⁰⁹ Rıza Savaş, a.g.e., s. 256.

oluşturduğu değerler çerçevesinde uygulanmaktadır. İslâm toplumda önceden var olan fakat İslâmî prensiplerle çatışan örf ve adetleri kaldırmakla beraber, İslâm'ın temel prensipleriyle çelişmeyen uygulamaların devamına mani olmamıştır. Özellikle bu konuyla ilgili Hz. Peygamber ve ashabının dikkat ettiği konu yapılan oyun ve eğlencelerde İslâm'a uygun olmayan tarafların düzeltilmesidir. Bir gün şarkıcı bir kadın, güftesi: "Aramızda yarının ne olacağını bilen bir Resûl var..." şeklinde bir şarkı söylemeye başlayınca, Resûlullah onun şarkıya devam etmesini engellemiş ve: "Bir savaşın öyküsünü dile getiren ve yiğit insanları yüceltip kıymetlerini ortaya koyan daha önceki şarkıyı söyle!"³¹⁰ şeklinde ikaz etmiş ve İslâm'a uygun olmayan bu sözlerin söylenmesine müsaade etmemiştir.

Düğünlerdeki oyun ve eğlencelerde Hz. Âişe'nin önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. Çünkü Hz. Âişe'nin düğün ve eğlencelerle ilgili pekçok hadisin ravisi olması ayrıca üzerinde durulmaya değerdir.³¹¹ Ayrıca "Hz. Peygamber bu genç eşinin gerek cinsiyet, gerekse yaşı icabı ihtiyaç duyduğu oyun ve eğlencelerine mani olmamış, bilakis hiç de gayri meşrû olmayan bu konularda tatmin olması için yardımcı olmuştur."³¹² Bir bayram gününde Habeşlilerin oynadıkları savaş oyununu seyretmek isteyen Hz. Âişe'ye Hz. Peygamber'in yardımcı olduğu ve onu omuzlarına alarak "yeter" deyinceye kadar oyunu seyrettirdiği meşhur rivayetlerdendir.³¹³ "Peygamber, Habeşliler mescidde mızrak oynarken kapımda ayakta duruyordu. Oyunlarını seyretmem için rıdasıyla beni örtüyordu. Sonra seyretmeye son verene kadar öyle durdu."³¹⁴ Şeklinde olayı anlatan Hz. Âişe'nin başka bir rivayetinde, Hz. Peygamber onları teşvik ederek "Yahudiler dinimizdeki genişliği görsünler. Ben müsamahakâr tevhid dinin ile gönderildim" buyurmuştur.³¹⁵ Hz. Âişe bu rivayetiyle oyun ve eğlence alanında İslâm'ın hoşgörüsünün anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

³¹⁰ Buharî, Nikâh 48.

³¹¹ Nevzat Âşık, a.g.e., s. 16.

³¹² Nevzat Âşık, a.g.e., s. 15.

³¹³ Buharî, Salât 69.

³¹⁴ Zehebî, Siyer, II, 151.

³¹⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 116.

İlk İslâm toplumunda “nikâh vesilesiyle tertiplenen düğün ve törenlerde şarkı söyleyen kadınlar, musikî aletleri (:def ve davul) çalan müzisyenler de bulunur ve san’atlarını icra ederlerdi.”³¹⁶ Hz. Âişe yetiştirilmesini üzerine aldığı kızlardan Ensar’lı bir kızı evlendirirken Hz. Peygamber düğünde bir oyun ve eğlence duymayınca, Ensar’ın bundan hoşlanacağını söyler ve düğünde şarkı söylenmesi sağlanır.³¹⁷

Bu dönemde gelin adayı da evliliğe hazırlanmasını da Hz. Âişe’nin düğününden anlıyoruz. “Annesinin Hz. Âişe’yi nişanlılığı devresinde düğüne hazırladığı ve onun beslenmesine dikkat ettiği rivayet edilmektedir.”³¹⁸ Böylece Hz. Peygamber’le evlenen ve sonra mü’minlerin annesi sıfatını alan ve mevcut toplum tarafından örnek şahsiyet olarak kabul edilen Âişe, diğer insanların da evliliklerindeki uygulamalarına etki etmiş olması gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Hz. Âişe’nin bu konudaki rivayetleri veya müdahil olduğu olaylar sadece düğünlerle sınırlı değildir. Hz. Âişe’nin rivayetine göre bir bayram günü Ensar’dan şarkıcı olmayan³¹⁹ iki cariye³²⁰ def çalıp³²¹ şarkı söyledikleri bir sırada, Hz. Peygamber içeri girip yüzünü onlardan çevirerek yatağına uzanmıştı.³²² Sonra Hz. Ebû Bekir içeriye girip de onları azarlayınca, Hz. Peygamber yüzünü ona döndürüp,³²³ “Bırak onları ya Ebâ Bekir! Her kavmin bir bayramı vardır. Bu da bizim bayramımızdır.”³²⁴ buyurarak bayramlarda bunun gibi eğlencelerin yapılmasına müsaade etmiştir.

(2) Giyim

İslâm her konuda olduğu gibi giyim konusunda da bilhassa kadınlar için yeni bazı düzenlemeler getirmiştir. Kadınların örtünmeleri konusunda vahyedilen “Ey Peygam-

³¹⁶ Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 1047.

³¹⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 269. Buharî, Nikah, 63.

³¹⁸ Rıza Savaş, a.g.e., s. 256.

³¹⁹ Buharî, Salatu’l-İdeyn 3.

³²⁰ Burada “câriye” asıl manası olan genç kız anlamındadır. Bkz. Müslim, Salatu’l-İdeyn, 16.

³²¹ Müslim, Salatu’l-İdeyn, 17.

³²² Buharî, İdeyn 2.

³²³ Buharî, İdeyn 2.

³²⁴ Müslim, Salatu’l-İdeyn, 16.

ber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) dış örtülerini üstlerine almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”³²⁵ Hükümünün öncesi ve sonrasındaki ayetlerden anlaşılıyor ki, bu hüküm gelmeden önce bazı müslüman kadınların giyim ve örtünme şekillerinin toplumda huzursuzluk meydana getirmekteydi. Bunu ortadan kaldırmak için hem erkek hem de kadınlara bazı yükümlülükler getiren “(Resûlüm!) Mümin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır.”³²⁶ ve “Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler. Baş örtülerini, yakalarının üzerine (kadar) örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları (mümin kadınlar), ellerinin altında bulunanlar (köleleri), erkeklerden, ailenin kadınına şehvet duymayan hizmetçi vb. tâbi kimseler, yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına zinetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları zinetleri anlaşılmasın diye ayaklarını yere vurmasınlar (Dikkatleri üzerine çekecek tarzda yürümesinler). Ey müminler! Hep birden Allâh'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.”³²⁷ Hükümleri ile bu konu düzenleme altına alınmıştır.

Kadınlar hakkındaki diğer hükümler gibi örtünme konusundaki hükümlerin de ilk uygulayıcıları Peygamber hanımları olmuştur. Ayrıca bu uygulamalar diğer müslüman kadınlara örnek teşkil etmesi açısından mü'minlerin anneleri bu konuda da ilk müslüman topluma etki etmişlerdir. Olay bu açıdan değerlendirildiğinde Hz. Âişe'nin, diğer Peygamber hanımlarına göre daha aktif bir rol üstlenmiş olması gerekir. Çünkü tezimizin önceki bölümlerinde izah ettiğimiz sebeplerden ötürü Hz. Âişe onlara nazaran

³²⁵ Kur'an, Ahzab(33), 59.

³²⁶ Kur'an, Nur(24), 30.

³²⁷ Kur'an, Nur(24), 31.

daha aktif ve daha sosyal bir yapıya sahiptir. Zaten bu konudaki rivayetlerin ekseriyetinde de Hz. Âişe'nin katkısı olduğunu görmekteyiz.

Hz. Âişe, elbise dikiminden kullanılmasına kadar birçok konuda yol gösterici özelliğini ortaya koymuştur. Hz. Âişe'nin kendi iç çamaşırlarını diktiği ve Hz. Peygamber'e de bir hırka diktiğini³²⁸ rivayetlerden öğreniyoruz.

Hz. Âişe bu konudaki hükümlerin sadece bir uygulayıcısı olmakla kalmamış, kadınlarda eksik veya yanlış gördüğü uygulamaları da düzeltmeyi bir görev olarak bilmiştir. Yanına ince bir başörtüsü ile giren Hafsa binti Abdirrahman'ın başörtüsünü alan Hz. Âişe'nin ona kalın bir başörtüsü verdiğini tesbit ediyoruz.³²⁹

Âişe Hz. Peygamber ile yaptığı bir yolculuktan bahsederken "Bir kervan yanıma geldiği zaman cılbablarımızı başımızdan yüzümüze sarkıttık ve kervan geçtikten sonra yüzümüzü tekrar açardık"³³⁰ diyerek böyle bir durum karşısında nasıl davranılması gerektiğini de ortaya koyarak, müslüman kadınlara örnek olmaktadır. Onun Ka'be'yi de peçeli olarak tavaf ettiği³³¹ şeklindeki rivayet de uygulama açısından mü'min kadınlara örnek olarak dikkate değerdir.

(3) Süslenme ve Güzellik

İslâm bir fitrat dîni olması sebebiyle insanların tabii olarak yapmak istediklerine bir yasaklama getirmemiştir fakat bu arzuları meşru bir çizgiye taşımalarını istemiştir. Süslenme ve güzel görünme de kadınların fitratında bulunan bir özelliktir. İslâm kadınlara evlenmeleri caiz olan erkeklerden korunmak şartıyla kendilerine mahrem olanların ve hemcinslerinin bulunduğu ortamlarda süslerini göstermelerinde bir sakınca olmadığını ortaya koymuştur.³³² Elimizdeki bilgilere göre bu konuyla ilgili de Hz. Âişe'nin belirleyici bazı tasarrufları olduğunu öğrenmekteyiz.

³²⁸ Ebû Davud, IV, 339(Libas 22/4074).

³²⁹ İbni Sa'd, a.g.e., VIII, 71; Malik b. Enes, el -Muvatta, Libas, 4.

³³⁰ Ebû Davûd, II, 416 (Menâsik, 34/1833).

³³¹ İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 71.

³³² Bkz. Kur'an, Nur (24), 31.

Hz. Âişe, kadınların, şişmanlamamak ve vucüt güzelliğini korumak için, beslenmelerine dikkat etmelerini ifade ederek Hz. Peygamber devrinde kadınların bu konudaki hassasiyetini dile getirir.³³³ Kadının kına kullanmasında bir sakınca olmadığını ifade eden³³⁴ Hz. Âişe, saçı az olan kadının saçına ek yapabileceğini de söyleyerek³³⁵ bu konularda müslüman kadınlara yol göstermektedir. Ayrıca Hz. Âişe'nin kırmızı rengi sevmesi ve altını kullanması, kadınların elbiseleriyle ilgili tavsiye ve yorumları³³⁶ bu konudaki aydınlatıcı söz ve faaliyetleri de onun ilk müslüman topluma sosyal ve kültürel açıdan etkisini göstermektedir.

Hz. Âişe'nin ablası Esmâ'dan ödünç aldığı gerdanlıkla ilgili rivayetlere hadis kitaplarında Nikâh bahislerinde yer verilmesi,³³⁷ bu tür eşyanın gelinin süslenmesi için ödünç alınıp kullanıldığına işaret etmektedir.

Hz. Âişe'nin güzellik ve kadına mahsus isteklerin yaşanması konusundaki serbest tavri ve uygulamalarının bazan Hz. Peygamber tarafından düzeltmelere maruz kaldığını ve onun da Hz. Peygamber'e itaat etmekte tereddüt etmediğini öğreniyoruz. "Resûlullah'ın zevcesi Hz. Âişe şöyle nakleder: 'Resûlullah bir seyahatten dönmüştü ve ben o sırada odamın penceresine (: sahve), üzerinde resimler bulunan bir örtü-perde çekmişim. O bunu görünce tutup bunu yerinden çıkardı ve şöyle dedi: '-Ahiret günü en ağır ve sert cezaya mâruz kalacak kimseler, "yaratma" konusunda Allah ile yarış edenler olacaktır'. Âişe şunları ilave eder: 'Bunun üzerine biz bu örtülük kumaştan bir veya iki yastık (visade) yaptık.'³³⁸ Yine Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre; "Bir keresinde Ümmü Habîbe ve Ümmü Seleme Habeşistan'daki resimli ve tasvirli kiliselerden bahsedince Peygamberimiz, içlerinden salih kimseler ölüp önce üzerlerine mescid yapıp, sûretlerle bezeyicileri kıyamet günü mahlûkatın en şerlisidir demiştir.³³⁹ Bu örnekler gü-

³³³ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Umeni ve'l-Mulûk*, Beyrut 1987, II, 611.

³³⁴ Ebû Davûd, IV, 395 (Tereccül, 4/4164).

³³⁵ Rıza Savaş, a.g.e., s. 220.

³³⁶ İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 70-72.

³³⁷ Buharî, Nikâh 65.

³³⁸ Hamidullah, a.g.e., II, 747.

³³⁹ Buharî, Salat 48.

zellik ve kullanılan eşyalar konusunda mü'minlerin annelerinin Hz. Peygamber'in terbiyesinden geçerek topluma örnek teşkil ettiklerini ifade etmektedirler.

(4) Batıl İnanç ve Hurafelere Karşı Tutumu

“Hz. Âişe dinden olmayan ya da dinden imiş gibi görünen batıl ve uğursuzluk sayılan inançlara karşı mücadele etmek, doğru olanı söylemek ve bunu rivayetleri ile belgelemekten geri durmamıştır.”³⁴⁰ Hatta kendi rivayetlerinde bile bunlardan uzak kalamadığını ve durumunun Hz. Peygamber tarafından düzeltildiğini öğreniyoruz. Bir gün mescidin içinde bulunan Hz. Peygamber ondan seccadeyi uzatmasını istemesine Hz. Âişe hayızlı olduğu gerekçesiyle uzak durunca, Hz. Peygamber ona : “Muhakkak senin hayzın elinde değildir”³⁴¹ buyurarak yanlış bilgisini düzeltmiştir.

Cahiliye döneminde iki bayram arasında kalan şevval ayında evlenmek ve gerdeğe girmek uğursuz sayılmaktaydı. Hz. Âişe bunun batıl olduğunu kendi evliliğini örnek vererek; “Resûlullah benimle şevvalde nikahlandı ve şevvalda evlendi. Kadınlardan hangisi ona benden daha sevgilidir”³⁴² diye ortaya koymuş hatta kendisi yetiştirmek üzere büyüttüğü kız çocuklarını, bu batıl inancı kırmak amacıyla şevval ayında nikahlamış ve bu ayda nikahlanmayı da tavsiye etmiş,³⁴³ evlendirdiği hanımları şevval ayında zifafa sokmayı da müstehab saymıştır.³⁴⁴

Ebü Hureyre'nin, Resûlullah'ın ağzından “Uğursuzluk evde, kadında ve attadır” dediğini duyduğu zaman Hz. Âişe:

“Kur'an'ı Ebu'l -Kâsım'a indiren Allah'a yemin ederim ki Resûlullah asla böyle bir şey demedi. Fakat O, cahiliye devri insanları şöyle derler: Uğursuzluk, kadında, hayvanda ve evdedir” buyurdu dedikten sonra: “Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce o, kitabda bulunmasın. Doğrusu

³⁴⁰ Nevzat Aşık, a.g.e., s. 37..

³⁴¹ Müslim, Hayz, 11.

³⁴² Zehebi, Siyer, c. II, s. 164; İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 59.

³⁴³ İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 59; Mevlâna Şibli, a.g.e., V, 36.

³⁴⁴ Müslim, Nikâh, 73.

bu Allah'a kolaydır"³⁴⁵ âyetini okumuş ve anılan bu üç şeyi uğursuz saymanın cahiliyye devrinden kalma batıl bir inanç olduğunu belirtmiştir.³⁴⁶

Konumuzu yine Hz. Âişe'nin Peygamber'e ait bir davranış disiplinini yücelterek insanlara sunduğu bir örnekle tamamlamak istiyoruz. "Peygamber'in ayakkabı giyme, saçını tarama, abdest alma ve diğer hususlarda sağdan başlamaktan hoşlanırdı."³⁴⁷

Bütün bu örneklerden de anlıyoruz ki batıl inanç ve hurafelerin tasfiyesi ve yerine İslâm'ın özüne uygun bir hayat disiplininin yerleşmesine Hz. Âişe önemli katkılarda bulunmuştur. Bu da İlk İslâm toplumunu etkilemesinin hep olumlu yönde gerçekleştiğini kanıtlamaktadır.

³⁴⁵ Kur'an, Hadîd (57) 22.

³⁴⁶ Nevzat Âşık, a.g.e., s. 38.

³⁴⁷ Buharî, Vudû' 31.

SONUÇ

İlk İslâm toplumu, insanlık tarihinin şahit olduğu değişimler içinde belki en köklü değişimi yaşayan bir toplum olmuştur. “Sosyal değişme” kavramının sosyolojik anlamda açıklanması ve anlaşılması için, en güzel örneklerden biri olması hasebiyle, bu dönemin iyi tahlil edilmesi gerektiği ortadadır. Biz bu tahlili bir konu başlığı altında iki yönden yapmaya çalıştık; birincisi ilk dönem İslâm toplumunun değişme ve oluşmasına karizmatik bir tip olarak Hz. Âişe'nin etkisi; ikincisi ise, bir kadın olarak Hz. Âişe'nin müslüman kadınların bu yeni şekillenen toplum içinde edindikleri yeni statülerin kazanılmasına katkısı açısından etkisi.

Her dinin sosyal dinamikleri ve her sistemin toplumsal oluşumları gerçekleştirme prensip ve yöntemleri farklılık arzeder. İslâm bu açıdan diğer sistem ve dinlere göre daha farklı ve daha dinamik bir toplumsal hareketlilik ortaya koymuştur. Tezimizin birinci bölümünde, İslâmdan önceki Arap toplumunun sosyolojik durumunu ortaya koyan bazı tesbitlerde bulunmuştuk. İslâmdan önceki toplumun, Hz. Peygamber'in tebliği ve bilhassa Medîne dönemindeki teşkilatlanma neticesinde büyük bir oluşum ve değişim geçirdiği tarihi bir gerçek olarak ortadadır. Bu sosyal değişimin tabii en önde gelen itici gücü ilâhî vahye dayanmasıydı. Çünkü ilâhî vahiy, her şeyin en iyisini bilen Allah'tan gelendi. İnsanları yaratan ve evreni düzenleyip yöneten Allah, muhakkak ki gerek ferdi gerekse toplumsal düzenin sağlanması açısından insanlardan en güzel ve en doğru olanı yaşamalarını istemesi ve buna gönül verenlerin olması ilk İslâm toplumunun oluşumuna etki etmiştir. İlk İslâm toplumunun oluşumuna etki eden ikinci unsur Hz. Peygamber'dir. O seçilmiş ve vahiyle eğitilmiş bir mükemmel öğretmendi. Onun sözleri ve davranışları, çevresindeki insanlar için, hayatı anlama ve yaşama biçimi manasına geliyordu. Böylece yeni oluşan İslâm toplumunun şekillenmesinde Hz. Peygamber kuşkusuz lokomotif görevi üstlenmişti. Yeni bir toplumsal şekillenişin bir kişi tarafından üstlenilip sürdürülmesi tabii olarak imkânsızdır. Her ne kadar sosyolojik

yapılanmalarda bir lider öncülük görevini üstlense de, liderin etrafındaki insanlar bu oluşuma şüphesiz katkıda bulunurlar. İşte Hz . Âişe’de Hz . Peygamber’e ve onun davasına gönül veren seçkin kişilerden biriydi.

Hz. Âişe’yi incelerken gördüğümüz en önemli taraf, onun kişilik özelliklerinden kaynaklanan zekâsı, uyanıklılığı, açıksözlülüğü ve neticede karizmasını oluşturan fazileti idi. Onun Hz. Peygamber ve insanlar nezdinde kabul gören konumu, ilâhî vahye vesile olması, ve daha da önemlisi ilim ve eğitim faaliyetlerini mükemmel bir şekilde yürütmesi, ilk İslâm toplumuna sosyolojik izler bırakmasına vesile olmuştur. Hz. Âişe’nin, müslüman bir anne babadan dünyaya gelip çocukluğundan itibaren vahiy ve Peygamber terbiyesinden geçmesi de ayrıca onun toplumsal statüsüne ve sosyolojik etkisine katkıda bulunan diğer etkenler olmuştur.

Tezimizde ortaya çıkan en önemli neticelerden biri de bir kadın olarak Hz. Âişe’nin bu tarihî görevi başarabilmesidir. İslâm’dan önceki Arap toplumunu ve bu toplumda kadının konumunu göz önünde bulundurduğumuzda, bir kadının böyle topluma sosyolojik etkilerde bulunabileceğini düşünmemiz mümkün değildir. İşte Hz. Âişe’nin farkı burada ortaya çıkmaktadır ki o, bir kadın olarak değişen toplumun kadınlar arasında bir sembolü olabilmiş ve bununla da kalmamış, kadın erkek farketmeksizin topluma etki edip değişmesine sebep olmuştur. Hz. Âişe’nin ilk İslâm toplumuna etki sonuçlarını da şu şekilde özetleyebiliriz:

Hiç şüphesiz bir hareketin temelinde itikad vardır. Hz. Âişe’nin itikadî konuları bizzat ilk kaynaklarından duymuş ve benimsemiş olması, bu konuda insanlara rehberlik yapmasına ve mü’minlerin İslâm inançlarını özümsemelerine katkıda bulunmasına sebep olmuştur. Kur’an’ı çok iyi bilmesi ve küçüklüğünden beri onunla haşır neşir olması insanlara Kur’an ile yol göstermesini ve böylece çok sağlam bir referansa sahip olmasını temin etmiştir. İlâhî buyruk ve tavsiyeleri Hz. Peygamberle birlikte yaşama fırsatı bulması da insanları ve dolayısıyla toplumu etkilemesine önemli katkılarda bulunmuştur. Onun Kur’an’ı temel alan ve her şeyi önce Kur’an ile açıklama yöntemi hem ilk toplumun İslâm anlayışına hem de daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan mezheblerin anlayışına etki etmiştir. Diğer taraftan fıkıh ve tefsir faaliyetleri ve yöntemleriyle İs-

lâm'ın hem teorik olarak daha doğru anlaşılmasını hem de daha doğru yaşanmasını sağlamıştır. Çünkü bu konularda Hz. Peygamber'in vefatından sonra en önemli referanslardan biri de Âişe olarak kabul edilmekteydi. Dinî pratikler ve bilhassa kadınların özel halleri ve temizlik konularında kadınların olduğu kadar erkeklerin de görüşüne başvurduğu kaynak olan Hz. Âişe bu uygulamaların oluşmasını sağlamıştır. Sosyo - kültürel serbest alan etkinliklerinin pratik uygulamalarının bir çoğunun müsebbibi ve müdahili olarak Hz. Âişe'yi tesbit ettik. Ayrıca Hz. Peygamber sonrası İslâm toplumunun siyasî yapı ve şekillenişinde yine onun izlerine rastladık. İdare edenlerin uyarılması, hak arama, haksızlıklara karşı çıkma ve mazlumun yanında olma ilkelerinin yine Hz. Âişe vâsıtasıyla belirginleştiğini ve gerek ilk İslâm toplumuna gerekse sonraki dönemlere siyasî tavır açısından örnek teşkil ederek siyasî katılımın nüvesini oluşturduğunu anladık.

Bu çalışmamızın, Hz. Âişe'nin kişiliğinde, İslâm toplumunun sosyal yapısının oluşmasında ve İslâm'ın bir hayat tarzı olarak anlaşılması ve yaşanmasında müslüman kadınların oynadığı rolün zannedildiğinden daha fazla olduğunun tesbiti açısından bir adım olmasını ümit ediyoruz. Çünkü İslâm tarihinde müslüman toplumların yönetici gücü ellerinde bulunduranların erkekler olarak gözükmeleri ve İslâm'ın özüne aykırı olarak kadının statü kaybına uğramış olması, kadınların İslâm'daki konumu hakkında insanları yanılttığı düşüncesindeyiz. Çalışmamızın bu yanlış anlamaların da düzelmesine vesile olacağı ümidini taşıyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- AFZALUR RAHMÂN, Sîret Ansiklopedisi, İnkılâb Yayınları, (I-VI), İstanbul 1996.
- AKYÜZ, Vecdi, Mukayeseli İbadetler İlmihâli, İz Yayıncılık, (I-IV), İstanbul 1995.
- ALGÜL, Hüseyin, İslâm Tarihi, İstanbul 1986.
- ARSLANTÜRK, Zeki, Araştırma Metod Ve Teknikleri, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1995.
- ÂŞIK, Nevzat, Hz . Âişe'nin Hadisçiliği, İzmir "b.t.y."
- ÂŞIK, Nevzat, Sahâbe Ve Hadis Rivâyeti, Akyol Neşriyat, İzmir 1981.
- ATEŞ, Süleyman, Kur'an-i Kerîm Tefsîri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988. (I-VI), (Milliyet 1995).
- AYDIN, Mustafa, İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı, Pınar Yayınları, İstanbul 1991.
- AYDINLI, Abdullah, Hadis İstılahları Sözlüğü, Timaş Yayınları, İstanbul 1987.
- BAYRAKLI, Bayraktar, İslâm'da Eğitim, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
- BİNTÜ'Ş-ŞÂTÎ, Âişe Abdurrahman, Resûlullah'ın Annesi Ve Hanımları, Çev. İsmâil Kaya, Uysal Yayınları, (I-II), Konya 1987.
- BOZKURT, NEBİ, Hadis'te Folklor Eğlence, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.
- BUHARÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, Sahih, Çağrı Yayınları, (I-VIII), İstanbul 1992
- CANAN, İbrahim, Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte, Akçağ Yayınları, İstanbul "b.t.y."

- ÇAĞLAYAN, Mehmet, On Soruda Ehli Sünnet Soruşturması İçin Gelen Cevaplar, Aylık Dergi, Ehli Sünnet Özel Sayısı, Sayı: 73-78, Ankara 1985.
- ÇAKAN, İsmâil Lütfi, Anahatlarıyla Hadis, Ensar Neşriyat, İstanbul 1985.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul 1985.
- ÇAKAN, İsmâil Lütfi, Hadis Usûlü, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul "b.t.y."
Çev. Sezai Özel, Akabe Yayınları, İstanbul 1988.
- EBÛ DÂVUD, Süleyman b. el-Eş'as, Sünen, Çağrı Yayınları, (I-V), İstanbul 1992.
- EFGÂNÎ, Said, Âişe Ve's-Siyâse, Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, Beyrut 1971.
- ELMALI'LI, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, (I-IX), Eser Neşriyat, İstanbul "b.t.y."
- ENBÂRÎ, Muhammed b. Kâsım, Şerhu Hutbeti Âişe Ümmü'l-Mü'minîn fi Ebîha, 2. Baskı, Beyrut 1980.
- ERKAL, Mustafa E., Sosyoloji, Filiz Kitabevi, İstanbul 1987.
- FAZLUR RAHMAN, İslâm, Selçuk Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1992.
- GÜNAY, Ünver, Din Sosyolojisi Ders Notları, Kayseri 1986.
- HABEŞ, Refide, Âişe, Dâru'l-Hayr, 1. Baskı, Beyrut 1990.
- HAMÎDULLAH, Muhammad, İslâm'a Giriş, Çev. Kemâl Kuşçu, Nur Yayınları, Ankara "b.t.y."
- HAMÎDULLAH, Muhammed, İslâm Müesseselerine Giriş, Derleyen ve Tercüme Eden: İhsan Süreyya Sırma, Bir Yayıncılık, İstanbul "b.t.y."
- HAMÎDULLAH, Muhammed, İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınları, 5. Baskı, (I-II), İstanbul 1990.
- HASAN, İbrahim Hasan, İslâm Tarihi, Kayıhan Yayınevi, (I-VI), İstanbul 1985.
- HODGSON, Marshall G.S., İslâm'ın Serüveni, İz Yayıncılık, (I-III), İstanbul 1995.
- İBN HANBEL, Ahmed, Müsned, Çağrı Yayınları, (I-VI), İstanbul 1992.

- İBN HİŞAM, Ebû Muhammed Abdulmelik, es-Sîretu'n-Nebeviyye, (I-IV), Beyrut "b.t.y."
- İBN İSHAK, Muhammed, Siyer, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, Çev. Sezai Özel, Akabe Yayınları, İstanbul 1988.
- İBN KESİR, Büyük İslâm Tarihi, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, (VII), İstanbul 1994.
- İBN KESİR, İmadu'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrut 1966.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, (I-VIII), Beyrut 1958.
- İBNU'L - ESİR, İzzuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, Usdu'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahabe, (I-VII), Tahran 1280.
- İBNU'L-ESİR, İslam Tarihi (el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi), Çev. Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul 1986.
- KÂDÎ, Abdulfettah, Esbâb-ı Nüzûl, Çev. Salih Akdemir, Fecr Yayınevi, Ankara 1986.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, İnsan ve İnsanlar, Evrim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1988.
- KEHRER, Günter, Din Sosyolojisi, Çev. Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1992.
- KAVAKÇI, Yusuf Ziya, İslâm Araştırmalarında Usûl, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, "b.y.y." 1982.
- KAYAOĞLU, İsmet, İslâm Kurumları Tarihi, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1985.
- KAZANCI, Ahmet Lutfi, Peygamber Efendimizin Hitâbeti, Marifet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1984.
- KAZICI, Ziya, Hz. Muhammed'in Eşleri ve Âile Hayatı, Çağ Yayınları, İstanbul 1991.
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şâzi, Sosyoloji Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.
- KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran, İslâmiyetin Kültürel Özellikleri Ve İslâmî Kavramlar, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989.

- KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran, Sosyolojik Açıdan İslâmiyet, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992.
- MEVDUDÎ, Ebu'l-A'lâ, Tefhîmu'l-Kur'an, İnsan Yayınları, (I-VII), İstanbul 1996.
- MOİN, Mumtaz, Umm al Mu'minin A'ishah Sıddıqah, Delhi 1982.
- MUVATTA, Mâlik b. Enes, Çağrı Yayınları, (I-III), İstanbul 1992.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac, Sahih, Çağrı Yayınları, (I-III), İstanbul 1992.
- MÜSLİM, Sahih-i Müslim Tercüme Ve Şerhi, Çev. Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neşriyat, (I-XII), İstanbul 1977.
- NESÂÎ, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, Sünen, Çağrı Yayınları, (I-VIII), İstanbul 1992.
- SAVAŞ, Rıza, Hz . Muhammed (s.a.v.) Devrinde Kadın, Ravza Yayınları, İstanbul 1991.
- SEZEN, Yümni, İslâm Sosyolojisine Giriş, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- SEZEN, Yümni, Sosyoloji Açısından Din, M.Ü. İlâhiyât Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
- SEZEN, Yümni, Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- SİCİSTÂNÎ, Ebû Bekir Abdullah b. Süleyman b. Eş'as, Müsnedu Âişe, Mektebetu Daru'l-Aksâ, 1. Baskı, Kuveyt 1985.
- SOSYAL BİLİMLER ANSİKLOPEDİSİ, Risale Yayınları, (I-IV), İstanbul 1990.
- SUUD B. ABDİLLAH el-FERÎSÂN, Merviyyatü Ümmü'l-Mü'minîn Âişe fi't-Tefsîr, 1. Baskı, Rıyad 1992.
- SÜLEYMAN NEDVÎ, Asrı Saadet Hz . Âişe, Çev. Ömer Rıza, İstanbul 1346/1928.
- ŞADİYE, Fatma, Hz . Âişe, İstanbul 1322.
- ŞİBLÎ, Mevlâna, Asrı Saadet, Çev. Ömer Rıza, Eser Neşriyat, İstanbul 1978.

- T.D.V. İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, Tarîhu'l-Umeme Ve'l-Mulûk, (I-XI), Beyrut 1987.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve, Sünen, Çağrı Yayınları, (I-V), İstanbul 1992.
- TOPALOĞLU, Bekir, Kelâm İlmi, Damla Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1988.
- WACH, Joachim, Din Sosyolojisi, Çev. Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1990.
- WACH, Joachim, Din Sosyolojisine Giriş, Çev. Battal İnandı, Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Vakfı Yayınları, Ankara 1987.
- WATT, Montgomery, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, Çev. Ethem Rûhi Fığlalı, Umran Yayınları, Ankara 1981.
- YARDIM, Ali, Hadis, D.E.Üniversitesi Yayınları, (I-II), İzmir 1984.
- ZEBİDÎ, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed, Sahih-i Buhârî Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, Çev. Ahmed Nâim-Kâmil Mîras, 7. Baskı, (I-XII), Ankara 1983.
- ZEHEBÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, (I-XXIII), 3. Baskı, Beyrut 1985.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ